

แม้ว่าหมู่บ้านทุ่งยาวได้ผ่านวิกฤตความขัดแย้งกับกลุ่มคนภายนอกหมู่บ้าน ที่ต้อง การมายึดพื้นที่ป่าเพื่อทำเป็นพื้นที่เพาะปลูกก็ตาม แต่เงื่อนไขที่ก่อให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรใน ชุมชนก็ยังมีอยู่ เมื่อจำนวนครัวเรือนเพิ่มมากขึ้น ขณะที่พื้นที่เพาะปลูกมีจำกัด จึงมีการเข้าไปบุกเบิกที่ดินบริเวณริมแม่น้ำแม่สารเพื่อทำไร่ ทำสวน ประกอบกับรัฐส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ จึงเป็นเงื่อนไขให้เกิดความต้องการใช้ที่ดินสำหรับการเพาะปลูกเพิ่มขึ้น บ้านทุ่งยาวซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดลำพูนมีความเหมาะสมในการทำสวนลำไยเพื่อขาย (cash cropping) มีการปลูกลำไยกันตั้งแต่ปี พ.ศ.2500 และขยายพื้นที่เพาะปลูกมาจนถึงปัจจุบัน ผลผลิตลำไยกลายเป็นรายได้หลักของครอบครัว

ปี พ.ศ. 2526 ชาวบ้านทุ่งยาวประมาณ 20 คน เข้าไปบุกรุกถางป่ากึ่งข้างเผือก ซึ่งเป็นที่ราบระหว่างภูเขา ด้านหลังป่าน้ำจ๋า เนื้อที่ประมาณ 50 ไร่ ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่พอใจ คนที่ บุกรุกเข้าใจว่าป่ากึ่งข้างเผือกไม่อยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ จึงได้มีการพูดคุยกัน ชาวบ้านส่วนใหญ่มีมติ ให้คนที่บุกรุกถอนตัวออกจากพื้นที่ จากนั้นกรรมการหมู่บ้านได้นำเรื่องเข้าปรึกษากับป่าไม้จังหวัด และขอกล้าไม้สักมา 5,000 ต้น ชาวบ้านได้พากันมาช่วยกันปลูกต้นสักในป่าที่ถูกถาง

ขณะที่ต้นสักที่ปลูกไว้กำลังโต และปัญหาความขัดแย้งภายในกำลังได้รับการแก้ไข ก็มีชาวบ้านบางส่วนได้นำเรื่องขอเอกสารสิทธิที่ทำกินในเขตป่าสงวน (สทก.) ชาวบ้าน 10 กว่าราย ได้รับเอกสาร สทก. จากหน่วยงานรัฐที่รับผิดชอบ ความขัดแย้งจึงปะทุขึ้นอีกครั้งแล้วลักลอบเข้าไปใน ใจของคนบ้านทุ่งยาว

ความขัดแย้งนี้ได้สะท้อนให้เห็นว่า หน่วยงานของรัฐยอมรับกรรมสิทธิ์ที่เป็นเจ้าของ ไม่เข้าใจการรักษาป่าของชาวบ้านบนพื้นฐานความคิด "หน้าหมู่บ้าน" ความเข้าใจของหน่วยงานรัฐที่ แตกต่างจากชุมชนนี้เอง กลับซ้ำเติมให้ภายในชุมชนเกิดความขัดแย้งมากขึ้น

การแย่งชิงทรัพยากรในชุมชนโดยรัฐ ซึ่งนอกจากจะขยายเขตป่าอนุรักษ์แล้ว รัฐยัง เข้ามาในรูปแบบของการพัฒนาที่ชี้แจงว่าจะช่วยแก้ไขปัญหาและนำความเจริญมาให้อีกด้วย การพัฒนาเป็นเครื่องมือที่เอื้ออำนวยให้อำนาจรัฐเข้ามาควบคุมชุมชนได้มากขึ้น มีการตั้งคณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งเป็นองค์กรชุมชน ได้เข้าไปจัดระบบโครงสร้างบริหารในชุมชนให้เชื่อมกับโครงสร้างอำนาจรัฐ โครงการพัฒนา เช่น โครงการสร้างเขื่อน ฝายคอนกรีต อ่างเก็บน้ำ ส่งผลกระทบต่อองค์กรในชุมชน สูญเสียสิทธิในการจัดการทรัพยากรน้ำ ทำให้องค์กรชุมชนที่มีแต่เดิมอ่อนแอหรือหมดหน้าที่ที่เคยมี

¹ "ของหน้าหมู่บ้าน" ถือว่าเป็นของส่วนรวมที่ตกทอดกันมาหลายชั่วคน จะต้องร่วมกันรักษาและใช้ประโยชน์ตามกฎหมาย ประเพณี ระบบชลประทานเหมืองฝายก็เป็น "ของหน้าหมู่บ้าน" แบบหนึ่ง

ปี พ.ศ. 2518 ฝ่ายกั้นน้ำแม่สารที่ทำด้วย "จะเข้" ถูกรื้อทิ้งและสร้างใหม่เป็นฝายคอนกรีต จากเดิมน้ำจะไหลผ่านได้สะดวก เพราะฝายแบบเดิมมีช่องว่างที่ทำให้ดินและทรายที่ไหลมาตามกระแสน้ำลอดผ่านไปได้ แต่ฝายคอนกรีตไม่มีช่องระบายทราย ทรายจึงมาตกตะกอนทับถมจนทำให้ฝายตื้นเขิน ส่งผลให้น้ำไหลเข้าที่นาน้อยลง ไม่มีสมาชิกรมาดูแลฝาย (ใจฝาย) ส่งผลให้กิจกรรมการตรวจป่าที่เคยควบคู่กับการ "ใจฝาย" ก็หายไปอย่างน่าเสียดาย นั่นคือความสัมพันธ์ระหว่างการจัดการเหมืองฝายกับการดูแลป่าไม้ในเชิงหน้าที่ได้เปลี่ยนแปลงไป อำนาจในการดูแลป่าไม้อย่างแท้จริงจึงตกอยู่กับพ่อหลวงและกรรมการหมู่บ้าน

ต่อมาปี พ.ศ. 2527 ชาวบ้านทุ่งยาวและบ้านใกล้เคียงได้ทราบข่าวว่าจะมีการสร้าง อ่างเก็บน้ำแม่สาร เหนือหมู่บ้านทุ่งยาวขึ้นไปประมาณ 10 กิโลเมตร ชาวบ้านสร้างความยินดีแก่ชาวบ้าน เพราะจะได้แก้ปัญหาภัยแล้ง มีน้ำทำนา ทำสวนตลอดปี ความต้องการมีอ่างเก็บน้ำกับความต้องการสร้างอ่างของกรมชลประทานจึงสอดคล้องกัน ไม่มีการถามจากกรมชลประทานและไม่มีเสียงคัดค้านจากชาวบ้าน

ปี พ.ศ. 2528 เริ่มสร้างอ่างขนาดใหญ่ที่มีความยาวสันอ่าง 179.70 เมตร ความสูง 24 เมตร สามารถเก็บน้ำได้ถึง 16 ล้านลูกบาศก์เมตร ตอนก่อสร้างจะเทปูนซีเมนต์ลงไปใต้ดินลึก 24 เมตร เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพของอ่างไม่ให้น้ำซึม ขณะที่กำลังอัดเทน้ำปูน น้ำในบ่อในหมู่บ้านมีน้ำปูนผลมอยู่ใช้ดื่มไม่ได้ ต่อมาบ่อน้ำตื้นต่างๆ ก็เริ่มเหือดแห้ง เพราะสายน้ำใต้ดินเปลี่ยนทิศทาง

อ่างน้ำที่สร้างไม่เคยมีระดับน้ำตามที่หน่วยงานกำหนดได้เลย ชาวบ้านหมดหวังที่ทำนาปีละ 2 ครั้ง ปัญหาฝนแล้งทำให้น้ำในอ่างลดลงมาก จนไม่สามารถปล่อยน้ำมาช่วยการเกษตรของชาวบ้านได้ อ่างเก็บน้ำจึงแก้ปัญหาภัยแล้งไม่ได้เลยในความรู้สึกของชาวบ้าน นาข้าว สวนลำไยเสียหาย ไม่มีน้ำใต้ดินซึมเพื่อรักษาความชุ่มชื้น ดินแห้ง ต้นไม้เหี่ยวเฉา

นอกจากนั้น ชาวบ้านยังมีปัญหาความขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่ที่ควบคุมการปิด-เปิดประตูน้ำ เมื่อชาวบ้านต้องการน้ำเพื่อหว่านกล้า เจ้าหน้าที่ฯ ไม่ยอมเปิดประตูน้ำให้ โดยบอกว่าน้ำในอ่างฯ น้อยเปิดไม่ได้ ชาวบ้านจึงแก้ปัญหาด้วยการพังประตูน้ำ ประเมินค่าเสียหายกว่า 2 แสนบาท แถมชาวบ้านยังต้องขัดแย้งกับพ่อหลวง เพราะไม่พอใจที่พ่อหลวงไม่สามารถเจรจาให้เจ้าหน้าที่ของรัฐเปิดน้ำมาให้ได้

ระบบเหมืองฝายของบ้านทุ่งยาวและบ้านใกล้เคียงถึง 6 ระบบที่ร่อนรับน้ำในอ่าง และจัดการแบ่งปันน้ำภายใต้ระบบเหมืองฝาย บัดนี้ชะงัก เพราะไม่มีน้ำให้แบ่ง ชาวบ้านได้สูญเสียสิทธิในการจัดการทรัพยากรน้ำไปให้เจ้าหน้าที่กรมชลประทาน และเป็นความล้มเหลวของโครงการพัฒนาการจัดการทรัพยากรน้ำของรัฐ (สุวารี 2540: 40)

บทเรียนที่ได้รับจากโครงการสร้างอ่างเก็บน้ำแม่สารยังไม่พอ ความวิตกกังวลแล้ง อันเนื่องมาจากน้ำที่ไหลในลำเหมืองบ้านทุ่งยาวมีปริมาณลดลง ฝ่ายประชาสัมพันธ์ของกระทรวงมหาดไทยดูจะเป็นทางเลือกที่ชาวบ้านต้องใจ และด้วยข้อเสนอของปลัดอำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ที่จะสร้างฝายกั้นลำเหมืองเพื่อเก็บกักน้ำไว้ใช้ในยามแล้ง ซึ่งตรงกับความคิดของชาวบ้าน ที่จะมีน้ำไว้ปลูกผักหน้าแล้ง งบประมาณแสนกว่าบาทเป็นค่าอุปกรณ์ ชาวบ้านสมทบแรงงาน

ฝายนี้จะกั้นลำเหมืองช่วงที่ผ่านป่าน้ำจ๋า และการเก็บกักน้ำไว้ในฤดูแล้งนั้นจะต้องขุดลำเหมืองสองข้างให้กว้างออกไป เพื่อให้มีปริมาณน้ำที่จะเก็บกักเพิ่มขึ้น ซึ่ง 2 ข้างลำเหมืองนั้นเป็นป่าพื้นสภาพ กำลังโต ชาวบ้านทุกหลังคามาร่วมกันขุดเหมือง แต่ขุดไม่ได้เพราะดินแข็ง มีหินปน จึงจ้างรถขุดดินมาขุดแทน

ต้นสักที่ขึ้นอยู่สองฝั่งลำเหมืองอายุ 30-60 ปี ถูกโค่นออกไป 200-300 ต้น ชาวบ้าน ทนเห็นไม้ไหว จึงบอกให้หยุด ฝายที่จะต้องขุดให้มีความยาว 200 เมตร จึงขุดได้เพียง 50 เมตร ไม้ที่ล้มแล้วเอามาขายกันในหมู่บ้านต้นละ 20-100 บาท ที่เหลือขายก็เอาไปกองไว้ที่วัด หลังจากสร้างฝายประชาสัมพันธ์เสร็จ ฝนไปตกที่บริเวณอ่างแม่สาร ที่บ้านทุ่งยาวไม่ตก น้ำจากอ่างก็ไหลมาน้อย พอน้ำเข้าลำเหมือง ฝายประชาสัมพันธ์ก็กั้นน้ำไว้ ชาวบ้านจะทำนา ก็ทำไม่ได้ เพราะน้ำไม่ไหลผ่านฝาย ชาวบ้านหมดความอดทน จึงใช้ค้อนทุบฐานด้านล่างเป็นช่องให้น้ำไหลออก ปี พ.ศ. 2534 เมื่อฝายฯ ใช้ประโยชน์ไม่ได้ก็ทุบออกทั้งหมด บทเรียนของชาวบ้านทุ่งยาวที่ได้รับจากโครงการฝ่ายประชาสัมพันธ์ ที่แลกมาด้วยต้นสักกว่า 200 ต้น ไม่มีใครประเมินได้ดีกว่าชาวบ้านทุ่งยาว

ข้ออธิบายสำหรับชาวบ้านที่ไม่เห็นด้วยกับการสร้างฝายประชาสัมพันธ์ เพราะเป็นการสร้างฝายคอนกรีตขวางทางน้ำไม่ให้สายน้ำไหลผ่าน ซึ่งถือว่าผิดจารีตประเพณีที่ชาวบ้านเรียกว่า "ชิด" ต้นไม้ถูกโค่นจำนวนมาก ชาวบ้านเชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองป่าไม้ คือ เจ้าพ่ออยู่คำ คงต้องโกรธเคือง บันดาลให้ผู้ที่เกี่ยวข้องหลายคนต้องประสบเภทภัยหรือเหตุร้ายในเวลาต่อมา คือ พ่อหลวงบ้านได้เสียชีวิตด้วยความทรมาณจากโรคมะเร็ง ปลัดอำเภอเมืองที่รับผิดชอบโครงการฯ ภายหลังได้ย้ายไปอยู่อำเภออื่นในจังหวัดลำพูนได้ถึงตัวตาย แก่ฝ่ายเป็นอัมพาต จนต้องทำพิธีขอขมาต่อเจ้าพ่ออยู่คำ จึงมีอาการดีขึ้น ชายคนที่ตัดต้นไม้เกิดอุบัติเหตุจากรถจักรยานยนต์ เหตุการณ์เหล่านี้ ชาวบ้านเห็นว่าไม่ใช่เป็นเหตุบังเอิญ แต่เป็นการลงโทษของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่อผู้ที่กระทำผิดจารีตประเพณีที่เป็นกฎเกณฑ์ของชุมชนโดยไม่มีละเว้น

การพยายามรักษาป่าของชาวบ้านทุ่งยาวที่ผ่านมา ไม่ได้ดำเนินการอย่างสะดวก เหมือนกับที่ผู้นำที่เป็นวิทยากรได้ถ่ายทอดประสบการณ์ให้ผู้เข้าศึกษาดูงานได้เข้าใจ แต่ได้มา

จากความสามารถในการจัดการคลี่คลายปัญหาที่มากกระทบทั้งจากภายในและภายนอกชุมชน ซึ่งสรุปออกมาเป็นบทเรียนครั้งแล้วครั้งเล่า

เหตุการณ์ที่กรมป่าไม้จะประกาศให้ป่าทุ่งยาวเป็นวนอุทยานแห่งชาติ เป็นเหตุการณ์หนึ่งที่ชาวบ้านทุ่งยาวลืมไม่ลง และได้ผ่านการทดสอบจากรัฐครั้งสำคัญในประวัติศาสตร์ของหมู่บ้าน กล่าวคือ อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (ส.ส.) จังหวัดลำพูน นายประเทือง ปานลักษณะ ได้เสนอชาวบ้านทุ่งยาวให้ยกป่าน้ำจันนี้แก่องกรมป่าไม้ เพื่อประกาศเป็นวนอุทยานแห่งชาติ เป็นการป้องกันคนภายนอกเข้ามาบุกรุก

ชาวบ้านมีความเห็นคล้อยตามข้อเสนอ ส.ส. ด้วยเข้าใจว่ายังมีสิทธิ์เข้าไปหาประโยชน์ เช่น เก็บเห็ด ผักป่า หาพืช ได้เหมือนเดิม ส.ส. ท่านนั้นได้ติดต่อไปยังกรมป่าไม้ให้ส่งเจ้าหน้าที่มาสำรวจ (พยุหศักดิ์ 2540: 16) ต่อมาในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2532 เจ้าหน้าที่กรมป่าไม้จัดประชุมชาวบ้านที่ศาลาวัดทุ่งยาวเรื่องจะประกาศให้ป่าทุ่งยาวเป็นวนอุทยานแห่งชาติ ชาวบ้านทุ่งยาวทั้งหมู่บ้านมาประชุมกันหมดบ้าน เต็มห้องประชุมจนล้นออกมา

เจ้าหน้าที่ชี้แจงถึงผลดีที่ชาวบ้านจะได้รับถ้าเปลี่ยนป่าน้ำจันเป็นวนอุทยานแห่งชาติ คือ จะมีนักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวป่าน้ำจันมากมาย บ้านทุ่งยาวจะมีชื่อเสียง พอเป็นวนอุทยานฯ ความเจริญต่างๆ จะไหลเข้าสู่หมู่บ้าน มีงบประมาณปีละ 80,000 บาทมาพัฒนาป่าไม้ แถมได้ขายของที่ระลึกให้แก่นักท่องเที่ยวตลอดปี เศรษฐกิจหมู่บ้านก็จะดีขึ้น เสียงของชาวบ้านได้ตอบว่า เราอยู่อย่างนี้ก็พอใจแล้ว ไม่ต้องการเงินที่จะได้รับจากการท่องเที่ยว ถ้าเป็นวนอุทยานฯ แล้ว หินก้อนเดียวก็เอาออกมาไม่ได้ หน่อไม้ เห็ด ไข่มดแดง ใบตองจะเอาที่ไหนมากินมาใช้ ที่เลี้ยงวัวควายก็จะไม่มี เงินแปดหมื่นบาทให้ไปพัฒนาเขาหัวโล้นที่อยู่ป่าตรงข้าม ส่วนป่าบ้านทุ่งยาว รัฐไม่จำเป็นต้องเสียงบประมาณรักษาแม้แต่บาทเดียว ชาวบ้านยังบอกอีกว่าถ้าป่าเป็นอุทยาน ชาวบ้านจะไม่เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของอีกต่อไป จะคิดว่าป่าเป็นของกรมป่าไม้ ในที่สุดชาวบ้านก็จะช่วยกันตัดไม้จนหมด เจ้าหน้าที่ 10 คน มี 20 ตา แต่ชาวบ้านมีไม้รู้กี่พันตา เจ้าหน้าที่เขาคิดว่าจะรักษาป่าแทนชาวบ้านได้หรือ ชาวบ้านจะแอบตัดไม้เมื่อไหร่ก็ได้ (ชัชวาลย์ และนันทา 2536: 38-39) นอกจากนั้น ยังต่อว่าเจ้าหน้าที่ป่าไม่ว่า "ตอนที่ถูกทำลาย ราชการไม่สนใจ แต่พอชาวบ้าน รักษา ดูแล และฟื้นฟู จนอุดมสมบูรณ์ กรมป่าไม้ก็มาหวังและจะเข้ามาดูแล"

หลังจากชาวบ้านทุ่งยาวยืนยันจะจัดการดูแล รักษา และใช้ประโยชน์จากป่าด้วยวิธีการของชุมชน ไม่ต้องการจัดการแบบวนอุทยาน ทางราชการก็ได้ยกเลิกประกาศวนอุทยาน ความสำเร็จของชาวบ้านทุ่งยาวจากการให้กรมป่าไม้ยกเลิกประกาศวนอุทยาน ส่วนมากมาจากการคัดค้านของผู้หญิงหรือกลุ่มแม่บ้านที่นั่งอยู่แถวหน้าของที่ประชุม คอยตอบโต้และให้เหตุผลกับ

เจ้าหน้าที่ป่าไม้อยู่ตลอดเวลา เนื้อหาที่ได้ตอบของผู้หญิง จะมาจากความรู้สึกที่ไม่มั่นใจในกฎระเบียบของวนอุทยาน ที่ปิดกั้นไม่ให้ผู้หญิงที่เป็นคนบ้านทุ่งยาวเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อปากท้องของครอบครัวเหมือนที่เคยปฏิบัติมา จนกลายเป็นมิติของชาวบ้านทุ่งยาวในการคัดค้านประกาศพื้นที่ป่าน้ำจืดเป็นวนอุทยาน

2.3.4 ยุคป่าชุมชน (พ.ศ. 2532 ถึงปัจจุบัน)

ยุคนี้ถือเป็นยุคที่ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงมากที่สุด อันเป็นผลจากนโยบายของรัฐ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การจัดการทรัพยากร และมีการเคลื่อนไหวนอกชุมชนมากขึ้น ในปี พ.ศ. 2532 เกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ อำเภอกระทุง บ้านคีรีวงศ์ จังหวัดนครศรีธรรมราช น้ำได้พัดพาเอาดินท่อนซุงจำนวนมหาศาล ไหลลงมาทำลายบ้านเรือน ทรัพย์สิน ไร่นา และชีวิตของมนุษย์และสัตว์เป็นจำนวนมาก ส่งผลให้รัฐบาลประกาศปิดสัมปทานป่าทั่วประเทศ และหันมาเน้นนโยบายการอนุรักษ์ โดยการเพิ่มพื้นที่ป่าด้วยการประกาศและขยายเขตอนุรักษ์ เช่น วนอุทยานแห่งชาติ อุทยานแห่งชาติ และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเพิ่มขึ้น โดยไม่สำรวจให้ถี่ถ้วนว่ามีชุมชนอาศัยอยู่มาก่อนหรือไม่ จึงก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐ (อัจฉรา 2542: 5) อีกด้านหนึ่ง รัฐบาลก็มีนโยบายเพิ่มพื้นที่ป่า โดยส่งเสริมบทบาททุนเอกชน ให้มีการทำป่าเชิงพาณิชย์ขนาดใหญ่ เพื่อทำเป็นวัตถุดิบทำอุตสาหกรรมเยื่อกระดาษ ตอบสนองปริมาณการใช้กระดาษ ซึ่งนับวันจะเพิ่มขึ้น กรณีสวนป่ากิตติ หรือโครงการจัดสรรที่ทำกินเพื่อราษฎรยากไร้ (คจก)

จังหวัดลำพูน มีการตั้งนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ อยู่ห่างจากหมู่บ้านทุ่งยาวประมาณ 10 กิโลเมตร ส่งผลกระทบให้ชาวบ้านที่อยู่รอบๆ นิคมอุตสาหกรรม นอกจากนั้น กระแสการซื้อที่ดินเพื่อเก็งกำไร (land speculation) ทำให้ชาวบ้านสูญเสียที่ดินบางแห่ง ผู้ใหญ่บ้านได้ร่วมมือกับเจ้าหน้าที่รัฐบางคนออกเอกสารสิทธิให้ทุนเอกชน เกิดการบุกรุกป่าสาธารณะได้ถูกต้องตามกฎหมาย บ้านทุ่งยาวก็ได้รับผลกระทบจากกระแสดังกล่าว แต่ไม่มากนักเมื่อเปรียบเทียบกับหมู่บ้านใกล้เคียง การขายที่ดินส่วนใหญ่จะขายให้กับคนภายในหมู่บ้านหรือในหมู่เครือญาติเดียวกัน ทำให้กรรมสิทธิ์ในที่ดินยังอยู่กับชาวบ้านทุ่งยาว

การดูแลรักษาป่าไม้ของชาวบ้านทุ่งยาวในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา ไม่ได้เกิดจากแนวความคิดเรื่องป่าชุมชน แต่เกิดจากสำนึกการหวงแหนป่าไม้ของชุมชนไว้ เพื่ออนาคตของลูกหลาน ชาวบ้านยังเรียกป่าของชุมชนว่า "ป่าน้ำจืด" อยู่ แนวคิดเรื่องป่าชุมชนเกิดขึ้นจากความตื่นตัวของนักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน ท่ามกลางกระแสสังคมที่ไม่เชื่อถือในประสิทธิภาพในการรักษาป่าของหน่วยงานรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรมป่าไม้ แม้จะมีการเพิ่มขึ้นของงบประมาณ อัตราค่าจ้างเจ้าหน้าที่ แต่พื้นที่ป่าไม้โดยรวมของประเทศลดลงเรื่อยๆ จนอยู่ในขั้นวิกฤต

สาเหตุหนึ่งที่พื้นที่ป่าลดลง คือ นอกจากวิธีคิดที่มองป่าไม่ป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐโดย มีกรรมป่าไม้มีบทบาทในการจัดการป่าแต่เพียงฝ่ายเดียวแล้ว ยังมองชาวบ้านเป็นผู้บุกรุกทำลายป่า ทำให้ชาวบ้านไม่มีส่วนร่วมในการดูแลจัดการป่าไม้ ดังนั้นแนวคิดเรื่องป่าชุมชนจึงถูกนำเสนอ ในฐานะที่เป็นแนวคิดทางเลือกต่อการผูกขาดอำนาจในการจัดการป่าที่ล้มเหลวของรัฐ (ปิ่นแก้ว 2542: 17) แนวคิดป่าชุมชนที่นำเสนอเป็นครั้งแรกในสังคมไทยโดยฉลาดชาย รมิตานนท์ คือ

“ป่าชุมชน คือ รูปแบบการใช้ที่ดิน ป่า และทรัพยากรต่างๆ จากป่าที่ชาวบ้านตามชุมชนที่อยู่ในป่าและอยู่ใกล้ป่าได้ใช้กันเป็นเวลานาน โดย มีระบบการจำแนกการใช้ที่ดิน ป่า และทรัพยากรต่างๆ มีอาณาเขต และกฎเกณฑ์การใช้เป็นที่รับรู้และยอมรับกัน ทั้งภายในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง พร้อมทั้งมีองค์กรชาวบ้านรูปแบบหนึ่งรับผิดชอบด้านการจัดการอย่างเหมาะสม บนพื้นฐานของภูมิปัญญาชาวบ้าน อันเกิดจากการสะสมประสบการณ์แห่งการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ และทางสังคมวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น โดยผ่านกระบวนการถ่ายทอดและสะสมภูมิปัญญานั้นมาหลายชั่วอายุคน” (ฉลาดชาย 2534: 162)

พร้อมกันกับความตื่นตัวทางแนวคิดป่าชุมชน ก็เกิดความขัดแย้งกรณีเช่าพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรมระหว่างชาวบ้านกับนายทุน ซึ่งได้รับอนุญาตจากกรมป่าไม้ปี พ.ศ. 2532 ในพื้นที่ป่าห้วยแก้ว เขตป่าสงวนแห่งชาติแม่ฮ่องสอน อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ แม้ว่าการดำเนินการขอเช่าพื้นที่ป่าจะถูกต้องตามกฎหมาย แต่ผืนป่าดังกล่าว ชุมชนได้ดูแลและใช้ประโยชน์มาเป็นเวลานาน ไม่ว่าจะเป็นการใช้น้ำในห้วยเพื่อการเกษตร การบริโภค และการเก็บหาอาหารจากป่า จำพวกผักป่า เห็ดนานาชนิดเพื่อการบริโภคและนำไปขายเป็นรายได้

ชาวบ้านได้รวมตัวกันคัดค้านและร้องเรียนไปยังหน่วยงานต่างๆ ตั้งแต่ระดับตำบล อำเภอ จังหวัด จนถึงระดับรัฐมนตรี โดยได้รับการช่วยเหลือจากนักศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่ การเคลื่อนไหวคัดค้านได้ขยายขอบเขตถึงขั้นมีการบุกยึดพื้นที่ป่าและขับไล่คนงาน แกนนำชาวบ้าน 9 คนและนักศึกษา 1 คน ถูกออกหมายจับในข้อหาบุกรุก

ขณะเดียวกันก็เกิดเหตุร้ายแรง ครูใหญ่โรงเรียนบ้านห้วยแก้ว ซึ่งเป็นที่ปรึกษาและให้ความช่วยเหลือชาวบ้านถูกยิงเสียชีวิต ซึ่งสันนิษฐานได้ว่าสาเหตุการลอบสังหารมาจากความขัดแย้งภายในสภาตำบลและกรณีคัดค้านการเช่าป่า การคัดค้านในรูปแบบต่างๆ ได้ดำเนินไปอย่าง

ต่อเนื่อง จนถึงวันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2532 นายไพโรจน์ สุวรรณกร อธิบดีกรมป่าไม้ในขณะนั้น ได้เดินทางเข้าไปพบชาวบ้านในพื้นที่ และได้แถลงข่าวว่าจะเพิกถอนการเช่าป่าและมอบผืนป่านั้นให้ชาวบ้าน จัดการในรูปแบบป่าชุมชน ความขัดแย้งในพื้นที่บ้านห้วยแก้วจึงคลี่คลายลง

กรณีการเช่าป่าห้วยแก้ว ทำให้ชาวบ้านภาคเหนือตระหนักว่า หากชุมชนไม่มีสิทธิในการจัดการทรัพยากรตามกฎหมาย กรมป่าไม้ก็จะปล่อยให้บุคคลภายนอกเข้ามาบุกรุกครอบครอง ป่าของชุมชนอยู่เรื่อยไป จึงเป็นที่มาของการเกิดขบวนการเรียกร้องกฎหมายป่าชุมชน เพื่อเป็นกฎหมายที่รับรองสิทธิของชุมชนในการดูแลและจัดการป่าไม้ในชุมชนท้องถิ่น

การเรียกร้องพระราชบัญญัติป่าชุมชน ได้เกิดขึ้นท่ามกลางกระแสความขัดแย้งการจัดการทรัพยากรระหว่างรัฐ ทูต และชุมชน ตัวแทนชาวบ้าน องค์การพัฒนาเอกชน และนักวิชาการได้ร่วมร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชนฉบับประชาชน เพื่อช่วงชิงการให้ความหมายคำว่า "ป่าชุมชน" จนกระทั่งปี พ.ศ. 2539 คณะกรรมการนโยบายกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคและท้องถิ่น (กนภ.) ได้รับมอบหมายจากสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สภาพัฒน์) ภายใต้มติคณะรัฐมนตรี ให้ดำเนินการยกร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชน โดยระดมความคิดเห็นร่วมกันระหว่างตัวแทนชาวบ้าน เจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ นักวิชาการ องค์การพัฒนาเอกชน และข้าราชการ จนได้ร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชน ฉบับ กนภ.

คณะรัฐมนตรีได้มีมติรับรองหลักการในร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชนฉบับดังกล่าว สาระสำคัญของร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชน (กนภ.) คือการส่งเสริมความร่วมมือระหว่างรัฐกับประชาชน หลายฝ่ายในการดูแลและรักษาป่า และตระหนักถึงความสำคัญของวัฒนธรรมและประเพณีที่หลากหลายของชุมชนในการอนุรักษ์ การใช้และการพัฒนาทรัพยากร จึงเปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถกำหนดแนวทางการดูแล รักษา และใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน โดยสอดคล้องกับวัฒนธรรมและประเพณีแต่ละท้องถิ่น มีการตรวจสอบดูแลจากคณะกรรมการซึ่งประกอบด้วยตัวแทนจากรัฐและประชาชนหลายฝ่าย

จากสถานการณ์ความขัดแย้งจากการแย่งชิงทรัพยากรและการหาทางเลือกที่สำเร็จเป็นรูปธรรมในการดูแลรักษาป่าโดยชุมชน ชุมชนบ้านทุ่งยาวจึงเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้เรื่องป่าชุมชนแห่งหนึ่งของภาคเหนือ ได้มีคณะชาวบ้าน ข้าราชการ นักเรียน ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ เข้ามาศึกษาดูงานตลอดเวลา เฉลี่ย 2 คณะต่อเดือน ผู้นำชุมชนมักจะได้รับเชิญไปเป็นวิทยากรบรรยายตามที่ต่างๆ ส่งผลให้เกิดองค์กรป่าชุมชนขยายไปตามจังหวัดต่างๆ จนเกิดเป็นเครือข่ายป่าชุมชนขึ้น

ช่วงปี พ.ศ. 2534-2539 เป็นช่วงที่ชาวบ้านทุ่งยาวมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบฟองสบู่ ผู้ชายวัยทำงานส่วนใหญ่ออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน เช่น งานก่อสร้างออกนอกไปขายตู้ ขายกระจก มีส่วนน้อยที่ยังทำนาแต่พอกิน ที่นาจำนวนมากถูกปล่อยทิ้งร้าง ไม่มีคนมาเช่านา จนเจ้าของที่นาต้องไปผ่อนวอนหรือให้ทำนาฟรีโดยไม่คิดค่าเช่า ได้ผลผลิตแล้ว แต่จะแบ่งให้เจ้าของที่นา บางคนคิดขายที่นาเพราะลูกหลานไม่อยากทำนาต่อไป

การที่ผู้ชายออกไปทำงานที่เป็นค่าจ้างนี้เอง จึงเป็นเงื่อนไขทำให้ผู้หญิงต้องแบกรับภาระเพิ่มขึ้นจากเดิม ทำงานแทนผู้ชาย เช่น ไปร่วมขุดลอกลำเหมือง ดูแลน้ำในนาข้าว และต้องดูแลรักษาป่าชุมชน ผู้นำแม่บ้านบางคนได้รับเลือกเป็นกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งต้องรับหน้าที่ดูแลป่าและรับภาระต้อนรับคณะดูงานป่าชุมชนด้วย

ปี พ.ศ. 2541 กลุ่มแม่บ้านทุ่งยาวได้สำรวจและเก็บข้อมูลการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน โดยได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนที่ปฏิบัติงานอยู่ในพื้นที่บ้านทุ่งยาว การเก็บข้อมูลได้ดำเนินการเก็บตลอดปี และสรุปรวบรวมนำเสนอรายงานต่อที่ประชุมในหมู่บ้าน ปรากฏว่าประโยชน์ที่ได้ นำเป็นอาหารคิดเป็นมูลค่า 710,000 บาท บริโภคภายในครอบครัวร้อยละ 70 อีกร้อยละ 30 ขายเป็นรายได้

ผลการสำรวจของกลุ่มแม่บ้านครั้งนี้ก่อให้เกิดการปรับปรุงแก้ไขกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนของหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านยอมรับบทบาทของผู้หญิงในการเข้าร่วมจัดการป่าชุมชนมากขึ้น จะเห็นได้จากการตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว ผู้หญิงจำนวน 5 คนได้รับเลือกเป็นกรรมการ และผู้หญิง 3 คนเป็นตัวแทนบ้านทุ่งยาวเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูน ร่วมผลักดันเชิงนโยบาย พ.ร.บ. ป่าชุมชน และทำความเข้าใจเรื่องป่าชุมชนตามหมู่บ้านต่างๆ ในจังหวัดลำพูนด้วย

ช่วงนี้กระแสการตื่นตัวของชาวบ้านเกี่ยวกับป่าชุมชนสูงขึ้น ซึ่งแต่เดิมบ้านทุ่งยาวเป็นเพียงศูนย์การเรียนรู้ป่าชุมชนเท่านั้น ปัจจุบันผู้นำได้ออกมาเคลื่อนไหว พ.ร.บ. ป่าชุมชนในระดับภาคเหนือร่วมกับเครือข่ายกลุ่มอื่นๆ หลังจากมีสมาชิกร่วมป่าชุมชนภาคเหนือครั้งแรกที่ป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว เมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. 2542

2.4 สรุป

ในบทนี้ได้แสดงให้เห็นถึงการอพยพตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านทุ่งยาว อันเนื่องมาจากสาเหตุของความแห้งแล้งอดอยาก เพื่อมาหาทำเลที่ตั้งแห่งใหม่ริมแม่น้ำแม่สาร พร้อมกับการหักร้างถางพงกลายเป็นทุ่งนาระหว่างเทือกเขา ชุมชนบ้านทุ่งยาวได้แสดงออกถึงความเป็นชุมชนตั้งแต่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่ โดยผู้นำชุมชนได้ระดมชาวบ้านมาช่วยกันจัดสร้างระบบเหมืองฝายเพื่อนำน้ำ

จากน้ำแม่สารที่มีระดับน้ำต่ำกว่าพื้นที่นาที่ใช้ในการทำนา โดยการแบ่งปันที่นาให้กับชาวบ้านที่ มาช่วยขุดเหมืองฝาย และจัดสรรน้ำให้กับสมาชิกที่ทำนาอย่างเป็นธรรม จากบทเรียนประสบการณ์ ความแห้งแล้งของหมู่บ้านเดิม เมื่อชาวบ้านขุดเหมืองฝายที่ป่าที่ราบจำนวน 60 ไร่ ผู้นำได้ชักชวนกันอนุรักษ์ป่าผืนนั้นไว้เพราะบริเวณผืนป่านั้นมีน้ำผุดออกมาจากใต้ดิน เรียกกันว่า "ป่าน้ำจ๋า" ซึ่งเชื่อกันว่าบริเวณที่น้ำผุดออกมาจะมีผีอารักษ์คอยปกปักรักษาป่าผืนนี้อยู่ เดือน 9 ขึ้น 9 ค่ำของทุกปีจะมีพิธีกรรมเลี้ยงผีฝาย ผีป่า เป็นการเคารพในอำนาจเหนือธรรมชาติที่จะบันดาลให้ชาวบ้านมีความอยู่เย็นเป็นสุข ฟ้าฝนดี มีข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์

การตั้งถิ่นฐานของหมู่บ้านทุ่งยาวตั้งแต่ปี พ.ศ. 2457 ได้มีพัฒนาการที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับรัฐ และชุมชนกับตลาดจากภายนอกที่เกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรป่าไม้ ที่ดิน น้ำในชุมชน ตลอดจนการแย่งชิงทรัพยากรอันเป็นบทเรียนและเป็นเงื่อนไขต่อการเคลื่อนไหวของชาวบ้านทุ่งยาวในการจัดการป่าไม้ของชุมชนที่เรียกกันว่า "ป่าชุมชน" หมู่บ้านทุ่งยาวมีพัฒนาการที่สามารถแบ่งออกเป็น 4 ยุคใหญ่ๆ คือ 1.) ยุคการตั้งถิ่นฐานและบุกเบิกที่ดินทำกิน (พ.ศ. 2458-2468) เป็นยุคของการอพยพมาตั้งถิ่นฐาน สร้างบ้านและชุมชนให้เป็นปึกแผ่น ชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างระบบเหมืองฝายเพื่อทดน้ำเข้านาและรักษา "ป่าน้ำจ๋า" 2.) ยุคตัดไม้ทำลายป่า (พ.ศ. 2469-2516) เป็นยุคที่รัฐและระบบตลาดเข้ามาเปลี่ยนแปลงการใช้ทรัพยากรป่าไม้จนส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมและความแห้งแล้งของชุมชน เช่น การสร้างทางรถไฟสายกรุงเทพฯ-เชียงใหม่ ตัดไม้เป็นเชื้อเพลิงรถไฟเครื่องจักรไอน้ำ และชาวบ้านทุ่งยาวตัดไม้เผาถ่านขาย เป็นต้น ทำให้ชาวบ้านตกลงขายและฟันฟืนพื้นที่ป่าไม้เพิ่มขึ้น 3.) ยุคการแย่งชิงพื้นที่ป่า (พ.ศ. 2517-2532) เป็นยุคที่แสดงให้เห็นถึงการเคลื่อนไหวของชาวบ้านทุ่งยาวในการต่อต้านการเข้ามายึดพื้นที่ป่าไม้ที่ชาวบ้านรักษาของหน่วยงานราชการ และกลุ่มชาวบ้านจากต่างหมู่บ้านที่ต้องการขยายพื้นที่ทำกิน และกลุ่มสตรีแม่บ้านมีบทบาทอย่างชัดเจนเมื่อเผชิญกับข้าราชการ ไม่ยอมให้หน่วยงานราชการเอาป่าไม้ไปจากพวกเขา และ 4.) ยุคป่าชุมชน (พ.ศ. 2532-ปัจจุบัน) เป็นยุคที่ชาวบ้านตื่นตัวในสิทธิของตนเองในการจัดการป่าที่เรียกว่า "ป่าชุมชน" และขยายผลออกเป็นเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูน เป็นยุคที่ผู้หญิงในหมู่บ้านออกมาเคลื่อนไหวประเด็นป่าชุมชนร่วมกับผู้ชาย จากสภาพแวดล้อมของชุมชนและพัฒนาการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวทำให้เราเข้าใจถึงบริบทที่เปลี่ยนแปลงในชุมชนอันเป็นเงื่อนไขให้กลุ่มแม่บ้านซึ่งเป็นผู้หญิงออกมาร่วมเคลื่อนไหวในกิจกรรมชุมชนในพื้นที่สาธารณะมากขึ้น

ถึงแม้ว่าผู้หญิงชุมชนบ้านทุ่งยาวได้ออกมาร่วมเคลื่อนไหวเรื่องป่าชุมชน อันเป็นผลสืบเนื่องจากหมู่บ้านมีความสัมพันธ์กับรัฐมากขึ้น และความสัมพันธ์กับรัฐนั้นส่งผลกระทบต่อความ

มันคงในการดำรงชีพของผู้หญิง ช่วงยุคปลายของการแย่งชิงพื้นที่ป่า (พ.ศ. 2517-2532) อันสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชนเป็นครั้งแรก ส่วนบทบาทของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชนในยุคก่อนนั้น ไม่มีปรากฏในเอกสารการศึกษาป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวเลย เพราะงานศึกษาป่าชุมชนที่ผ่านมา ให้ความสำคัญกับบทบาทของผู้นำองค์กรชุมชนที่เป็นผู้ชาย ในการดูแลรักษาป่าตามประเพณี และประยุกต์ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ชุมชนที่เปลี่ยนไป เมื่อเผชิญกับอำนาจรัฐและทุน การเน้นให้ความสำคัญกับผู้นำซึ่งแสดงนัยยะความเป็นชายในฐานะตัวแทนชาวบ้านทั้งหญิงและชายนี้เอง ทำให้งานศึกษาป่าชุมชนได้ละเลยบทบาทของผู้หญิงในกิจกรรมชุมชนที่เกิดขึ้นจริง ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน รวมถึงมองไม่เห็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับป่าไม่ว่าผู้หญิงได้เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าไม้ได้อย่างไร อันจะทำให้เราได้เข้าใจถึงเงื่อนไขบทบาทของผู้หญิงที่เปลี่ยนไป ตั้งแต่ยุคการแย่งชิงพื้นที่ป่าจนถึงยุคป่าชุมชน

บทที่ 3 การพัฒนสตรีในชนบท

ในบทนี้ผู้ศึกษาจะนำเสนอแนวคิดแนวทางการพัฒนสตรี ของหน่วยงานภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งมีบทบาทเชื่อมโยงกันตั้งแต่ในระดับสากลจนถึงระดับหมู่บ้าน แนวทางการดำเนินงานขององค์กรพัฒนสตรีเหล่านี้ เป็นเงื่อนไขให้กลุ่มผู้หญิงได้เกิดความสนใจเข้าร่วมกิจกรรมเคลื่อนไหว ทั้งที่เป็นกิจกรรมอาชีพเสริม และกิจกรรมด้านสังคม สิ่งแวดล้อม ซึ่งชี้ให้เห็นว่าผู้หญิงได้ก้าวเข้ามาร่วมเคลื่อนไหวกิจกรรมทางสาธารณะได้อย่างไร ทั้งนี้ผู้ศึกษาได้แบ่งประเด็นการนำเสนอออกเป็น 4 ประเด็น คือ

ประเด็นที่ 1 แนวทางการพัฒนสตรีในทางสากล ที่สะท้อนให้เห็นพัฒนาการแนวทางการดำเนินงานพัฒนสตรีจากแนวทางสตรีในการพัฒนา (Women in Development: WID) ไปสู่แนวทางหญิงชายกับการพัฒนา (Gender and Development: GAD)

ประเด็นที่ 2 การพัฒนสตรีในประเทศไทย เพื่อแสดงให้เห็นถึงนโยบายและแนวทางการพัฒนสตรีของไทย เชื่อมโยงกับกระแสการพัฒนสตรีในระดับสากล และมีส่วนกำหนดแผนการพัฒนสตรีในทางปฏิบัติกับหน่วยงานราชการและองค์กรพัฒนาเอกชน

ประเด็นที่ 3 แนวทางการพัฒนสตรีของหน่วยงานราชการ ในที่นี้จะเฉพาะเจาะจงไปที่บทบาทของกรมพัฒนาชุมชน (พ.ช.) ซึ่งมีพัฒนาการประจำจังหวัดเข้าไปดำเนินกิจกรรมจัดตั้งองค์กรสตรีในระดับชุมชน

ประเด็นที่ 4 แนวทางการพัฒนสตรีขององค์กรพัฒนาเอกชน เป็นองค์กรจากภายนอกชุมชนชื่อ "โครงการปฏิรูปการเกษตรและการพัฒนาชนบทจังหวัดลำพูน" ภายใต้มูลนิธิส่งเสริมทรัพยากรมนุษย์เพื่อพัฒนาชุมชน ที่ได้เข้ามาดำเนินงานตั้งแต่ปี พ.ศ. 2526 และมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมให้ผู้หญิงมีบทบาทร่วมกับผู้ชายในกิจกรรมของชุมชน

3.1 แนวทางการพัฒนสตรีในทางสากล

ระหว่างปี พ.ศ. 2493-2503 องค์กรพัฒนาฯได้เริ่มให้การยอมรับบทบาทของผู้หญิงในการผลิตซ้ำว่ามีความสำคัญต่อสังคม เช่น งานทำในบ้าน ดูแลเด็ก ดังจะเห็นได้จากแนวทางของโครงการพัฒนาต่างๆ เช่น การวางแผนครอบครัวและควบคุมประชากร โภชนาการ สุขภาพอนามัยแม่และเด็ก การพัฒนาเศรษฐกิจในบ้านก็คือการพัฒนาผู้หญิงในฐานะที่เป็นแม่บ้าน ภรรยาและแม่ ซึ่งเป็นที่มาของการพัฒนาแนวสวัสดิการอันเป็นประโยชน์ต่อผู้หญิง ให้มีบทบาท ใน

ทางการผลิตซ้ำทางเศรษฐกิจต่อไป แต่ในขณะเดียวกันสังคมก็ยังไม่ให้การยอมรับบทบาทของผู้หญิงในการผลิตที่คิดเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจ งานโครงการพัฒนาสตรีจึงจำกัดอยู่ในขอบเขตแบบหญิง (Female Domain) เช่น งานฝีมือ เย็บปักถักร้อย การดูแลสุขภาพของตนเองและเด็ก เป็นต้น โครงการพัฒนาได้ละเลยไม่ให้ความสนใจต่อโครงสร้างทางสังคมที่ชายเป็นใหญ่ รวมถึงความสัมพันธ์หญิง-ชาย

แนวทางการพัฒนาผู้หญิงในการพัฒนา (Women in Development: WID) ได้รับอิทธิพลจากงานเขียนของ Boserup ในหนังสือชื่อ "บทบาทผู้หญิงในการพัฒนาเศรษฐกิจ" ซึ่งเป็นหนังสือเล่มแรกที่บันทึก รวบรวมข้อมูลอย่างเป็นระบบถึงผลกระทบจากการพัฒนาระบบทุนนิยมที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตผู้หญิงในสังคมต่างๆ ที่ไม่ใช่ตะวันตก (Non Western Societies) ผลกระทบดังกล่าวไม่ได้รับความสนใจจากผู้กำหนดนโยบายและ/หรือนักวางแผนส่วนใหญ่ Boserup ได้นำเสนอประเด็นที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิงในการพัฒนาไว้ 3 ประเด็นคือ

1. การเปลี่ยนผ่านสังคมจากระบบจารีตประเพณีไปสู่ระบบความทันสมัย (Modernization) ส่งผลต่อความสูญเสียสถานภาพของผู้หญิงทั่วโลก โดยเฉพาะการปฏิวัติอุตสาหกรรมและเทคโนโลยีทันสมัยที่กระทบกับมาตรฐานในการดำรงชีพ เงื่อนไขการดำรงชีพของผู้หญิงส่วนใหญ่ยังไม่ได้รับการปรับปรุงแก้ไข ผู้หญิงยังต้องทำงานหนัก ไม่มีความสุข และไม่ได้รับผลพวงจากการพัฒนา

2. การพัฒนาเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าทั้งในเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม ส่งผลกระทบต่อการทำงานของหญิง ผู้ที่ได้รับประโยชน์มากกว่าจึงเป็นผู้ชาย การผลิตตามประเพณีดั้งเดิมจะนิยมผลิตด้วยมือ เช่น การทอผ้า ทำโดยแรงงานผู้หญิง เมื่อเปลี่ยนอุปกรณ์การทอเป็นเครื่องจักรผู้ชายจึงเข้ามาดำเนินการควบคุมเครื่องทอแทนผู้หญิง บนพื้นฐานความเชื่อที่ว่าจิตใจอารมณ์ของผู้หญิงไม่เหมาะสมสำหรับงานที่ใช้เครื่องจักร จึงไม่ได้รับการฝึกฝนให้ใช้เครื่องจักร ดังนั้น ผู้หญิงจึงยังคงเป็นแรงงานที่ไร้ฝีมือต่อไป

3. การแบ่งแยกทางเพศสภาพเป็นปัจจัยพื้นฐานสำหรับการแบ่งงานกันทำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานที่เกี่ยวข้องกับการยังชีพ เช่น งานดูแลเด็ก เลี้ยงสัตว์ ทำอาหาร ทำความสะอาด หาน้ำหาฟืนสำหรับครอบครัว งานเหล่านี้ภาระความรับผิดชอบมักจะตกอยู่กับผู้หญิงและเด็กหญิง งานยังชีพเหล่านี้ไม่ได้รับการพิจารณาให้เป็นงานที่มีมูลค่าทางการผลิตในสายตาของผู้กำหนดนโยบาย/นักวางแผน มูลค่าของงานยังชีพจึงไม่ปรากฏให้เห็นในข้อมูลทางสถิติ

Boserup สรุปว่าการพัฒนาแบบทุนนิยม ผู้ชายเป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์ในกระบวนการผลิต ดังนั้น Boserup จึงเสนอว่าควรให้ผู้หญิงเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาโดยการมีส่วนร่วม

(Participation) ในทุกด้าน เช่น การจ้างงาน การศึกษา และการเมือง เป็นต้น ข้อเสนอของ Boserup ได้รับความสนใจมากขึ้นจนถูกกำหนดออกมาเป็นแนวทางผู้หญิงในการพัฒนา (Women in Development): WID) WID ถือว่าเป็นการวิพากษ์ต่อแนวทางการพัฒนาแบบทันสมัย ที่ทำให้สภาพผู้หญิงในประเทศที่กำลังพัฒนาตกต่ำ เพราะผลของการพัฒนาในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสุขภาพอนามัยก็ดี เทคโนโลยีก็ดี ตกไม่ถึงมือผู้หญิง แนวทาง WID ที่กำหนดออกมานี้จึงส่งผลกระทบต่อนโยบายการพัฒนาสตรีในประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย (Rao, 1996: 26-27)

WID เป็นแนวคิดที่มีพื้นฐานมาจากแนวคิดสตรีเสรีนิยม (Liberal Feminism) และแนวคิดความทันสมัย (Modernization) ซึ่งเป็นแนวคิดที่มุ่งเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างหญิง-ชายในสังคม เพื่อยกระดับฐานะของสตรีให้ดีขึ้น และจัดการกดขี่สตรีในสังคมโดยเชื่อมโยงเข้ากับแนวคิดความทันสมัยที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาในช่วง พ.ศ. 2493-2513 ที่มุ่งปรับปรุงมาตรฐานการครองชีพในประเทศกำลังพัฒนาและลดปัญหาความยากจนในประเทศกำลังพัฒนา แนวคิดความทันสมัยมองว่าการพัฒนาคือความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจซึ่งจะต้องทำให้เกิดขึ้นก่อนแล้วการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจะตามมา

หลักการของแนวคิดสตรีในการพัฒนาอยู่ที่สตรีต้องเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาอย่างเสมอภาคกับบุรุษ เนื่องจากสตรีเป็นกลุ่มประชากรที่ล้าหลังและยากจนที่สุดและไม่ได้ทำการผลิตที่ส่งผลต่อการพัฒนาอย่างเต็มที่ ความยากจนและล้าหลังทำให้สตรีไม่ได้รับความเสมอภาค และไม่สามารถเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนา เพื่อให้เกิดความเสมอภาคระหว่างหญิง-ชาย จะต้องทำให้เกิดความทันสมัยขึ้นก่อน ดังนั้นยุทธศาสตร์ความเสมอภาคระหว่างหญิง-ชายจึงมีพื้นฐานความเชื่อที่ว่าความสัมพันธ์ระหว่างหญิง-ชายจะปรับเปลี่ยนได้เองเมื่อผู้หญิงเข้ามาเป็นหุ้นส่วนทางเศรษฐกิจกับผู้ชายในการพัฒนา แนวทางการพัฒนาสตรีของแนวคิดสตรีในการพัฒนาจึงเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตและรายได้ให้แก่สตรี (พัลลพ, 2543: 8)

ในต้นปี พ.ศ. 2513 โครงการพัฒนาสตรีต่างๆ ได้รับการสนับสนุนจากประเทศผู้ให้ทุน (Donor Countries) มีการจัดตั้งหน่วยงาน กระทรวง คณะกรรมการสตรีขึ้นในประเทศกำลังพัฒนา มีการออกแผนงาน (Blue Print) จากบรรดาหน่วยงานทั้งจากรัฐบาล หน่วยงานช่วยเหลือระดับชาตินานาชาติ ตลอดจนองค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศกำลังพัฒนา ช่วงกลางปี พ.ศ. 2518 ผู้เชี่ยวชาญและนักเทคนิคเข้าไปทำงานพัฒนาภาคสนาม เพื่อทำความเข้าใจชุมชนชนบทและบทบาทผู้หญิงในระดับท้องถิ่น รวมถึงวัฒนธรรมที่กำหนดวิถีชีวิตของผู้หญิง องค์กรแหล่งทุนต่างประเทศจำนวนมาก ทั้งของรัฐบาลและองค์กรพัฒนาเอกชน ก็กำหนดนโยบายตามอย่างกัน

(Assimilationist Policy) ในการสนับสนุนโครงการพัฒนาขนาดใหญ่อย่างแพร่หลาย (Rao, 1996: 29)

การพัฒนาสตรีบนพื้นฐานของการพัฒนาความเป็นทันสมัยได้มีผู้ตั้งข้อสังเกตไว้ คือ

1. แนวทางความทันสมัยใน WID เป็นการพัฒนาโดยยึดความเป็นยุโรปเป็นศูนย์กลาง (Eurocentrism) ซึ่งตั้งอยู่บนสมมติฐานที่ว่าสังคมตะวันตกเป็นสังคมที่ก้าวหน้า ขณะที่สังคมประเทศยากจนกำลัง พัฒนาเป็นสังคมที่ล้าหลัง มีการเพิ่มขึ้นของประชากรมากเกินไป ทำให้ผู้หญิงในสังคมตะวันตกมี สภาพดีกว่าผู้หญิงนอกสังคมตะวันตก และได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนามากกว่า

2. แนวทางนี้มีสมมติฐานว่าการพัฒนาคือกระบวนการให้เกิดความต่อเนื่องแบบเป็นเส้นตรง (Unilinear) ซึ่งหมายถึงการพัฒนาจากสังคมจารีตประเพณีไปสู่สังคมที่ทันสมัย

3. ความสัมพันธ์ในการแบ่งงานกันทำในสังคม มีการยอมรับว่าผู้หญิงถูกกดขี่ ถูกเอารัดเอาเปรียบในทางการผลิต แต่ไม่ยอมรับความจริงที่ว่าผู้หญิงก็ถูกเอารัดเอาเปรียบในขอบเขตการผลิตซ้ำ (Reproductive Domain) ด้วย (Rao, 1996: 28)

ประเทศผู้ให้ทุนยังสนับสนุนโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ต่างๆ เช่น โครงการไฟฟ้าจากพลังน้ำ การสร้างเขื่อน การเกษตรเชิงเดี่ยว การสนับสนุนโครงการเหล่านี้เสมือนก่อให้เกิดประเทศอาณานิคมแบบใหม่ (Newly Colonized Countries) ส่วนองค์กรพัฒนาเอกชนก็ให้การส่งเสริมจัดตั้งองค์กรสตรีในพื้นที่ชนบทเพื่อสนับสนุนองค์กรทางสังคม เช่น การศึกษา การสร้างความตระหนักรู้ทางเพศสภาพ (Gender Awareness) กิจกรรมรายได้เสริม ซึ่งมักได้รับการวางแผนจากสตรีชนชั้นกลางในเมืองและคนที่หาทุน ซึ่งไม่เข้าใจความต้องการของผู้หญิงในชนบท ผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการก็คือนอกจากผู้หญิงชนบทจะไม่ตระหนักถึงสถานะที่แตกต่างระหว่างผู้หญิงชนชั้นกลางในเมืองกับผู้หญิงชนบทแล้ว ยังไม่มีอำนาจต่อรองอีกด้วย

ในแนวทางการพัฒนาสตรีแนว WID ที่ผ่านมามีข้อจำกัดหลายประการ คือ

ประการแรก องค์กรพัฒนาหรือแหล่งทุนได้รับอิทธิพลแนวคิดความทันสมัย นำมาใช้ในการพัฒนาผู้หญิง โดยใช้แนวทางการดำเนินงานจากบนสู่ล่าง (Top-down Approach) โดยเชื่อว่าผลประโยชน์จากการพัฒนาจะล้นออกจากคนที่ร่ำรวยไปสู่คนยากจน จากนั้นจึงถึงมือผู้หญิงที่ยากลำบากเป็นคนสุดท้าย

ประการที่สอง โครงการความช่วยเหลือที่เอออย่างกันแบบสำเร็จรูป รัฐบาลคาดหวังว่าโครงการความช่วยเหลือดังกล่าวจะขยายผลไปทำในพื้นที่ต่างๆ ตามขั้นตอนที่ผู้หาทุนวางไว้

ประการที่สาม องค์การพัฒนาและแหล่งทุนมักจะทำให้ผู้หญิงที่ยากจนมีความรู้สึกถูกพัน มีความขี้อสย และจริงจังต่อแหล่งทุน อันเป็นความช่วยเหลือให้เกิดสิ่งผูกมัดในใจคนให้มีความคิดแบบประนีประนอมกับสังคมที่เอารัดเอาเปรียบและไม่มีความเท่าเทียมกัน โดยปราศจากการสืบสาวถึงสาเหตุอันแท้จริง ก่อให้เกิดการพึ่งพาระหว่างผู้ให้การช่วยเหลือกับผู้รับการช่วยเหลือ ความสัมพันธ์แบบนี้ ผู้รับการช่วยเหลือจะไม่ได้เรียนรู้ถึงพลังการต่อรองที่มีอยู่ในตนเอง (Rao, 1996: 30)

จากข้อจำกัดของ WID ในทศวรรษที่ 1980 เกิดสถานการณ์วิกฤตทางเศรษฐกิจและหนี้สิน ประเทศที่กำลังพัฒนาประสบกับความยากจนเพิ่มขึ้น ผู้หญิงต้องเป็นผู้แบกภาระเพื่อการยังชีพของครอบครัว ขณะที่ผู้ชายมักจะอพยพไปหางานทำยังที่อื่น ผู้หญิงจึงไม่ได้รับการบริการจากรัฐ ทั้งการดูแลสุขภาพและบริการทางสังคม โครงการพัฒนาจึงหันมาสนใจสมรรถภาพ ประสิทธิภาพของผู้หญิง การมีส่วนร่วม และความเสมอภาค ปี พ.ศ. 2527 มีการประชุม Development Alternatives with Women for New Era: DAWN) ที่ประเทศอินเดีย กลุ่มผู้หญิงจากประเทศกำลังพัฒนาได้ร่วมกันเสนอแนวคิดการพัฒนสตรีโดยใช้แนวทางทางเลือกในการพัฒนา (Alternative Development) ระหว่างปี พ.ศ. 2528 มีการประชุมองค์การพัฒนาเอกชนคู่ขนานกับการประชุมองค์การสหประชาชาติที่ไนโรบี ประเทศเคนยา DAWN ได้นำเสนอสิ่งสำคัญในการแลกเปลี่ยนความคิดระหว่างขบวนการสตรีในประเทศที่พัฒนากับขบวนการสตรีในประเทศกำลังพัฒนา เรียกร้องให้ที่ประชุมทั้งองค์การสหประชาชาติและองค์การพัฒนาเอกชนยึดหลักคำขวัญที่สำคัญคือ "ความเสมอภาค การพัฒนา และสันติภาพ" (Braidotti and Charkiewicz, 1994: 81)

แนวทางหญิงชายกับการพัฒนา (Gender and Development: GAD) ได้ถูกนำเสนอในช่วงทศวรรษที่ 1980 จากมุมมองที่หลากหลายของผู้หญิง อันเป็นผลมาจากการเคลื่อนไหวของผู้หญิงทั้งหลาย โดยเฉพาะพวกสตรีนิยมมาร์กซิสต์ โดยชี้ให้เห็นถึงปัญหาความล้มเหลวของแนวทางผู้หญิงในการพัฒนาแบบทันสมัย (WID) ที่เน้นเฉพาะให้ผู้หญิงมีส่วนร่วมและได้รับประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสังคมที่ถูกกำหนดโดยผู้ชาย (Male Dominated) ที่ผู้หญิงเป็นเพียงผู้ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาเท่านั้น (Passive Recipients of Development)

ดังนั้นแนวทางหญิงชายกับการพัฒนาจึงให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์เชิงโครงสร้าง เพื่อให้เกิดความเข้าใจในปัญหาการเอารัดเอาเปรียบผู้หญิง ความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างหญิงกับชาย และมองเห็นพลังของผู้หญิงในฐานะเป็นตัวนำการเปลี่ยนแปลงมากกว่าเป็นเพียงผู้ได้รับประโยชน์จากการพัฒนา และแสดงถึงความต้องการของผู้หญิงที่จะรวมกันเป็นพลังที่ส่งผลกระทบต่อการเมือง นอกจากนั้นแนวทาง GAD ยังสร้างเงื่อนไขให้ผู้หญิงเข้าถึงการศึกษา

เทคโนโลยี สุขภาพ สิทธิทางกฎหมาย รวมถึงตำแหน่งแห่งที่ของผู้หญิงในความสัมพันธ์ทางสังคม ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างหญิงกับชาย Kate Young (1997) ได้นำเสนอลักษณะของแนวทาง GAD บางประเด็นในยุทธศาสตร์การพัฒนา คือ

1. แนวทาง GAD ไม่ได้เน้นความสำคัญของผู้หญิงแต่เพียงอย่างเดียว แต่เน้นความสัมพันธ์ของทั้งหญิงและชาย ทั้งในมิติทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม ที่วางอยู่บนฐานปัจจัยต่างๆ เช่น ชนชั้น ศาสนา เชื้อชาติ และชาติพันธุ์อีกด้วย

2. แนวทาง GAD มองผู้หญิงในฐานะผู้ทำการเปลี่ยนแปลง ไม่ใช่มองเพียงเป็นผู้ได้รับประโยชน์ ซึ่งไม่ได้หมายความว่าผู้หญิงทุกคนจะมีความเข้าใจและตระหนักร่วมกันถึงการตกอยู่ในสถานะเป็นรองและจะนำไปสู่ความเข้าใจในโครงสร้างการเอารัดเอาเปรียบผู้หญิง

3. แนวทาง GAD ไม่ได้มุ่งไปที่บทบาทของผู้หญิงที่เน้นในด้านการผลิตซ้ำทางสังคม เพื่อที่จะเข้าใจแบบแผนชีวิตของผู้หญิง จะต้องมองเชื่อมโยงทั้งองค์กรทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง รวมทั้งความสัมพันธ์ของชีวิตภายในครอบครัว และองค์กรอื่นๆ เช่น การทำงานในชีวิตประจำวัน ช่วยให้เข้าใจเชื่อมโยงกันทั้งบริเวณภายในบ้านและบริเวณนอกบ้าน

4. การพัฒนาในตัวของมันเองเป็นกระบวนการที่สลับซับซ้อนที่ทำให้ปัจเจกบุคคลมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น การทำให้ดีขึ้นในที่นี้หมายถึงความสามารถทางสังคมที่ต้องการสร้างสรรทางวัตถุและอารมณ์ของสมาชิกในสังคม และตรวจสอบผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการพัฒนา ซึ่งแนวทาง GAD จะตรวจสอบว่าใครได้ประโยชน์ใครเสียประโยชน์ สิทธิความเสมอภาคระหว่างหญิง-ชายในสังคมเท่าเทียมกันหรือไม่

5. แนวทาง GAD ให้ความสำคัญกับการกระจายผลประโยชน์ การมีอำนาจ การถือครองผลประโยชน์ และต้องการให้ผู้หญิงจัดตั้งองค์กรของตนเองเพื่อเพิ่มอำนาจในระบบเศรษฐกิจและการเมือง มิใช่ถูกบีบให้อยู่ในบริเวณภายในบ้าน

6. แนวทาง GAD ยังต้องการให้รัฐเข้ามาสนับสนุนโครงการสวัสดิการ การดูแลเด็ก อันเป็นผลมาจากความขัดแย้งในครอบครัวและช่องว่างระหว่างวัย รัฐต้องสนับสนุนการเคลื่อนไหวทางการเมือง สนับสนุนนโยบายทางการศึกษา การจัดตั้งสหภาพเพื่อส่วนรวม และองค์กรชุมชน (Young, 1997: 51-53)

เพื่อให้แนวทาง GAD ก่อผลในทางปฏิบัติ ในระดับองค์กรระหว่างประเทศ เช่น ธนาคารโลก องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ ตลอดจนองค์กรพัฒนาทั้งหลายมีการอบรมผู้เชี่ยวชาญการพัฒนสตรีให้มีมิติผู้หญิงเข้าไปเกี่ยวข้องกับทุกระดับตั้งแต่ระดับสนามจนถึงระดับองค์กร ทั้งในเชิงนโยบาย การทำงาน การวางแผนโครงการ การบันทึกข้อมูล การติดตามและ

ประเมินผล เจ้าหน้าที่หน่วยงานการพัฒนาจะต้องผ่านการอบรมในด้านการวิเคราะห์ความสัมพันธ์หญิง-ชายและการวางแผนความสัมพันธ์หญิง-ชาย (Gender Analysis and Gender Planning)

3.2 การพัฒนาสตรีในประเทศไทย

การนำแนวทางบทบาทหญิงชายมาใช้ในการพัฒนาสตรีในประเทศไทยนั้นเป็นผลมาจากการประชุมสตรีระดับโลกครั้งที่ 4 (Fourth World Conference on Women) ที่นครปักกิ่ง เมื่อปี พ.ศ. 2538 และปรากฏอยู่ในปฏิญญาปักกิ่งและแผนปฏิบัติการเพื่อความก้าวหน้าของสตรีที่ว่า "รัฐบาลและผู้เกี่ยวข้องทั้งหลายควรที่จะส่งเสริมการนำมุมมองบทบาทหญิงชายเข้าไปบรรจุไว้ในนโยบายและโครงการต่างๆ อย่างชัดเจนเป็นรูปธรรม เพื่อที่จะได้มีการวิเคราะห์ผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อผู้หญิงและชายก่อนการตัดสินใจใดๆ" (คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ, 2539: 12-16) ซึ่งหมายถึงความพยายามที่จะทำให้ประเด็นหญิงชายไม่ถูกมองข้ามในโครงการพัฒนาต่างๆ และชี้ให้เห็นถึงข้อแตกต่างของความต้องการระหว่างหญิงกับชาย รวมทั้งปรับความไม่เท่าเทียมกันในการใช้และควบคุมทรัพยากร ความสำเร็จจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการปรับเปลี่ยนทัศนคติและจัดอุปสรรคต่างๆ ที่ปิดกั้นไม่ให้ผู้หญิงเข้าไปมีส่วนร่วมในฐานะผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับโครงการพัฒนา

ดังนั้นในช่วงระยะเวลาประมาณ 3 ทศวรรษที่ผ่านมา การกำหนดนโยบายของประเทศไทยในส่วนที่เกี่ยวกับการพัฒนาสตรีนั้น ส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลอย่างมากจากการประชุมนานาชาติว่าด้วยเรื่องสตรี ซึ่งกำหนดแนวนโยบายการพัฒนาสตรีระดับโลก รัฐบาลไทยได้จัดตั้งคณะกรรมการพัฒนาสตรีระดับชาติรับผิดชอบในการวางแผนปฏิบัติการที่ตกลงยอมรับกันในที่ประชุมนานาชาติมาปฏิบัติใช้ในประเทศ

ในระดับประเทศนั้น แม้ได้มีความพยายามจากหลายฝ่ายในการทำงานหรือต่อสู้เพื่อเปลี่ยนแปลงสถานภาพสตรีไทยให้ดีกว่าเดิมมาเป็นระยะเวลานานแล้วก็ตาม แต่เพิ่งได้มีการหยิบยกประเด็นเกี่ยวกับบทบาทสตรีขึ้นพิจารณาอย่างจริงจัง ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2525) เสนอว่าสตรีเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่เป็นปัจจัยที่สำคัญในการพัฒนาประเทศ ไม่ควรมองข้ามและปล่อยให้สูญเปล่า เพราะประชากรสตรีมีประมาณครึ่งหนึ่งของประชากรทั้งหมด หากได้รับการส่งเสริมสนับสนุนให้มีบทบาทต่อการพัฒนาประเทศอย่างมีระบบก็จะส่งผลดีต่อเศรษฐกิจและสังคมส่วนรวมของประเทศ

จากแนวคิดนี้ ในปี พ.ศ. 2522 ได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการพัฒนากิจกรรมและบทบาทสตรี และคณะทำงานเพื่อทำหน้าที่จัดทำแผนพัฒนาสตรีระยะยาว 20 ปี (พ.ศ. 2525-2544) ที่จะใช้ประโยชน์และสอดแทรกเข้าไปในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผน

พัฒนาสตรีระยะยาวฉบับนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงสภาพปัญหาและความต้องการของสตรีที่แตกต่างไปจากชายในแง่มุมต่างๆ โดยเฉพาะปัญหาความไม่เสมอภาค การเลือกปฏิบัติต่อสตรี พร้อมทั้งกำหนดวัตถุประสงค์ นโยบาย กลวิธีหลักในการดำเนินงานต่อเนื่องไป แต่ได้พยายามแยกสตรีเป็นกลุ่มเป้าหมายพิเศษในการพัฒนาเศรษฐกิจ

ต่อมาเพื่อเป็นการตอบสนองแผนปฏิบัติการยุทธศาสตร์ในโรปี รัฐบาลจึงได้จัดตั้ง คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ (กสส.) เมื่อปี พ.ศ. 2532 เป็นองค์กรกลาง ของรัฐ เพื่อทำหน้าที่ส่งเสริมและประสานนโยบายเกี่ยวกับสตรี คณะกรรมการฯ ได้เห็นว่าน่าจะมี การทบทวนแผนพัฒนาสตรีระยะยาวฉบับแรก (พ.ศ. 2525-2544) เพื่อให้มีเนื้อหาสาระและทิศทางที่ สัมพันธ์กับสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว จึงตั้งอนุกรรมการเฉพาะด้านจัดทำแผนหลัก งานสตรีระยะยาว จัดทำแผนระยะยาว 20 ปี (พ.ศ. 2535-2554) อีกทั้งเพื่อนำไปใช้เป็นฐานในการ จัดทำแผนพัฒนาสตรีช่วง 5 ปี (คณะอนุกรรมการเฉพาะด้านจัดทำแผนหลักงานสตรี, 2537: 1)

ในช่วงระยะเวลาเกือบ 20 ปีที่ผ่านมา นอกจากองค์กรของรัฐแล้ว ยังมีองค์กรเอกชน อีกจำนวนนับหลายสิบองค์กรที่เข้าร่วมทำงานในการพัฒนาสตรี รวมทั้งให้คำปรึกษาและให้ความ ช่วยเหลือสตรีที่มีปัญหาในด้านต่างๆ ซึ่งองค์กรเอกชนเหล่านี้นับว่ามีส่วนอย่างมากที่ทำให้สิทธิ สตรีไทยได้รับการปกป้องและสถานภาพได้รับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น

ข้อผูกมัดและการตอบสนองของรัฐบาลไทยที่มีอยู่ในเรื่องการพัฒนาศรีกับชุมชนว่า จะมีภาระรับผิดชอบในการพัฒนาสตรีให้เต็มศักยภาพที่มีอยู่ทุกด้าน รวมทั้งรัฐจะมุ่งส่งเสริมสตรี ให้มีคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น สร้างความเท่าเทียมระหว่างหญิง-ชาย และพยายามกำจัดการเลือก ปฏิบัติต่อสตรีทั้งทางกฎหมายและความเป็นจริง

ในแผนการพัฒนาสตรีระยะ 5 ปี (พ.ศ. 2538-2543) ได้ระบุประเด็นที่นับว่ายังเป็น ปัญหาในการพัฒนาสตรี 6 ประเด็นด้วยกัน

1. การขาดโอกาสเท่าเทียมกันระหว่างชายและหญิง สตรีจำนวนมากยังไม่มีโอกาสได้ รับบริการทางเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งสตรีส่วนหนึ่งจะถูกกีดกันจากการได้รับประโยชน์ จากการพัฒนา

2. สตรียังไม่มีโอกาสหรือด้อยโอกาสที่จะมีส่วนร่วมในการตัดสินใจหรือเป็นผู้นำ

3. ยังมีการเลือกปฏิบัติและกีดกันสตรีทั้งในแง่กฎหมายและความเป็นจริง

4. ขาดมาตรการปกป้องสตรีทั้งในฐานะที่เป็นบุคคลและที่เป็นสตรี

5. ยังมีทัศนคติและค่านิยมเชิงปฏิเสธต่อสตรีที่สะท้อนออกมาในรูปของการล่วงละเมิด การทำร้าย การปฏิบัติไม่ดีต่อสตรี การกีดกันสตรีในรูปแบบต่างๆ

6. สตรียังคงถูกมองข้ามหรือกีดกันออกจากกระบวนการพัฒนา หากแผนการพัฒนา
ยังคงไม่กำหนดให้สตรีเป็นกลุ่มเป้าหมายพิเศษในการพัฒนา

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นแผนแม่บทในการพัฒนาของประเทศไทย
ที่หน่วยงานต่างๆ ของรัฐบาลใช้เป็นแนวทางการวางแผนให้สอดคล้อง การวางแผนพัฒนาสตรีจึง
ได้เริ่มโดยกรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย โดยมีเนื้อหาสาระคร่าวๆ ดังนี้

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) ในช่วงนี้สภาพทั่วไป เศรษฐกิจกำลังขยาย
ตัว จึงเกิดอัตราการจ้างงาน 2.1 ล้านคน ทำให้สตรีออกไปประกอบอาชีพนอกบ้านมากขึ้น สตรีที่มี
การศึกษาน้อย ไม่มีประสบการณ์ หรือเป็นแรงงานที่ไร้ฝีมือ จะถูกเอารัดเอาเปรียบจากนายจ้าง แต่
กรมพัฒนาชุมชนมาเน้นการพัฒนาอาชีพหรือสิ่งที่ใกล้ชิดตัวในเรื่องการคหกรรมทั่วไป การใช้ เวลา
ว่างหลังประกอบอาชีพหลัก เพื่อนำความรู้ไปพัฒนาสภาพความเป็นอยู่ของครอบครัวให้ดีขึ้น

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2510-2514) ประชาชนมีรายได้สูงขึ้นจากการจ้างงาน
เพิ่มขึ้นถึง 3.2 ล้านคน ก่อให้เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานสูงขึ้น กรมพัฒนาชุมชนจึงมีบทบาทใน
การยับยั้งไม่ให้มีการอพยพแรงงานโดยการรวมกลุ่มสตรีในชนบท เน้นการเป็นผู้นำ และอบรมด้าน
อาชีพแก่สตรีและเยาวชน

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515-2519) สภาพเศรษฐกิจเกิดการผันผวน ภาวะเงิน
เฟ้อ การลงทุนชะงัก รายได้ประชาชนในชนบทลดลง เกิดการว่างงานถึง 1.4 ล้านคน ในปี พ.ศ.
2518 องค์การสหประชาชาติประกาศให้เป็นปีสตรีสากล รัฐบาลให้ความสำคัญกับสตรีมากขึ้น จึง
มีการกวาดล้างการจ้างงานสตรีที่ไม่เป็นธรรม

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) รัฐบาลกำหนดแนวทางการพัฒนาสตรีไว้
3 ด้าน คือ

1. ด้านการศึกษา การศึกษาต่อเนื่อง
2. ด้านเศรษฐกิจ เน้นการประกอบอาชีพ มีสิทธิเท่าเทียมบุรุษ และคุ้มครองแรงงาน
สตรี
3. ด้านสังคม ปรับปรุงกฎหมายเกี่ยวกับสิทธิสตรี

ในส่วนกรมพัฒนาชุมชน ได้ดำเนินการส่งเสริมอาชีพเพื่อรายได้ ทั้งในระยะสั้นและ
ระยะยาว การเพิ่มพูนทักษะการตลาด จัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์และองค์กรสตรีระดับต่างๆ ตั้งแต่
ระดับหมู่บ้านจนถึงระดับจังหวัด ตั้งคณะกรรมการพัฒนาสตรีหมู่บ้าน (กพสม.) และคณะ
กรรมการพัฒนาสตรีตำบล (กพสด.)

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) ให้ความสำคัญต่อสตรีในฐานะเป็นกลุ่มเป้าหมายพิเศษมีความสำคัญต่อโครงสร้างประชากรและการพัฒนาประเทศ เป็นพลังที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง อย่างไรก็ตามสตรีก็ยังไม่เป็นที่ยอมรับในสังคมเป้าหมายจึงเน้นไปที่การอบรมอาชีพให้กับสตรี เพื่อยกระดับรายได้ของสตรีให้สูงขึ้น นอกจากนั้นรัฐส่งเสริมและสนับสนุนให้องค์กรเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในแนวทางที่รัฐวางไว้ ในแผนนี้มีการตั้งคณะกรรมการสตรีแห่งชาติ เพื่อส่งเสริมประสานงานการดำเนินการเกี่ยวกับสตรี

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534) ช่วงนี้เศรษฐกิจได้ขยายตัวเป็นอย่างมากถึงร้อยละ 8.5 ความต้องการแรงงานจึงเพิ่มขึ้น ก่อผลต่อสุขภาพคุณภาพชีวิตของสตรี ในแผนนี้จึงเน้นการแก้ไขปัญหาการใช้แรงงานเด็กและสตรี และสนับสนุนการมีส่วนร่วมของสตรีในการตัดสินใจ ทั้งในระดับครอบครัว ระดับชุมชน และระดับชาติ

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539) รัฐบาลให้ความสำคัญกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวชนบท โดยเน้นการอยู่ดีกินดี มีความปลอดภัยในทรัพย์สิน การมีส่วนร่วมในการพัฒนา ตลอดจนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ส่งเสริมการคุ้มครองสวัสดิภาพเด็กและสตรี มีการฝึกอบรมอาชีพและเพิ่มพูนทักษะในการประกอบอาชีพแก่สตรีให้เป็นไปอย่างกว้างขวาง ทั้งในเมืองและชนบท โดยมีรูปแบบของการจัดการฝึกอบรมที่เหมาะสมกับสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ตลอดจนเร่งจัดการแก้ไขปัญหาค่าเลือกปฏิบัติต่อสตรีในด้านต่างๆ เพื่อให้สตรีสามารถพัฒนาตนเองได้ตามศักยภาพ ทางกรมพัฒนาชุมชนจึงมีเป้าหมายจัดตั้งคณะกรรมการพัฒนาสตรีหมู่บ้านและคณะกรรมการพัฒนาสตรีตำบลในปี พ.ศ. 2537 และจัดตั้งคณะกรรมการพัฒนาสตรีอำเภอ คณะกรรมการพัฒนาสตรีจังหวัดให้ครบในปี พ.ศ. 2538 เพื่อเป็นแกนนำในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (ประวิทย์, 2538: 5-7)

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) เป้าหมายของแผนนี้ คือ สร้างโอกาสให้สตรีและผู้ด้อยโอกาสในสังคมได้รับการพัฒนาอย่างเต็มที่และได้รับการบริการต่างๆ ที่เหมาะสมและทั่วถึง นอกจากนั้นยังสนับสนุนบทบาทสตรีให้มีสิทธิและโอกาสทัดเทียมบุรุษในด้านต่างๆ โดยเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ และให้มีส่วนร่วมในทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองและการปกครองทุกระดับ รวมทั้งการสร้างศักยภาพในการรวมกลุ่มมากขึ้น ตลอดจนส่งเสริมให้สตรีได้รับการศึกษา ฝึกอบรม ฝึกทักษะทุกด้าน และการมีอาชีพเท่าเทียมกับบุรุษ

แผนฯ 8 ให้ความสำคัญกับคนกับชุมชนมากขึ้น โดยส่งเสริมการมีส่วนร่วมและเสริมสร้างศักยภาพชุมชนในการพัฒนา คือเปิดโอกาสพัฒนาศักยภาพในการบริหารจัดการปัญหาได้

ด้วยตนเอง เพื่อประโยชน์ของตนเอง ครอบครัว และชุมชน จึงเน้นความเข้มแข็งของชุมชนให้สามารถพึ่งตนเองได้ โดยใช้เศรษฐกิจชุมชนเป็นตัวนำ ส่งเสริมบทบาทสตรีให้มีส่วนร่วมในการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจของชุมชน มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการงานพัฒนาชุมชนในทุกด้านมากขึ้น นอกจากนั้น ยังสนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชนและท้องถิ่นในการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยสนับสนุนให้กลุ่มสตรีมีบทบาทในการควบคุมดูแลและแก้ไขปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมของชุมชนมากขึ้น

หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาและส่งเสริมบทบาทสตรีให้เข้มแข็งมี 6 กระทรวง

1. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ พัฒนาการเกษตร เช่น กรมส่งเสริมการเกษตร กรมปศุสัตว์ กรมประมง กรมป่าไม้ และกรมส่งเสริมสหกรณ์
 2. กระทรวงสาธารณสุข จัดบริการสุขภาพอนามัย เผยแพร่ข่าวสารด้านโภชนาการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อนามัยแม่และเด็ก
 3. กระทรวงมหาดไทย มีกรมพัฒนาชุมชน (ดูรายละเอียดตอนต่อไป)
 4. กระทรวงศึกษาธิการ มีกรมการศึกษานอกโรงเรียน เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสตรีด้านผู้นำ ทักษะฝีมือของสตรี กิจกรรมรายได้เสริมของสตรี
 5. กระทรวงอุตสาหกรรม มีกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม ฝึกเทคนิค สนับสนุนกิจกรรมรายได้เสริม
 6. กระทรวงพาณิชย์ กรมการค้าภายใน มีหน้าที่คล้ายกับกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม
- โครงการที่รัฐมักจะให้การสนับสนุนมี 2 ประเภท คือ
1. โครงการที่เน้นกลุ่มเป้าหมายสตรี หน่วยงานรัฐส่วนใหญ่ของสตรีในฐานะที่เป็นแม่บ้าน จึงมุ่งไปที่การมีส่วนร่วมของสตรีในกิจกรรมภายในบ้าน (Domestic activities) และพัฒนาชุมชน ในชนบท ผู้หญิงจะถูกตั้งเป็นกลุ่ม เช่น กลุ่มแม่บ้านหรือกลุ่มของผู้หญิง อบรมด้านเศรษฐกิจ การเตรียมอาหาร การถนอมอาหาร และสหกรณ์ และยังได้รับการอบรมอาชีพเสริม หน่วยงานบางหน่วยรับรู้บทบาททางเศรษฐกิจของผู้หญิง อบรมแม่บ้านในทักษะการจัดการกลุ่ม การบัญชี และการตลาด
 2. โครงการที่เน้นสตรีในฐานะเป็นกลุ่มเป้าหมาย โครงการส่วนใหญ่จะเน้นการอบรมการถ่ายทอดเทคนิค มีอยู่ 2 ประเภท คือ
 - 2.1 โครงการถ่ายทอดเทคนิคที่เน้นกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ชาย จนกระทั่งปี พ.ศ. 2532 บางกรม ในกระทรวงเกษตรฯ เป็นผู้ดำเนินการ

2.2 โครงการถ่ายทอดเทคนิคที่กลุ่มเป้าหมายนั้น ไม่มีความแตกต่างทางเพศ และกิจกรรมการถ่ายทอดเทคโนโลยีทางการเกษตรก็ไม่มี ความแตกต่างระหว่างหญิงกับชาย ด้วย อย่างไรก็ตาม มีผู้หญิงบางส่วนเท่านั้นที่สนใจเข้าร่วมการอบรม เจ้าหน้าที่รัฐมักอ้างว่าผู้หญิงไม่สนใจในเทคโนโลยีแบบใหม่ ขณะที่องค์กรพัฒนาเอกชน ยืนยันว่ามีผู้หญิงต้องการเข้ารับการอบรมจำนวนมากจนงบประมาณสำหรับใช้จ่ายในการฝึกอบรมไม่เพียงพอ จะเห็นได้จากการสัมมนาเชิงปฏิบัติการเรื่อง "การเสริมสร้างบทบาทเกษตรกรสตรีให้เข้มแข็ง" ปรากฏว่าเกษตรกรสตรีที่ประสบความสำเร็จ 20 คน แสดงออกถึงความสนใจที่จะรับการถ่ายทอดเทคโนโลยีใหม่ๆ ในการปรับปรุงผลผลิตภาพทางการเกษตรและต้องการลดภาระจากการทำงานที่หนักลง (Suteera, 1990: 10)

Suteera สรุปไว้ว่าองค์กรพัฒนาเอกชนส่วนใหญ่ในประเทศไทยกว่า 100 องค์กร มีเพียง 12 องค์กรเท่านั้นที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสตรี เช่น มูลนิธิสวิตา กลุ่มเพื่อนหญิง มูลนิธิผู้หญิง YMCA เชียงใหม่ เครดิตยูเนียนแห่งประเทศไทย เป็นต้น องค์กรเหล่านี้มีบทบาทโดยรวมคือ

1. หนุนช่วยงานพัฒนาของรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชนส่วนใหญ่มีพื้นที่และกลุ่มเป้าหมายเป็นการเฉพาะ ที่แตกต่างจากหน่วยงานที่ทำงานในพื้นที่ครอบคลุมทั่วประเทศ ดังนั้นองค์กรพัฒนาเอกชนจึงทำงานภาคสนามได้อย่างใกล้ชิดกับกลุ่มเป้าหมาย เช่น การเปิดโอกาสให้เด็กหญิงได้ศึกษาต่อ ส่งเสริมทักษะงานฝีมือ เช่น การเพาะพันธุ์ปลา เลี้ยงปลา เพื่อหารายได้ ผู้เข้ารับการฝึกอบรมส่วนใหญ่มาจากครอบครัวที่ยากจน

2. ช่วยให้ผู้หญิงได้เข้าใจในสิทธิของตนเอง ทางองค์กรพัฒนาเอกชนสนับสนุนข้อมูลข่าวสาร กฎหมายแรงงาน กฎหมายการใช้ที่ดิน การต่อรองราคากับพ่อค้าคนกลาง และการพัฒนาการเกษตรต่างๆ สตรีชนบทส่วนใหญ่มีปัญหาที่ดินการเกษตร เช่น ขาดแคลนน้ำ ปุ๋ย ยาฆ่าแมลงมีราคาแพง องค์กรพัฒนาเอกชนบางองค์กรเป็นตัวกลางคอยช่วยสตรีประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้ช่วยด้านการบริการ

3. สนับสนุนกิจกรรมทางการเงินทางเกษตรและนอกภาคการเกษตร องค์กรพัฒนาเอกชนส่วนใหญ่จัดอบรมพัฒนาทักษะฝีมือ และขณะเดียวกันสนับสนุนทางการเงินให้แก่กิจกรรมของผู้หญิง หรือค้าประกันสินเชื่อธนาคารพาณิชย์ เช่น โครงการเลี้ยงวัวที่มวกเหล็ก จังหวัดสระบุรี เป็นต้น

4. จัดตั้งกองทุนหมุนเวียน (Revolving Credit Funds) องค์กรพัฒนาเอกชนช่วยสร้างจิตสำนึกให้กลุ่มสตรีให้เห็นความสำคัญของกลุ่มสินเชื่อ โดยช่วยจัดตั้งกลุ่มสินเชื่อผู้หญิง เพื่อให้

ผู้หญิงได้ทำงานด้วยกันในการแก้ไขปัญหาของกลุ่ม บรรดากลุ่มต่างๆ ผู้หญิงบางคนได้เป็นผู้นำที่มีความสามารถในการพัฒนาระดับชุมชน

5. ส่งเสริมโอกาสความเสมอภาคของหญิง-ชาย บางหน่วยงานส่งเสริมกลุ่มให้มีความเท่าเทียมกันระหว่างหญิง-ชาย ในกฎหมายและโอกาสในการหางานทำ ถึงระดับการบริหารกลุ่มพลังเหล่านี้ ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางกฎหมาย กล่าวโดยรวมแล้วองค์กรพัฒนาเอกชนยังเน้นบทบาทของผู้หญิงในปริณิณทลภายในบ้าน (Suteera, 1990: 11-12)

3.3 แนวทางการพัฒนาสตรีของหน่วยงานราชการ

แนวคิดการพัฒนาชุมชนเริ่มอยู่ในความสนใจของรัฐบาลตั้งแต่ปี พ.ศ. 2485 ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยกระทรวงมหาดไทยได้กำหนดแผนการบูรณะชนบทเพื่อสร้างสรรคชีวิตจิตใจของประชาชนในชนบทให้เหมาะสมที่จะเป็นพลเมืองดี และส่งเสริมให้ประชาชนมีการครองชีพที่ดีขึ้น แต่ดำเนินการเพียง 2 ปีก็ถูกยุบ แต่โครงการด้านพัฒนาชนบทก็ได้เริ่มตั้งแต่จุดนี้เป็นต้นมาจนถึงปี พ.ศ. 2499 ได้มีการจัดตั้งสำนักงานพัฒนาการท้องถิ่นและได้รับการยกขึ้นเป็นส่วนการพัฒนากการท้องถิ่นแห่งชาติในปี พ.ศ. 2503 และต่อมาในปี พ.ศ. 2505 จึงยกฐานะส่วนพัฒนากการท้องถิ่นแห่งชาติขึ้นเป็นกรมการพัฒนากชุมชน โดยแยกออกจากกรมมหาดไทย (ซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นกรมการปกครอง) จะสังเกตได้ว่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2499 เป็นจุดเริ่มที่สหรัฐอเมริกาและธนาคารโลกเข้ามาให้ความช่วยเหลือในด้านการพัฒนาเศรษฐกิจของไทย และเริ่มจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ส่วนหนึ่งนั้นเพื่อหวังผลที่จะสกัดกั้นการแพร่ขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ในบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังนั้นวัตถุประสงค์ในการพัฒนานอกจากจะเน้นด้านการขยายฐานทางเศรษฐกิจแล้ว ยังเน้นการดำรงไว้ซึ่งสถาบันหลักของชาติ ซึ่งใช้เป็นปราการในการต่อสู้กับลัทธิดังกล่าวด้วย ดังปรากฏในวัตถุประสงค์ต่อไปนี้

1. สร้างความมั่นคงเป็นปึกแผ่นของหมู่บ้านและตำบล ส่งเสริมให้ประชาชนมีความเชื่อมั่นต่อตัวเองและความรับผิดชอบต่อสังคม มีส่วนในการปกครองร่วมกัน อันเป็นพื้นฐานสำคัญในการปกครองท้องถิ่น

2. ส่งเสริมให้ประชาชนมีรายได้เพิ่มขึ้นจากอาชีพเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมในครอบครัว

3. ส่งเสริมการศึกษาสภาพชีวิตและพัฒนาสิ่งแวดล้อมของชุมชนหรือการดำรงชีวิตอันดีของประชาชน

4. ส่งเสริมให้ประชาชนรู้และเข้าใจในทางปฏิบัติเกี่ยวกับการปกครองระบอบประชาธิปไตยและการปกครองตนเอง

5. ส่งเสริมให้ประชาชนยึดมั่นในสถาบันหลักของชาติและดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมอันดีงาม

แนวความคิดหลักในการดำเนินงานการพัฒนาชุมชนถือว่าประชาชนเป็นพลังสำคัญขั้นมูลฐานที่จะก่อให้เกิดการพัฒนา ดังนั้น กรมพัฒนาชุมชนจึงเน้นหลักการสำคัญ 3 ประการ คือ

1. พัฒนาชุมชนเพื่อเน้นให้ประชาชนช่วยเหลือตนเอง
2. การพัฒนาชุมชนเป็นการพัฒนาแบบเบ็ดเสร็จ คือจะต้องมีการประสานการปฏิบัติของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ประสานวิธีการหลายๆ วิธี และหลายๆ ด้านพร้อมกันไป
3. การพัฒนาชุมชนเน้นการดำเนินการที่ริเริ่มจากชนบท ฉะนั้นกิจกรรมในท้องถิ่นจึงควรที่จะเริ่มจากประชาชนและให้สอดคล้องกับนโยบายของชาติ

ตั้งแต่เริ่มจัดตั้งกรมการพัฒนาชุมชนจนถึงปัจจุบัน ลักษณะการดำเนินงานของกรมอาจจำแนกได้ 3 ประเภทตามลำดับเวลาที่ผ่านมามีคือ ในระยะแรก เป็นการให้ความช่วยเหลือแบบให้เปล่า ระยะที่สอง มีการกระตุ้นให้ประชาชนเกิดความกระตือรือร้นและความต้องการที่จะเห็นชุมชนมีการพัฒนา และระยะที่สาม ซึ่งยังคงเป็นนโยบายอยู่ในปัจจุบัน เน้นการกระตุ้นให้เกิดการพัฒนาในลักษณะการพึ่งตนเอง

ปัญหาของการดำเนินงานพัฒนาชนบทที่ผ่านมา เช่น โครงสร้างการปกครองและการบริหารยังรวมอำนาจอยู่ส่วนกลาง แผนงานและโครงการต่างๆ ถูกกำหนดจากส่วนกลางและกรมเจ้าสังกัด รัฐบาลรับภาระการพัฒนาฝ่ายเดียว องค์การบริหารท้องถิ่นระดับตำบลจึงไม่มีอำนาจตัดสินใจในการกำหนดโครงการ เพียงแต่เสนอความคิดโครงการก่อสร้าง ซึ่งเดิมมักจะเน้นเรื่องการบริหารและการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานแทนที่จะเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน โครงการรู้หนังสือเป็นการสอนให้อ่านออกเขียนได้ แต่มิได้ตระหนักถึงการสอนที่เกี่ยวกับการใช้ชีวิตและอาชีพ ทำให้ประชาชนสนองความต้องการของต้นสังกัด ขาดการติดตามประเมินผล ตลอดจนผลกระทบต่างๆ ที่อาจจะติดตามมา สิ่งเหล่านี้ทำให้ผลความสำเร็จในโครงการพัฒนาชุมชนมีน้อยกว่าเป้าหมายที่ตั้งใจไว้มาก ดังนั้นในปีงบประมาณ 2521 จึงมีการทดลองดำเนินงานพัฒนาชนบทตามแนวใหม่ ซึ่งอาศัยรูปแบบของ Saemaul Undong (ซึ่งแปลว่าขบวนการเพื่อพัฒนาชีวิตใหม่ของชุมชน) ของประเทศเกาหลีใต้

โครงการนี้ทดลองทำใน 24 หมู่บ้านของทั้ง 4 ภาค โดยมีนโยบายหลักในการสร้างแนวทางการพัฒนาระดับชาติให้คนทุกอาชีพ ทั้งประชาชน ข้าราชการ และองค์กรต่างๆ เข้าร่วมพัฒนา

อบรมให้ประชาชนเชื่อมั่นในการพัฒนาตนเอง สร้างผู้นำระดับหมู่บ้านและตำบล ตลอดจนการกำหนดเป้าหมายทั้งระยะสั้นและระยะยาว เพื่อแก้ปัญหาในการพัฒนา แต่เนื่องจากการพัฒนาโดยหน่วยงานของรัฐยังเน้นการให้บริการจากรัฐมากกว่าการสร้างจิตสำนึกและความเชื่อมั่นในการพัฒนาตนเอง เนื่องจากการทำงานของเจ้าหน้าที่รัฐต้องอยู่ในกรอบของระบบและระเบียบราชการ ผลก็คือมีการพัฒนาทางด้านวัตถุในหมู่บ้านอย่างฉาบฉวย ในขณะที่ความสามารถในการพึ่งตนเองของประชาชนมิได้เปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นแต่ประการใด ในปัจจุบันได้มีการแก้ไขความผิดพลาดจากประสบการณ์ในอดีต แต่ปัญหาที่จะต้องทำงานภายในกรอบของระบบงานและระเบียบราชการ ตลอดจนระบบจิตใจในงานราชการมักจะไม่สอดคล้องกับงานพัฒนาเพื่อผลประโยชน์ของประชาชนในชนบทอย่างแท้จริงในระยะยาว ทำให้การดำเนินงานโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐยังคงหวังผลได้ในขอบเขตที่จำกัดถึงแม้เจ้าหน้าที่จะได้เรียนรู้และเข้าใจปัญหามากขึ้นกว่าเดิมก็ตาม (อภิชัย, 2539: 174-177)

กรมพัฒนาชุมชน (พช.) นับว่าเป็นหน่วยงานแรกที่ได้มีการดำเนินงานพัฒนาสตรีอย่างจริงจัง โดยมีการกำหนดแผนงานจัดตั้งและพัฒนาองค์กรสตรี ให้สตรีมีโอกาสได้คิด ตัดสินใจ ริเริ่มแก้ไขปัญหาดังๆ ด้วยกันอย่างมีระบบ รู้จักการวางแผนและดำเนินการตามแผนที่วางไว้

กรมพัฒนาชุมชน (พช.) ได้ให้ความหมายขององค์กรสตรีดังนี้ "องค์กรสตรีหมายถึง คณะบุคคลที่ได้รับการเลือกจากสตรีในท้องถิ่นให้เป็นผู้ดำเนินการจัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อการพัฒนาสตรี และมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องอื่นๆ โดยมีหน้าที่ในการบริหารงาน วางแผนการดำเนินงาน และสนับสนุนการปฏิบัติงานตามแผนที่วางไว้ให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างมีประสิทธิภาพ" (ดวงสุดา, 2540: 24)

เพื่อให้องค์กรสตรีเป็นศูนย์กลางของสตรีในชุมชน ในการริเริ่มและสนับสนุนกิจกรรมต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อสตรีและคนอื่นๆ เช่น เด็ก เยาวชน และคนชรา องค์กรสตรีจะต้องเป็นตัวประสานขอความร่วมมือจากหน่วยงานต่างๆ ลงสู่กลุ่มเป้าหมาย รวมทั้งจะต้องเป็นผู้รวบรวมและนำเสนอข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับปัญหาสตรีต่อผู้นำชุมชนและหน่วยงานภายนอก เพื่อร่วมค้นหาหนทางแก้ไขและขอรับการสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

วัตถุประสงค์ในการจัดตั้งองค์กรสตรี กรมพัฒนาชุมชนได้ส่งเสริมการจัดตั้งองค์กรสตรีทุกระดับ ตั้งแต่ระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัด เพื่อเป็นแกนนำในการคิด ตัดสินใจ และวางแผนแก้ไขปัญหาดังๆ และมีส่วนร่วมในการพัฒนา การปกครอง การเมือง เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยจัดตั้งองค์กรสตรีตามระเบียบกระทรวงมหาดไทยว่าด้วยคณะกรรมการพัฒนาสตรีปี พ.ศ. 2538 โดยกำหนดให้คณะกรรมการพัฒนาสตรีมี 4 ระดับ และในแต่ละระดับมีตำแหน่งทางการบริหาร และกำหนดบทบาทหน้าที่ดังนี้ คือ

1. **คณะกรรมการพัฒนาสตรีหมู่บ้าน (กพสม)** ประกอบด้วยสตรีที่ได้รับการคัดเลือกจากชาวบ้านในหมู่บ้าน มีจำนวนอย่างน้อย 9 คน แต่ไม่เกิน 15 คน โดยให้นายอำเภอหรือปลัดผู้เป็นหัวหน้ากิ่งอำเภอเป็นผู้แต่งตั้ง มีบทบาทดังนี้

- สำรวจปัญหาความต้องการของสตรีในหมู่บ้าน
- เสนอปัญหาและจัดทำแผนโครงการพัฒนาสตรี
- เสนอแผนงาน โครงการแก่คณะกรรมการหมู่บ้าน (กม.) เพื่อบรรจุในแผนพัฒนาตำบล
- สนับสนุนกิจกรรมแก้ไขปัญหาร่วมกันที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสตรี เด็ก และเยาวชน
- ปฏิบัติงานโครงการ
- จัดทำทะเบียนครุภัณฑ์ขององค์กรสตรี
- ติดตามผลและประชาสัมพันธ์การดำเนินงาน
- จัดประชุมคณะกรรมการพัฒนาสตรีหมู่บ้านอย่างน้อยเดือนละหนึ่งครั้ง

2. **คณะกรรมการพัฒนาสตรีตำบล (กพสต.)** ประกอบด้วยประธานและกรรมการพัฒนาสตรีหมู่บ้านละ 2 คน มีบทบาทหน้าที่ดังนี้

- รวบรวมปัญหาความต้องการในตำบล วิเคราะห์สาเหตุ พร้อมทั้งจัดทำแผนโครงการนอกเหนือจากที่ กพสม. เสนอ แล้วนำเสนอสภาตำบลหรือองค์กรบริหารส่วนตำบล (อบต.) เพื่อบรรจุในแผนพัฒนาตำบล 5 ปี และแผนพัฒนาตำบลประจำปี

- ประสานงานกับสภาตำบลหรือ อบต. หน่วยงานภาครัฐและเอกชน เพื่อขอรับการสนับสนุนด้านวิชาการ งบประมาณ และวัสดุอุปกรณ์

- ดำเนินงานติดตามประเมินผล จัดทำทะเบียนข้อมูลเกี่ยวกับสตรี เด็ก และเยาวชนในตำบล

- จัดทำประชาสัมพันธ์การดำเนินงานพัฒนาสตรีในตำบล

3. **คณะกรรมการพัฒนาสตรีอำเภอ (กพสอ.)** ประกอบด้วยประธานและกรรมการพัฒนา สตรีตำบล ตำบลละ 2 คน และสตรีที่ทำประโยชน์ในด้านการพัฒนาสตรีของอำเภออีกจำนวน 5-10 คน โดยให้ผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นผู้แต่งตั้ง มีบทบาทหน้าที่ดังนี้

- รวบรวมปัญหา ทำการวิเคราะห์ และจัดทำโครงการรณรงค์ หรือกิจกรรมนอกเหนือจากแผนของ กพสต. เสนอต่อคณะกรรมการพัฒนาสตรีจังหวัดเพื่อขอรับการสนับสนุน

- ประสานงานกับคณะกรรมการพัฒนาอำเภอ (กพอ.) หน่วยงานภาครัฐบาลและเอกชน เพื่อขอรับการสนับสนุนด้านวิชาการ งบประมาณ และวัสดุอุปกรณ์

- จัดกิจกรรมเนื่องในวันสำคัญเกี่ยวกับสตรี เด็ก และเยาวชน เช่น วันแม่แห่งชาติ วันครอบครัว วันสตรีสากล วันเด็กแห่งชาติ และวันสำคัญอื่นๆ ของทางราชการ

- ติดตามประเมินผล จัดทำทะเบียนข้อมูลเกี่ยวกับสตรี เด็ก และเยาวชนในอำเภอ

4. คณะกรรมการพัฒนาสตรีจังหวัด (กพสจ.) ประกอบด้วยประธานและคณะกรรมการพัฒนาสตรีอำเภอ อำเภอละ 2 คน และสตรีที่ทำประโยชน์ในด้านการพัฒนาสตรีของจังหวัดจำนวน 5-20 คน โดยให้ผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นคนแต่งตั้ง โดยมีบทบาทหน้าที่ดังนี้

- กำหนดเป้าหมายและแผนดำเนินงาน โดยประสานงานกับคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ (กสส.) ในการสนับสนุนองค์กรสตรีส่วนภูมิภาค

- รวบรวมปัญหาความต้องการ และวิเคราะห์ จัดทำแผนงานโครงการ

- ประสานงานกับคณะกรรมการพัฒนาจังหวัด (กพจ.) หน่วยงานภาครัฐบาลและเอกชน เพื่อขอรับการสนับสนุน

- ติดตาม ประเมินผล และจัดทำทะเบียนข้อมูลเกี่ยวกับสตรี เด็ก และเยาวชนในจังหวัด

- จัดตั้งชมรมเพื่อรับการสนับสนุนการดำเนินงานพัฒนาสตรีในจังหวัด (ดวงสุดา, 2540: 24-27)

กล่าวโดยสรุป กรมพัฒนาชุมชนได้กระตุ้นให้มีการจัดตั้งองค์กรสตรีอย่างต่อเนื่อง และพัฒนาองค์กรสตรีให้สามารถดำเนินกิจกรรมมาโดยตลอด มีการกำหนดบทบาทและโครงสร้างการดำเนินงานให้ประสานสอดคล้อง และเป็นเครือข่ายกันอย่างเป็นระบบ ตั้งแต่ระดับหมู่บ้านถึงจังหวัด กล่าวคือ กำหนดให้องค์กรสตรีทุกระดับเป็นตัวแทนของสตรีในชุมชน โดยมีบทบาทหน้าที่สำคัญ คือ บทบาทหน้าที่ในการรวบรวมข้อมูล ปัญหา และความต้องการ นำมากำหนดแผนงาน/โครงการ เพื่อแก้ไขปัญหาของตนเองและชุมชน ประสานงานและขอความร่วมมือจากหน่วยงานและองค์กรอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น กม. สภาตำบล/อบต. กพอ. กพจ. และกลุ่มต่างๆ รวมทั้งหน่วยงานของรัฐและเอกชน บทบาทในการสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมของสตรีหรือองค์กรสตรีทุกระดับ และบทบาทในการควบคุมติดตามประเมินผล เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและบรรลุวัตถุประสงค์

ทิศทางและแผนงานของกรมพัฒนาชุมชนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2543 เป็นต้นไปจะมุ่งเน้นการเสริมสร้างความเป็นผู้นำให้แก่สตรีด้วยการส่งเสริมประสิทธิภาพและสิทธิสตรี โดยยังเน้นการจัดตั้ง

องค์กรสตรีและการสร้างเครือข่ายเพื่อสตรีมีโอกาสนับถวายเป็นกระบวนการคิดและตัดสินใจ อีกทั้งรู้จักแก้ไขปัญหาโดนการจัดเวทีประชาคม เป็นเครือข่ายรับภาระการดำเนินงานพัฒนาในส่วนของการบริการสาธารณะที่ได้รับมอบอำนาจจากภาคราชการต่อไป

สภาพทางเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปส่งผลให้สภาพครอบครัวเปลี่ยนไปด้วย สตรีควรพึ่งพาตนเอง นำพาครอบครัวให้สามารถดำรงอยู่ได้ กรมพัฒนาชุมชนจึงมุ่งส่งเสริมและพัฒนาอาชีพแก่สตรีโดยเน้นการให้ความรู้และทักษะในการผลิต การตลาด ตลอดจนการสนับสนุนเงินทุนแก่สตรีเพื่อให้สตรีมีรายได้คนละ 20,000 บาทต่อปี นอกจากการส่งเสริมให้สถาบันครอบครัวมีความมั่นคงและเป็นปึกแผ่นแล้ว กรมพัฒนาชุมชนยังส่งเสริมให้สตรีได้รับการบริการทางสังคมขั้นพื้นฐานอย่างทั่วถึง อีกทั้งสนับสนุนให้สตรีได้รับการฝึกอบรมเพิ่มพูนประสิทธิภาพองค์กรสตรีระดับหมู่บ้าน สนับสนุนกิจกรรมพัฒนาสตรีโดยองค์กรสตรี จัดให้มีการประชุมสัมมนาเพื่อสร้างความเป็นผู้นำและเปิดโลกทัศน์ของสตรีให้มีการเชื่อมประสานกับการพัฒนา สร้างพลังขับเคลื่อนให้สตรีมีโอกาสมิ่ส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน และการบริหารงานในองค์กรปกครองท้องถิ่น เพื่อให้บรรลุจุดหมายของกรมพัฒนาชุมชนที่ว่า การพัฒนาที่เน้นครอบครัวอบอุ่น ชุมชนเข้มแข็งพึ่งตนเองได้ เศรษฐกิจชุมชนดี และสิ่งแวดล้อมยั่งยืน (พจนี, 2543: 12-13)

นอกจากนี้กรมพัฒนาชุมชนได้กำหนดนโยบายการพัฒนาสตรีเพื่อให้สตรีมีคุณภาพชีวิตที่ดีตามเกณฑ์ความจำเป็นพื้นฐาน มีส่วนร่วมในการพัฒนาต่างๆ ดังนี้

1. ด้านเศรษฐกิจ โดยการส่งเสริมและพัฒนาอาชีพสตรี เพื่อเป็นการป้องกันการอพยพย้ายถิ่น เป็นการสร้างงานสร้างอาชีพในท้องถิ่น โดยกรมพัฒนาชุมชนสนับสนุนเงินทุนไปประกอบอาชีพ องค์กรสตรีเป็นผู้บริหารและจัดการเงินทุนในลักษณะทุนของกลุ่ม

2. ด้านสังคม โดยการจัดตั้งและพัฒนาเครือข่ายองค์กรสตรีในด้านการคิด การตัดสินใจ จัดให้มีการฝึกอบรมเพื่อเพิ่มพูนความรู้ เป็นการพัฒนาองค์กรสตรีให้ปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพ และการส่งเสริมและพัฒนาความเข้มแข็งของสถาบันครอบครัว ความสัมพันธ์ ความรัก ความอบอุ่นระหว่างสมาชิกในครอบครัว การแก้ปัญหาครอบครัว ตลอดจนคุณภาพชีวิตของคนในครอบครัวให้ดีขึ้น

3. ด้านการเมืองการปกครอง โดยการส่งเสริมสถานภาพสตรีให้มีความรู้ สามารถเข้าไปมีบทบาททางการเมืองการปกครองในระดับต่างๆ การมีส่วนร่วมในการคิดการตัดสินใจ

4. **ด้านสิ่งแวดล้อม** โดยการส่งเสริมสตรีให้ตระหนักในคุณค่า ความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ให้ร่วมกันรับผิดชอบในชุมชนและแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างยั่งยืน (มาลี, 2543: 15-16)

3.4 แนวทางการพัฒนาสตรีขององค์กรพัฒนาเอกชน

ถึงแม้ว่าสังคมไทยมีการพัฒนาภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ พ.ศ. 2504 ที่เน้นทิศทางการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ภายใต้การพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ คำตอบการพัฒนาของไทยคือ การเป็นประเทศทุนนิยมอุตสาหกรรมตามแบบอย่างประเทศอุตสาหกรรมแถบตะวันตก ได้ส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของประชาชนอย่างมาก ภายใต้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 จนถึงฉบับที่ 8 ในปัจจุบัน

ผลการพัฒนาที่ผ่านมา รัฐบาลได้อ้างถึงความสำเร็จที่ยืนยันด้วยตัวชี้วัดด้านต่างๆ ออกมา เป็นต้นว่า รายได้ประชาชาติเพิ่มขึ้น อัตราการเกิดของประชากร (Birth rate) ลดลง มีการสาธารณสุขที่ดี แต่อีกด้านหนึ่ง การพัฒนาที่ผ่านมาได้ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ที่ได้รับการกล่าวถึงมาตลอดคือ มีช่องว่างทางรายได้ระหว่างคนรวย-คนจนเพิ่มขึ้น ปัญหาการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ จนถึงขั้นวิกฤต เกิดมลภาวะ ปัญหายาเสพติด โสเภณี ฯลฯ สภาพการพัฒนาของประเทศไทยที่ก่อให้เกิดปัญหาดังกล่าว จึงเป็นเงื่อนไขให้กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน (Non-Governmental Organization : NGO) ที่วิพากษ์ทิศทางการพัฒนาแบบทุนนิยมของรัฐ เสนอให้มีการทบทวนทิศทางการพัฒนาดังกล่าว เพื่อนำไปสู่การพัฒนาทางเลือก (Alternative Development) ที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการพัฒนาที่เอื้อประโยชน์ต่อประชาชนระดับรากหญ้า (Grassroots) ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ

การพัฒนาสตรีขององค์กรพัฒนาเอกชน เกิดขึ้นจากสถานภาพของสตรีไทยยังไม่ได้รับความเป็นธรรมในสังคม และตกอยู่ในฐานะเป็น "เหยื่อของการพัฒนา" นั่นคือ เป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนานักหนาวย และมีความเสี่ยงและโอกาสในการแก้ไขปัญหาต่ำกว่าเมื่อเทียบกับคนกลุ่มอื่น ดังนั้นการทำงานขององค์กรพัฒนาชุมชนด้านสตรีจึงไม่ได้ทำงานเพื่อหนุนช่วยรัฐ แต่เพื่อให้สาธารณชนตระหนักและให้ความสำคัญกับปัญหาที่เกิดขึ้นกับสตรี กระตุ้นให้องค์กรต่างๆ ในสังคมได้เข้าร่วมแก้ไขปัญหาดังกล่าว องค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานด้านสตรีที่มีการรวบรวมไว้ทั้งสิ้น 24 องค์กร จาก 461 องค์กร (คณะกรรมการส่งเสริมและเผยแพร่งานพัฒนา, 2540) มีแนวทางการทำงานที่หลากหลาย ตามวัตถุประสงค์และกลุ่มเป้าหมายเฉพาะกลุ่ม เช่น หญิงบริการ ขาวเขา หญิงที่ติดเชื้อเอชไอวี แนวทางที่เน้นส่วนใหญ่คือ การให้ความสำคัญกับสิทธิสตรี การเสริมสร้างศักยภาพสตรี รวมทั้งพัฒนาระดับบุคคลและองค์กร การศึกษาวิจัยและรณรงค์เผยแพร่

ในส่วนของโครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท จังหวัดลำพูน ได้ให้ความสำคัญในแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพสตรีให้มีการจัดตั้งองค์กรของตนเอง แม้ว่าองค์กรนี้ไม่ได้ถูกจัดให้เป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานด้านสตรีโดยเฉพาะก็ตาม แต่ได้มีส่วนสำคัญในการเสริมบทบาทสตรีให้มีส่วนร่วมในการพัฒนา และมีบทบาทสำคัญในการเคลื่อนไหวจัดการประชุมชนในพื้นที่ศึกษา ในที่นี้จึงกล่าวถึงเฉพาะโครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบทเท่านั้น

โครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท (คปช.) เกิดขึ้นจากการประชุมสัมมนาร่วมกันของนักวิชาการ ข้าราชการ และนักพัฒนาจำนวน 34 คน ในหัวข้อ "ปัญหาเกษตรกรขนาดเล็กกับการพัฒนาชนบท" ระหว่างวันที่ 3-5 ตุลาคม พ.ศ. 2523 ณ สันนิบาตสหกรณ์แห่งประเทศไทย สาระสำคัญของการประชุม ได้แก่การทบทวนการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบทในประเทศไทยและทบทวนผลการประชุมโลกเรื่อง "การปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท" ซึ่งจัดโดยองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO)

ที่ประชุมมีข้อตกลงร่วมกันให้มีการดำเนินการพัฒนาชนบท โดยยึดหลักการมีส่วนร่วมของประชาชนในชนบท และประสานความร่วมมือกับหน่วยงานของรัฐในการพัฒนาชนบท ที่ประชุมมีการเลือกตั้งคณะกรรมการขึ้นมา 5 คน มีชื่อเป็นภาษาอังกฤษว่า "Thai NGOs Committee on Agrarian Reform and Rural Development (WCARRD)" คณะกรรมการได้จัดทำโครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบทขึ้น โดยยึดหลักการดำเนินงาน 2 ประการ คือ การมีส่วนร่วมของประชาชนและการประสานงานกับหน่วยงานของรัฐ พร้อมทั้งหาทุนมาดำเนินการ

จุดเน้นการทำงานพัฒนาของโครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท (คปช.) คือ การทำวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) บนพื้นฐานการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน โดยไม่มีกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจที่เป็นรูปธรรมเหมือนกับกิจกรรมพัฒนาของรัฐโดยทั่วไป โดยแนวคิดของคปช. คือการเสริมสร้างความคิด จิตสำนึกของชุมชนให้เข้าใจปัญหา และเป็นหลักในการแก้ไขปัญหาด้วยตัวเอง โดยมีรัฐเป็นผู้สนับสนุนต่อไป ดังนั้นการทำงานของ คปช. ก็เพื่อนำประสบการณ์งานพัฒนาจากชุมชนไปสร้างความเข้าใจแก่หน่วยงานรัฐถึงแนวทางการพัฒนาที่ถูกต้อง บนพื้นฐานการพึ่งตนเองและการมีส่วนร่วมของประชาชน

แนวความคิดและหลักการทำงานของ คปช. มีอยู่ว่าจากการพัฒนาชนบทโดยหน่วยงานรัฐและเอกชนไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควรและก่อให้เกิดแนวโน้มที่สำคัญ 3 ประการ คือ

1. การทุ่มเทพิทยากรการพัฒนาลงไปเฉพาะชุมชน เพื่อให้เกิดผลในระยะเวลานานนั้น หน่วยงานพัฒนาอื่นๆ ที่มีทรัพยากรอยู่น้อย จะไม่สามารถนำแบบอย่างไปปรับใช้ในที่อื่นได้

2. การตัดสินใจเลือกกิจกรรมการพัฒนาและการวางแผนพัฒนา ถูกกำหนดจากองค์กรหรือหน่วยงานภายนอก ซึ่งเป็นการกำหนดจากเบื้องบนลงล่าง (Top-down) ทำให้ประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจว่าจะทำอะไร ด้วยวิธีการอย่างไร ในการแก้ไขปัญหาของตนเองและชุมชน

3. ผลของการพัฒนา ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างคนจนกับคนรวยมากขึ้น ซึ่งชี้ให้เห็นว่าเกษตรกรที่มีฐานะดีกว่าจะได้รับประโยชน์จากงานพัฒนาสูงกว่าเกษตรกรขนาดเล็ก ซึ่งมีฐานะด้อยกว่า

คปช. จึงมีความคิดว่า "ประชาชนที่ประสบปัญหาโดยตรงเท่านั้นจึงจะเป็นผู้มีบทบาทแข็งขันในการริเริ่ม ผลักดัน และดำเนินกิจกรรมในชุมชนด้วยตนเองได้นั้น ดังนั้นจะต้องเสริมสร้างกระบวนการเพื่อให้ประชาชนได้มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในงานพัฒนาหรือกิจกรรมต่างๆ เพื่อให้ประชาชนเข้าใจปัญหาและสามารถแก้ไขปัญหาในชุมชนของตนเองอย่างแท้จริง

หลักการทำงานของ คปช. นั้น มุ่งเน้นหลักการมีส่วนร่วมของประชาชน (People's Participation) โดยมีความหมายถึงขั้นปฏิบัติจริงในชุมชน คือการที่ประชาชนสามารถดำเนินกิจกรรมพัฒนาชนบทด้วยตนเองอย่างมีความสำนึกรับผิดชอบต่อชะตากรรมของตนเอง และเสริมสร้างกลไกภายในชุมชน (Inner Mechanism) รวบรวมประชาชนเพื่อสร้างอำนาจ ผลักดันการพัฒนาให้กระจายจากชุมชนหนึ่งไปสู่อีกชุมชนหนึ่งในรูปของขบวนการประชาชน (People's Movement)

งานพัฒนาแต่เดิมนั้นเป็นกิจกรรมซึ่งตอบสนองปัญหาของชาวบ้าน อันเป็นปัญหาเฉพาะด้าน เช่น ตั้งกองทุนยา เพราะมีปัญหาด้านสาธารณสุข โครงการต่างๆ ที่มุ่งตอบสนองความต้องการของชาวบ้านเหล่านี้ปรากฏว่าหลังจากที่ได้ลงมือกระทำแล้ว ชาวบ้านไม่มีโอกาสตัดสินใจที่จะเลือกทำอะไร เพราะโครงการต่างๆ ได้ถูกกำหนดแล้วจากหน่วยงานภายนอก

จึงมีข้อสรุปว่าน่าจะมีการศึกษาค้นคว้าปัญหาของหมู่บ้านด้วยการไปทำงานในลักษณะที่ไม่มีแผนกิจกรรม คือ ลักษณะวิจัยเชิงปฏิบัติการ เพื่อให้เกิดงานวิจัยเพื่อการพัฒนา งานวิจัยนั้นไม่ใช่ความต้องการของนักวิจัย หากเป็นการศึกษาหาความต้องการและศักยภาพของชาวบ้านในอันที่จะแก้ไขปัญหาของตนเองภายในชุมชน กระบวนการศึกษาดังกล่าวจึงจะทำให้การกำหนดโครงการพัฒนาต่างๆ มาจากการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนอย่างแท้จริง รูปแบบการทำงานของ คปช. จึงเป็นรูปแบบการทำงานกับชุมชนแบบไม่มีแผนกิจกรรม

จากแนวคิดและหลักการทำงานของ คปช. ดังกล่าวข้างต้น วิธีการทำงานของ คปช. คือการวิจัยเชิงปฏิบัติการหรือการทำงานแบบไม่มีแผนงานกิจกรรม มีอยู่ว่าการเดินร่นแก้ไขปัญหาของ

ชาวบ้านได้ก่อให้เกิดการเรียนรู้และความคิดในการแก้ไขปัญหาต่างๆ มีทั้งคนนำและคนตาม ซึ่งสรุปวิธีการทำงานดังนี้

1. ต้องเข้าไปศึกษาเรียนรู้ ทำความเข้าใจชุมชนในระยะเวลาที่แน่นอน
2. ตอบสนองความต้องการเร่งด่วนของชาวบ้าน โดยช่วยในฐานะเพื่อนตามเงื่อนไข เช่น การบริการชุมชนในการติดต่อหน่วยงานราชการ แหล่งทุน และบุคลากร
3. โครงการนั้นน่าจะเป็นโครงการที่เกิดจากการพูดคุย ถกเถียงของชาวบ้านในระยะเวลาที่แน่นอน โดยผ่านกระบวนการที่เราได้เข้าใจปัญหาของชุมชนและเข้าร่วมศึกษาปัญหากับชาวบ้าน น่าจะร่วมกันกำหนดโครงการที่จะแก้ปัญหาเฉพาะหน้าและปัญหาระยะยาวของเขา และจัดทำกิจกรรมชนิดหนึ่งในชุมชน
4. กิจกรรมจะทำให้เกิดการเรียนรู้กิจกรรม ปัญหา วิธีการแก้ปัญหากิจกรรมนั้นๆ
5. ในชนบท ชุมชนที่ใกล้เคียงกันมักจะมีปัญหาที่เกิดขึ้นในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน หรือเป็นปัญหาร่วมกัน จึงมีความจำเป็นต้องแก้ไขร่วมกัน หมู่บ้านหนึ่งอาจจะแก้ไขไม่ได้ น่าจะได้นำเอาประสบการณ์จากอีกหมู่บ้านหนึ่งมาปรับใช้โดยการขยายไปสู่อีกหมู่บ้านหนึ่ง เป็นลักษณะของการขยายงานเครือข่ายชาวบ้านให้กว้างออกไป (วิระชัยและคณะ 2537: 1-8)

สำหรับมิติหญิง-ชายของ คปช. นั้น จากประสบการณ์การทำงานในชุมชนของ คปช. เกือบ 20 ปี ทำให้ คปช. เห็นศักยภาพชุมชนที่ประกอบด้วยพลังของผู้หญิงตลอดมา แต่ไม่ได้หยิบยกให้ความสำคัญในตัวโครงการพัฒนา โครงการฯ เสนอแหล่งทุน BILANCE ระหว่าง พ.ศ. 2540-2542 จึงสะท้อนถึงความพยายามของ คปช. ที่จะทำให้มิติหญิง-ชายในการพัฒนาบรรลุเป้าหมายในทางปฏิบัติ ส่งผลให้ผู้หญิงในหมู่บ้านทุ่งยาวเข้ามามีส่วนร่วมเป็นเจ้าของโครงการกับผู้ชาย ทั้งในกิจกรรมกองทุนหมู่บ้าน ธุรกิจชุมชน การจัดการป่าชุมชน ตลอดจนเข้าร่วมเคลื่อนไหวในองค์กรเครือข่ายในระดับจังหวัดลำพูน

3.4.1 การวิเคราะห์สถานการณ์ของ คปช. โดยภาพรวมบทบาทหญิง-ชายของสังคมไทย ปัจจุบันเมื่อเปรียบเทียบกับในอดีตแล้ว จะพบว่าการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นมากมายในด้านการกีดกันทางเพศ เริ่มตั้งแต่ระบบการเลี้ยงดูลูกสาวและลูกชายที่ให้ความเท่าเทียมกันมากขึ้น ซึ่งส่งผลให้ค่านิยมเกี่ยวกับความต้องการที่จะมีลูกชายก็เปลี่ยนไปด้วย โอกาสที่จะได้รับสิทธิประโยชน์ต่างๆ ของผู้หญิงไทยก็เปิดกว้างมากขึ้นเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นการสืบทอดมรดก สิทธิในการถือครองที่ดิน โอกาสทางการศึกษา และการเข้าถึงบริการต่างๆ ของรัฐ เป็นต้น การได้รับโอกาสและพิสูจน์ความสามารถของผู้หญิงที่ผ่านมาทำให้เป็นที่ยอมรับได้ในสังคม

แต่อย่างไรก็ตามการจะทำให้เสมอภาคระหว่างหญิงและชายในทุกประเด็นนั้น ไม่ใช่เป็นเรื่องที่จะยอมรับกันได้ง่ายๆ โดยเฉพาะทัศนคติ ค่านิยม ที่สั่งสมกันมาจนฝังรากลึก ไม่ว่าจะเป็นต่อเรื่องสรีระที่แตกต่างระหว่างหญิงและชาย ทำให้หญิงถูกกีดกันในการประกอบอาชีพบางประเภท หรือค่านิยมการแบ่งความรับผิดชอบการทำงานบ้านให้เป็นของหญิง แม้สภาพเศรษฐกิจสังคมเปลี่ยนไป ผู้หญิงต้องออกไปทำงานนอกบ้านเช่นเดียวกับชาย แต่ผู้หญิงส่วนหนึ่งก็ยังคงรับภาระหนักในการทำงานบ้านเหมือนเดิม เป็นต้น นอกจากนี้จากความแตกต่างระหว่างกลุ่มและฐานะภายในสังคมไทยเอง ทำให้ผู้หญิงส่วนหนึ่งไม่มีโอกาสในการศึกษาและพัฒนาตนเองอย่างเท่าทันต่อสถานการณ์ ภาวะเศรษฐกิจที่บีบคั้น ความยากจน ปัญหาหนี้สิน การแก่งแย่งแข่งขัน การพัฒนาที่ให้ความสำคัญในด้านวัตถุ กลุ่มเป้าหมายผู้หญิงในชนบทจึงถูกกลืนกลืนสิทธิอย่างสมยอม เช่น ยอมขายเรือนร่างอันเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของตนเองเพื่อแลกกับเงินในอันที่จะทำให้ครอบครัวอยู่รอด การยอมเข้าทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมที่มีความเสี่ยงต่อสุขภาพ เพราะความไม่รู้ และไม่มีทางเลือกที่ดีกว่า เป็นต้น

ในอีกกลุ่มเป้าหมายหนึ่งของโครงการในจังหวัดสงขลา ประมาณร้อยละ 90 ของกลุ่มเป้าหมาย คือ ชาวประมงพื้นบ้านที่นับถือศาสนาอิสลาม โดยหลักศาสนาได้กำหนดบทบาทหน้าที่ของหญิงและชายไว้ชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นบทบาทหน้าที่ในการประกอบอาชีพ การใช้ชีวิตครอบครัว บทบาทมีคำอธิบาย มีเหตุผลรองรับเป็นลายลักษณ์อักษร รวมถึงวัตรปฏิบัติต่างๆ แต่ในทางปฏิบัติจริงก็ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย สภาพแวดล้อมต่างๆ เช่น สภาพทางเศรษฐกิจ (การทำมาหากิน) สังคม และศรัทธา ตลอดจนประเพณีวัฒนธรรมที่มีการหล่อหลอมสืบทอดกันมา ทำให้ข้อเท็จจริงที่เป็นคำสั่งสอนกับการปฏิบัติมีความแตกต่างกันไปบ้าง หากจะมองบทบาทชายในสังคมมุสลิม ชายถูกกำหนดบทบาทในกิจกรรมเชิงสาธารณะ (นอกครอบครัว) มากกว่า ในขณะที่หญิงมีบทบาทหน้าที่ที่ไม่ใช่สาธารณะ (ภายในครอบครัว) ฉะนั้นการวิเคราะห์บทบาทและการหนุนเสริมบทบาทผู้หญิงในชุมชนมุสลิมจึงต้องรอบคอบ มองเชื่อมโยงทุกมิติ โดยเฉพาะมิติตามหลักการคำสอนของอิสลาม ที่ไม่อาจสรุปความเท่าเทียมระหว่างหญิงและชายจากปรากฏการณ์เพียงอย่างเดียว เพราะปรากฏการณ์เกิดจากสภาพแวดล้อม ผลกระทบจากการทำมาหากิน การสืบทอด การหล่อหลอมของวัฒนธรรม

3.4.2 เป้าหมายของ คปช. การที่หญิงและชายสามารถทำทุกสิ่งทุกอย่างได้เหมือนกัน มิอาจสรุปได้ว่าเป็นความเท่าเทียมระหว่างหญิงและชาย แต่การแบ่งบทบาทระหว่างหญิงและชายอย่างสมดุล การยอมรับซึ่งกันและกัน การได้รับความสุขความพึงพอใจเท่าเทียมกันจากบทบาท

หน้าที่ที่รับผิดชอบของทั้งสองฝ่าย คือ ความใฝ่ฝันที่จะให้เกิดขึ้นในสังคม โดยมูลนิธิส่งเสริมทรัพยากรมนุษย์เพื่อพัฒนาชุมชน มีกลุ่มเป้าหมายการพัฒนาเริ่มที่ครอบครัวผู้ด้อยโอกาสในชนบท ซึ่งความสมดุลของบทบาทหญิงและชายในครอบครัว จะเป็นส่วนสำคัญในการขยายผลสู่สังคมวงกว้างต่อไป กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การจะพัฒนาครอบครัวเป้าหมายให้ประสบผลสำเร็จได้นั้น จะละเลยความสัมพันธ์ระหว่างบทบาทของหญิงและชายไปไม่ได้ เพราะการดำเนินกิจกรรมต้องอาศัยการเข้ามามีส่วนร่วมของทั้งหญิงและชาย โดยมีความใฝ่ฝันภายใต้กิจกรรม คือ

1. หญิงและชายมีโอกาสและสามารถตัดสินใจเข้าร่วมในกระบวนการเสริมการศึกษาเรียนรู้การพัฒนาทักษะ ความสามารถของตนเองได้ ในสัดส่วนที่เท่าเทียมกัน
2. หญิงและชายมีโอกาสและสามารถตัดสินใจเลือกดำเนินกิจกรรมแก้ไขปัญหาและพัฒนา ร่วมกับโครงการได้เท่าเทียมกัน รวมทั้งการได้รับสิทธิประโยชน์จากกิจกรรมการพัฒนาต่างๆ ในสัดส่วนที่เท่าเทียมกันด้วย
3. มีการแบ่งบทบาท หน้าที่รับผิดชอบกิจกรรมบนพื้นฐานข้อตกลงร่วมกันระหว่างหญิงและชาย โดยมีความพึงพอใจร่วมกันทั้งสองฝ่ายในข้อตกลงนั้น
4. ผู้หญิงมีความเชื่อมั่นในการที่จะพัฒนาศักยภาพภายในของตนเองให้ เท่าทันกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป การรู้จักสืบทอดค่านิยมบนหลักเหตุและผล มิใช่การเชื่อตามกัน โดยยอมรับการเปลี่ยนแปลงที่สร้างสรรค์

3.4.3 การดำเนินงานพัฒนาผู้หญิงที่ผ่านมาของ คปช. กลุ่มเป้าหมายผู้หญิงได้ถูกกำหนดอย่างชัดเจนในการดำเนินงานโครงการฯ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2534 เป็นต้นมา และบทบาทของผู้หญิงในการร่วมคิดค้นและดำเนินกิจกรรมมีพัฒนาการเป็นที่น่าพอใจอย่างต่อเนื่อง

การหนุนเสริมบทบาทผู้หญิงในพื้นที่เป้าหมายโครงการที่ผ่านมา เป็นการเพิ่มศักยภาพในบทบาทและหน้าที่ของผู้หญิงให้เข้มแข็ง การเปิดโอกาสในการเข้าร่วมกิจกรรมที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นผู้นำเสนอข้อมูล การร่วมเวทีแลกเปลี่ยนความคิด การเปิดโลกทัศน์ การคิดค้นและจัดตั้งกลุ่มกิจกรรม ซึ่งพบว่าในพื้นที่เป้าหมายโครงการ มีผู้หญิงที่มีบทบาทเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน ทั้งในระดับกลุ่มกิจกรรมระดับชุมชน และระดับเครือข่ายกิจกรรม การได้แสดงความรู้ความสามารถให้ปรากฏ ทำให้ได้รับการยอมรับไม่น้อยไปกว่าชาย

ในการคิดค้นกิจกรรมต่างๆ ให้เกิดขึ้นได้นั้น แต่ละกิจกรรมจะมีองค์ประกอบของสมาชิกเป็นทั้งหญิงและชาย รวมทั้งเด็ก เยาวชน และคนชราด้วย ซึ่งนั่นก็คือองค์ประกอบของสมาชิกในชุมชน และผู้หญิงก็จะเข้าไปมีบทบาทแทบทุกกลุ่ม โดยเป็นกำลังสำคัญของกลุ่ม เพราะ

มีความสุขุมละเอียดรอบคอบมากกว่าชายในบางเรื่อง เช่น การจัดการด้านการเงิน การจัดทำบัญชี เป็นต้น

จากการดำเนินงานในระยะ 3 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2537-2539) พอสรุปให้เห็นรูปธรรมของกิจกรรมและการยกฐานะบทบาทของผู้หญิงในการเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนา ดังนี้

1.) การพัฒนาระบบเกษตรกรรมทางเลือก ผลการดำเนินงานที่ผ่านมาสามารถวัดได้จากปริมาณของครอบครัวที่ตัดสินใจเลือกพัฒนาระบบเกษตรกรรมทางเลือก จำนวนกว่า 1,000 ครอบครัว เพราะพื้นฐานครอบครัวเกษตรกรในชนบทไทยนั้น การปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตในไร่นาถือเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่จะต้องเป็นการตัดสินใจร่วมระหว่างสมาชิกในครอบครัว (สามี-ภรรยา) ในการที่จะเลือกผลิตและการดำเนินกิจกรรมจะบรรลุผลสำเร็จหรือไม่ ก็ขึ้นกับความร่วมมือของสมาชิกหญิงและชายในครอบครัวด้วย โดยเฉพาะการแบ่งบทบาทระหว่างสมาชิกในครอบครัว ซึ่งผู้ชายก็มักจะเป็นผู้ใช้แรงงานที่สำคัญในไร่นา ทางด้านฝ่ายหญิงก็จะมีบทบาทสำคัญในการเก็บผลผลิต และการจัดการด้านการตลาด อันเป็นบทบาทที่หนุนเสริมซึ่งกันและกัน การดำเนินกิจกรรมจึงจะประสบผลสำเร็จได้

2.) การพัฒนากิจกรรมอาชีพเสริม มีหลายกิจกรรมที่พัฒนามาจากการคิดค้นกิจกรรมของกลุ่มผู้หญิงโดยเฉพาะ นับเป็นกิจกรรมที่สร้างโอกาสให้ผู้หญิงได้เปิดบทบาทและแสดงถึงศักยภาพภายในให้เป็นที่ยอมรับได้มาก ซึ่งมีผู้หญิงที่มีบทบาทเด่นในฐานะผู้นำกิจกรรมจำนวน 78 คน โดยมีกิจกรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ดังนี้

- กิจกรรมที่ริเริ่มร่วมกันทั้งครอบครัว ได้แก่ การเลี้ยงปลาในกระชัง การเลี้ยงปูดำในแกลลอนน้ำมัน การเพาะขยายพันธุ์ไม้ การเพาะเห็ดฟาง เป็นต้น
- กิจกรรมที่เริ่มมาจากกลุ่มแม่บ้าน ได้แก่ การแปรรูปผลผลิตจากประมง การแปรรูปไม้ผล การตัดเบ็บเสื้อผ้าสำเร็จรูป การแปรรูปและจำหน่ายข้าวปลอดสารเคมี

3.) การพัฒนากองทุนหมู่บ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งได้จัดตั้งขึ้นแล้วจำนวน 45 กลุ่มนั้น และจากจำนวนนี้พบว่า 15 กลุ่มเป็นการริเริ่มมาจากกลุ่มแม่บ้านที่โครงการเข้าไปส่งเสริมและเสริมกระบวนการเรียนรู้ ทำให้ผู้หญิงกระตือรือร้นที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของตนเอง นอกจากนี้ยังพบว่าในทุกกลุ่มออมทรัพย์ ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในการเข้าร่วมเป็นกรรมการกลุ่มและเป็นการกำลังสำคัญในการทำงาน จาก 45 กลุ่ม มีกรรมการผู้หญิงจำนวน 90 คน สำหรับสัดส่วนของสมาชิกกลุ่มที่เป็นผู้หญิงโดยเฉลี่ยแล้วประมาณร้อยละ 50 ของสมาชิกทั้งหมด

4.) การฟื้นฟูอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ภาพรวมของการดำเนินกิจกรรมด้านนี้ที่ผ่านมา เช่น การปักเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ การวางปะการังเทียม และกิจกรรมการฟื้นฟูอนุรักษ์ป่าชุมชน บทบาทนำในการดำเนินกิจกรรมส่วนใหญ่จะเป็นผู้ชาย และผู้หญิงจะมีบทบาทสำคัญในฐานะฝ่ายหนุนเสริมให้การจัดกิจกรรมลุล่วงไปได้ตามเป้าหมาย นอกจากนี้ได้ส่งเสริมให้เยาวชนสตรีได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยการจัดกิจกรรมค่ายเยาวชนสตรีขึ้น 5 ครั้งแล้ว

5.) การส่งเสริมและพัฒนาเครือข่าย จากเครือข่ายกิจกรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เช่น เครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก เครือข่ายชาวประมง เครือข่ายเยาวชน เป็นต้น ในแต่ละเครือข่ายกิจกรรม ผู้หญิงเริ่มเข้ามามีส่วนร่วมในฐานะกรรมการ ที่เป็นตัวแทนจากกลุ่มกิจกรรมของชุมชน และผู้หญิงมีโอกาสเข้าร่วมในกิจกรรมที่หลากหลายมากขึ้น ในทุกชุมชนจะมีผู้นำซึ่งเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนอย่างน้อยชุมชนละ 3-5 คน

3.4.4 การกำหนดปัญหาของ คปช. ในปี 2540-2542 ปัญหาทุกปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ต่างส่งผลกระทบต่อคนในชุมชนร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นหญิงหรือชาย เด็กหรือคนชรา แต่ผลกระทบจะรุนแรงมากหรือน้อยนั้นขึ้นอยู่กับกลไกการป้องกันตัวของระบบครอบครัวและชุมชน รวมถึงกลไกการป้องกันจากรัฐด้วย ซึ่งปัญหาที่ได้กำหนดในโครงการที่ต้องการจะแก้ไขภายในระยะ 3 ปี เป็นประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนเป้าหมาย ซึ่งครอบคลุมกลุ่มเป้าหมายผู้หญิงในชุมชนด้วย โดยประเด็นปัญหาอันเป็นผลกระทบจากนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ ส่งผลให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และปัญหาความแปลกแยกของการอยู่ร่วมกันของคนในสังคมชนบท ซึ่งได้แยกประเด็นปัญหาเป็น 2 หมวด ดังนี้

1.) ปัญหาอันเป็นผลกระทบจากสถานการณ์โดยภาพรวมของสังคม โดยได้กำหนดประเด็นปัญหา ได้แก่ ปัญหาหนี้สินของเกษตรกร ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปัญหาการอพยพแรงงานไปทำงานนอกชุมชน การช่วยเหลือกันในชุมชนลดน้อยลง การขาดความรู้ทักษะในการวิเคราะห์ปัญหาแบบองค์รวม และการว่างงานของแม่บ้านและเยาวชน แต่ละประเด็นปัญหา ผู้หญิงต้องร่วมแบกรับภาระและหาทางแก้ไขร่วมกับครอบครัว แต่ผู้หญิงส่วนหนึ่งจะต้องตกเป็นเหยื่อ เนื่องจากการรู้ไม่เท่าทัน เพราะสภาพสังคมดั้งเดิมไม่เปิดโอกาสให้ผู้หญิงในชนบทได้มีโอกาสในการศึกษาเรียนรู้หรือฝึกฝนให้คิดเองได้มากนัก เมื่อสภาพสังคมเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว ความรุนแรงของปัญหานักหนาขึ้น มีการแก่งแย่ง เห็นแก่ตัว ผู้ด้อยกว่าก็ย่อมเป็นกลุ่มเป้าหมายที่ถูกเอารัดเอาเปรียบได้มาก

การกำหนดปัญหาเพื่อแก้ไขในข้างต้นนี้จะเป็นการสร้างกลไกป้องกันตัวของครอบครัว และสร้างโอกาสให้ผู้หญิงได้เรียนรู้อย่างเท่าทันต่อสถานการณ์

2.) ปัญหาในการดำเนินกิจกรรมของโครงการที่ผ่านมา เพื่อมุ่งเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่กลุ่มกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง จึงมีการกำหนดประเด็นปัญหา ได้แก่ การขาดความรู้ทักษะในการ จัดการแปลงเกษตรและทรัพยากรทางการเกษตรแบบยั่งยืน ปัญหาประสิทธิภาพการบริหารจัดการ กลุ่มกองทุนต่างๆ ของชุมชน การขาดความรู้และทักษะในการพัฒนาธุรกิจชุมชน และการจัด การตลาดทางเลือก การขาดทักษะการดำเนินงานแบบเครือข่าย และปัญหาองค์กรชาวบ้านยังไม่สามารถเข้ามามีบทบาทในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนได้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย

การแก้ไขปัญหานั้นถือเป็นการพัฒนาเพิ่มพูนความรู้ทักษะแก่กลุ่มเป้าหมาย ซึ่งผู้หญิงคือส่วนหนึ่งที่เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ดังได้กล่าวมาแล้วในผลการดำเนินงาน

3.4.5 การกำหนดกลุ่มเป้าหมายหญิงและชาย จากกลุ่มคนเป้าหมายที่ได้กำหนดในโครงการ ปี พ.ศ. 2540-2542 จำนวน 82 หมู่บ้านนั้น มีจำนวนครอบครัวเป้าหมาย 10,266 ครอบครัว ประชากรรวมทั้งสิ้น 46,567 คน โดยแบ่งเป็นเพศชาย 23,385 คน (ร้อยละ 50.2) เป็นเพศหญิง 23,182 คน (ร้อยละ 49.8) จากกลุ่มเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้นี้ คาดหวังที่จะพัฒนากลุ่มเป้าหมายทั้งหญิงและชายในสัดส่วนที่มีความสมดุลในการที่จะเป็นตัวแทนของกลุ่มเป้าหมายทั้งหมด โดยกำหนดตัวชี้วัดในการประเมินผลหลังจากสิ้นสุดโครงการ ดังนี้

- 1.) โอกาสในการเข้าร่วมกิจกรรม การอบรม ศึกษาดูงานของผู้หญิงและชายในพื้นที่เป้าหมายของโครงการ
- 2.) สัดส่วนการเข้าร่วมเป็นกรรมการในกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ของหญิงและชาย
- 3.) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของผู้หญิงและชาย
- 4.) บทบาทและความรับผิดชอบของหญิงและชายในแต่ละกิจกรรม
- 5.) การได้รับประโยชน์จากการดำเนินกิจกรรมพัฒนาของหญิงและชาย
- 6.) การเข้ามามีส่วนร่วมในองค์กรชุมชนของผู้หญิง

3.4.6 วัตถุประสงค์และแนวทางโครงการในประเด็นความเท่าเทียมหญิง-ชาย เป็นการเพิ่มเติมรายละเอียดของวัตถุประสงค์และวิธีการดำเนินการในแต่ละแนวทาง ซึ่งได้จัดเตรียมไว้แล้ว เพื่อให้เห็นสัดส่วนในการเข้าร่วมกิจกรรมของทั้งหญิงและชาย ดังต่อไปนี้

1.) ผู้หญิงและชายมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเลือกในการพัฒนาระบบเกษตรกรรมทางเลือกของครอบครัว เพื่อสร้างความสมดุลในการแบ่งความรับผิดชอบภายในครอบครัว ซึ่งเป็นการตัดสินใจที่มีความพึงพอใจร่วมกันของสมาชิกในครอบครัว รูปแบบกิจกรรมนี้มีความสมบูรณ์อยู่ในตัวเองในแง่การพัฒนาศักยภาพที่สมดุลระหว่างหญิงกับชาย เพราะการพัฒนากิจกรรมให้สำเร็จได้นั้น เป็นกิจกรรมที่จะต้องอาศัยการมีส่วนร่วมระหว่างบทบาทของหญิงและชายในครอบครัว โดยจะจัดกิจกรรมที่สร้างโอกาสในการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนากิจกรรมของทั้งหญิงและชาย ดังนี้

- มีการจัดประชุมปรึกษาหารือร่วมกันในการคิดค้นวิธีการและแนวทางการพัฒนา
กิจกรรมเกษตรกรรมทางเลือกของครอบครัว
- การจับคู่อบรม ศึกษาดูงานระหว่างสมาชิกหญิง-ชายในครอบครัว
- การกำหนดสัดส่วนของหญิงและชายในครอบครัวที่จะมีโอกาสในการพัฒนาความรู้
ทักษะการจัดการทรัพยากรทางการเกษตรอย่างยั่งยืน

2.) สนับสนุนการพัฒนากิจกรรมอาชีพเสริมรายได้ และธุรกิจชุมชน ตามประสบการณ์
ทักษะ และความสนใจที่แตกต่างกันของหญิงและชาย (ดูตาราง 3.1)

3.) พัฒนาและยกระดับผู้หญิงในสหกรณ์ชาวนาวังทรายพูนขึ้นมาร่วมเป็นกรรมการ
อย่างน้อยจำนวน 3 คน และมีการเพิ่มสมาชิกสหกรณ์ที่เป็นหญิงในสัดส่วนร้อยละ 30 ของสมาชิก
ทั้งหมด ทางด้านสหกรณ์ปืมน้ำมันบ้านห้วยหิน จังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งผู้หญิงมีบทบาทสำคัญใน
กลุ่มอยู่แล้วจะมีการพัฒนาให้เกิดความสมดุลระหว่างสัดส่วนของกรรมการและสมาชิกหญิง-ชาย
ในการเป็นตัวแทนที่เหมาะสม

4.) ในทุกพื้นที่เป้าหมายของโครงการมีการพัฒนากองทุนหมู่บ้าน ในรูปแบบกลุ่มออม
ทรัพย์เดิมจำนวน 45 กลุ่ม และมีการจัดตั้งกลุ่มเพิ่มอีก 8 กลุ่ม โดยจะมีการพัฒนาผู้หญิงขึ้นเป็น
กรรมการกลุ่มเพิ่มจาก 90 คน ให้ได้สัดส่วนที่เหมาะสมกับอัตราส่วนของสมาชิกที่เป็นผู้หญิง ใน
วิธีการดังต่อไปนี้

- จัดประชุมและสรุปงานประจำปี
- จัดอบรมทักษะการจัดการการเงินและบัญชี และการบริหารกลุ่มแก่กรรมการหญิง
และชาย
- จัดอบรมความรู้ ความเข้าใจในจิตตารมณ์ของกลุ่ม และการบริหารงานแก่กลุ่ม
สมาชิกทั้งหญิงและชาย

ตารางที่ 3.1 แสดงกิจกรรมในจังหวัดต่างๆ ที่โครงการดำเนินการ

โครงการ จังหวัด	กิจกรรม	สมาชิก เป้าหมาย	ประเภท สมาชิก
นครสวรรค์	1. การแปรรูปและจำหน่ายผลผลิต เกษตรกรรมทางเลือก	25 ราย	หญิง
	2. การขยายพันธุ์ไม้	10	หญิง-ชาย
	3. จำหน่ายเมล็ดสะเดาดากแห้ง	-	หญิง-ชาย
ลำพูน	1. แปรรูปและจำหน่ายข้าวสารปลอด สารพิษ	120	หญิง
	2. จำหน่ายผักและอาหารเพื่อสุขภาพ	120	หญิง
	3. เรือนเพาะชำกล้าไม้	30	ชาย
สงขลา	1. การเลี้ยงปูดำในแกลลอนน้ำมันและ เลี้ยงปลาในกระชัง	300	หญิง-ชาย
	2. การแปรรูปผลผลิตประมง	56	หญิง-ชาย
	3. ตัดเย็บเสื้อผ้า	13	หญิง
ยะเยิงเทรา	1. กลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูป	150	หญิง
	2. จัดสวนและประดิษฐ์ดอกไม้	60	หญิง
	3. แปรรูปไม้ปาลและสมุนไพร	90	หญิง-ชาย
	4. เพาะเชื้อเห็ดและเพาะเห็ดฟาง	7	หญิง-ชาย

ที่มา: แผนงานโครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท พ.ศ. 2540-2542

- การคัดเลือกสมาชิกกลุ่มทั้งหญิงและชายที่มีความกระตือรือร้นในการเข้าร่วมอบรม
ทักษะการบริหารกลุ่มร่วมกับกรรมการ
- จัดสัดส่วนหญิง-ชายในกลุ่ม เข้าร่วมในการทัศนศึกษา ดูงาน
- จัดให้มีการประชุมร่วมในการวางแผนกิจกรรมระหว่างสมาชิกและกรรมการ ทั้งหญิง
และชาย

5.) ยกกระดับผู้หญิงให้มีบทบาทสำคัญในการเข้าร่วมเป็นผู้นำ หรือกรรมการขององค์กรชุมชน ในฐานะตัวแทนกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ตามสัดส่วนของสมาชิกที่ต้องรับผิดชอบในกลุ่มเป็นอย่างน้อย ซึ่งได้มีการรวมตัวเป็นเครือข่ายกิจกรรม โดยวิธีการดังต่อไปนี้

- การกำหนดสัดส่วนหญิง-ชายที่เป็นตัวแทนของหมู่บ้าน ตัวแทนกิจกรรมในการเข้าร่วมเป็นกรรมการดำเนินงาน คณะทำงานต่างๆ หรือเข้าร่วมเป็นกรรมการเครือข่าย
- จัดอบรมความรู้ทักษะเรื่องการวางแผนและการประเมินผลโครงการ และการจัดทำโครงการแก่กรรมการทั้งหญิงและชาย
- จัดสัมมนา สรุปประสบการณ์และศึกษาดูงาน
- การจัดค่ายเยาวชนหญิง-ชาย
- จัดสัมมนาเครือข่ายกิจกรรมร่วมกัน

การพัฒนาผู้หญิงในภาพรวมให้มีความเข้มแข็งขึ้นนั้น มุ่งเสริมคุณภาพมาจากครอบครัว สู่กลุ่มองค์กรชุมชน ซึ่งจะเป็พลังที่สำคัญหนุนเสริมการเข้ามามีปากเสียงในระดับกว้างต่อไป

3.4.7 ผู้หญิงในองค์กร คปช.

1.) นโยบายขององค์กรฯ ไม่ได้ระบุชัดเจนว่าหญิงและชายจะต้องเท่าเทียมกันอย่างไร แต่เป็นที่ยอมรับกันได้ในความรู้สึกที่มีความเท่าเทียม และเห็นว่าการตระหนักในความเสมอภาคด้วยวิธีปฏิบัติที่ไม่แบ่งแยกหรือกีดกันทางเพศ นับตั้งแต่การถูกคัดเลือกเข้าทำงานที่ไม่มีตำแหน่งใดพิเศษเฉพาะสำหรับเพศหญิงหรือชาย การเปิดโอกาสให้พัฒนาตนเองได้ตามความสนใจที่เหมาะสมกับบทบาทและความรับผิดชอบ รวมไปถึงระบบการเลื่อนขั้นเงินเดือนที่เท่าเทียมกันทุกคน ไม่ว่าหญิงหรือชาย เจ้าหน้าที่หรือผู้บริหารก็มีโอกาสเท่ากัน

2.) อัตราเจ้าหน้าที่ สำหรับโครงการในช่วงปี พ.ศ. 2540-2542 ว่างอัตราไว้ทั้งสิ้นจำนวน 23 คน ซึ่ง ณ สิ้นเดือนธันวาคม 2539 มีเจ้าหน้าที่คงเหลือ 19 คน และจะมีการรับเพิ่มอีก 4 คน โดยจำนวน 4 คนใหม่นี้ได้ระบุให้เป็นผู้หญิงทั้งหมด ฉะนั้นเจ้าหน้าที่โครงการระยะนี้จำนวน 23 คน แบ่งเพศชายจำนวน 13 คน และเจ้าหน้าที่หญิงจำนวน 10 คน

3.) ส่วนการรับผิดชอบดูแลงานบ้านภายในองค์กรนั้น เนื่องจากเป็นองค์กรเล็กๆ เจ้าหน้าที่อยู่กระจัดกระจายในจังหวัดต่างๆ มากกว่าการมาทำงานอยู่รวมกัน เราไม่มีการจ้างคนทำงานอีกต่างหาก ส่วนใหญ่ก็จะมีการตกลงแบ่งงานกันรับผิดชอบมากกว่า

4.) ผู้หญิงที่ทำงานอยู่ในองค์กรทุกคนมีความเชื่อมั่นในตนเอง กล้าแสดงความคิด และเป็นกำลังสำคัญทัดเทียมกับผู้ชาย ทางด้านความรู้และการเข้ารับการศึกษอบรมเกี่ยวกับ Gender ที่ผ่านมาเจ้าหน้าที่ในองค์กรจำนวน 7 คน (หญิง 4 คน และชาย 3 คน) มีโอกาสได้เข้ารับการอบรมสัมมนาและเรียนรู้การทำงานในประเด็น Gender

5.) การเลื่อนตำแหน่ง การขึ้นเป็นผู้บริหาร ขึ้นอยู่กับประสบการณ์การทำงานเป็นหลัก และจะมีการคัดเลือกในทีมและมีการสับเปลี่ยนตำแหน่งกันภายในทีม เพื่อความเหมาะสมในทุกช่วงที่มีการจัดทำโครงการใหม่ ยกเว้นตำแหน่งที่ต้องอาศัยความรู้ ความชำนาญเฉพาะด้าน เช่น ด้านการเงิน บัญชี เป็นต้น

ตารางที่ 3.2 เปรียบเทียบประสบการณ์และตำแหน่งของเจ้าหน้าที่หญิง-ชายในองค์กร
ปี พ.ศ. 2540-2542

ประสบการณ์ การทำงาน	ชาย	หญิง	ตำแหน่ง	ชาย	หญิง
1.) 14 ปีขึ้นไป	6	-	1. ผู้อำนวยการมูลนิธิ	1	-
			2. ผู้ประสานงานจังหวัด	4	-
			3. เจ้าหน้าที่สนาม	1	-
2.) 11-13 ปี	3	3	4. ผู้ประสานงานสำนักงาน เลขาธิการ	-	1
			5. เจ้าหน้าที่สนาม	3	2
3.) 6-10 ปี	3	2	6. เจ้าหน้าที่บัญชี	-	1
			7. เจ้าหน้าที่สนาม	3	1
4.) 1-5 ปี	1	5	8. เจ้าหน้าที่ธุรการและ ประจำสำนักงานสนาม	-	3
			9. เจ้าหน้าที่สนาม	1	2

6.) กรรมการมูลนิธิ จากจำนวนกรรมการบริหาร 12 คน เพศชาย 11 คน เพศหญิง 1 คน จากสัดส่วนหญิง-ชายที่เป็นอยู่ในปัจจุบันในจำนวนกรรมการทั้งหมด เพราะการเปลี่ยนแปลงบุคคลในคณะกรรมการบริหารมีน้อยมาก ซึ่งส่วนใหญ่ก็จะเป็นการหมุนเวียนตำแหน่งภายใน และบุคคลซึ่งเป็นกรรมการก็จะเป็นผู้อาวุโามีบทบาทในองค์กรมาตั้งแต่การเริ่มก่อตั้งองค์กร อย่างไรก็ตาม

ตามจากแรงกระตุ้นของ BILANCE ส่งผลให้องค์กรได้หันมาทบทวนถึงบทบาทหญิง-ชายจากตำแหน่งของกรรมการ และเห็นว่าควรจะได้มีการเปลี่ยนแปลงในวาระการประชุมในโอกาสต่อไป

3.4.8 ผลการพัฒนาสตรีหมู่บ้านทุ่งยาว หลังจากหมู่บ้านทุ่งยาวได้รับโล่ประกาศเกียรติคุณให้เป็นหมู่บ้านดีเด่นในด้านการอนุรักษ์ป่าไม้เมื่อปี พ.ศ. 2520 จากกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ส่งผลให้หมู่บ้านเกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านการพัฒนา มีหน่วยงานราชการหลายหน่วยให้ความสนใจเข้ามาสร้างสาธารณูปโภค จัดตั้งกลุ่มฝึกอบรม ให้งบประมาณดำเนินกิจกรรมด้านต่างๆ เพิ่มมากขึ้น

ต่อมาได้มีองค์กรพัฒนาเอกชน (อพช.) เข้ามาดำเนินโครงการพัฒนา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2526 จนถึงปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงนี้มีความสำคัญต่อบทบาทของผู้หญิงในฐานะเป็นกลุ่มเป้าหมายของการพัฒนา และเป็นเงื่อนไขที่สำคัญต่อการเคลื่อนไหวของผู้หญิงต่อการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะป่าชุมชน เพื่อที่จะเข้าใจการก่อตัวของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชน ผู้ศึกษานำเสนอลำดับช่วงระยะเวลาช่วงต่างๆ เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงการดำเนินงานซึ่งเป็นภาคปฏิบัติการ ของการพัฒนาผู้หญิง คือ

ช่วงที่ 1 (พ.ศ. 2520-2524) รัฐพัฒนา

ช่วงที่ 2 (พ.ศ. 2525-2533) การดำเนินงานขององค์กรพัฒนาเอกชน

ช่วงที่ 3 (พ.ศ. 2534-ปัจจุบัน) ผู้หญิงได้อะไรจากการพัฒนา

ช่วงที่ 1 รัฐพัฒนา ก่อนปี พ.ศ. 2520 ผู้หญิงบ้านทุ่งยาวยังไม่มีการจัดตั้งกลุ่มอย่างเป็นทางการ ผู้หญิงเข้าร่วมกิจกรรมในชุมชนจากความสัมพันธ์ทางสังคม เพราะแต่ก่อนนั้นคนที่เป็นหลักหรือเป็นหัวหน้ากิจกรรมชุมชนจะเป็นคนที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน โดยไม่จำแนกตามเพศ เช่น ช่างไม้ (สลา) หมอเมือง คนทรงเจ้า สัปเหร่อ และหัวหน้าทำครัว

ผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญเหล่านี้จะถูกชาวบ้านขอวานให้ไปช่วยในงานชุมชนต่างๆ ทั้งในวัด งานบุญ งานราชการตามลักษณะของงาน ซึ่งผู้เชี่ยวชาญชาวบ้านนี้จะมีลูกมือทำกันเป็นกลุ่ม ลูกมือเหล่านี้จะเป็นคนที่หัวหน้าดูแล้วมีแววจะเป็นผู้เชี่ยวชาญในอนาคตหรือเป็นคนรู้ใจกรณีสัปเหร่อ หัวหน้าจะเลือกคนที่มักจะเข้ามาคลุกคลี (มีความสนใจ) มีจิตใจเข้มแข็งมั่นคง เมื่อได้คนแล้ว หัวหน้าสัปเหร่อจะให้คาถาอาคมและถ่ายทอดความรู้ความชำนาญในการฉาปนกิจศพ การจัดการศพในลักษณะต่างๆ

กรณีหัวหน้าทำครัว เจ้าภาพงานบุญบ้านจะมาวานขอให้ไปช่วยทำอาหาร หัวหน้าจะเป็นคนคิดคำนวณด้านต่างๆ ให้เพียงพอกับจำนวนคนที่มาร่วมงาน และช่วยทำครัวจนกระทั่งเสร็จงาน หัวหน้าทำครัวจึงเป็นบุคคลที่ปรุงอาหารได้อร่อย คำนวณปริมาณอาหารได้พอดีกับ จำนวนผู้เข้าร่วมงาน เป็นที่ไว้วางใจของเจ้าภาพ คนทำครัวเป็นได้ทั้งผู้ชายและผู้หญิง

ดังนั้นการจัดตั้งกลุ่มอย่างเป็นทางการจึงมาจากเงื่อนไขของหน่วยงานราชการเพื่อประสานเข้ากับโครงการพัฒนาของรัฐ รวมทั้งจัดโครงสร้างในชุมชนเพื่อสะดวกในการที่ทางราชการเข้าไปควบคุม ดูแลหมู่บ้านได้มากขึ้น หลังจากหมู่บ้านทุ่งยาวได้รับโล่เป็นหมู่บ้านดีเด่นในด้านการอนุรักษ์ป่าไม้เมื่อปี พ.ศ. 2520 จากกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ มีหน่วยงานราชการหลายหน่วยงานเข้ามาพัฒนามูลบ้าน สร้างระบบสาธารณูปโภค จัดตั้งกลุ่มต่างๆ ขึ้นมา ในส่วนของผู้หญิง ทางการพัฒนาชุมชนเข้ามาจัดตั้งกลุ่มแม่บ้านเมื่อวันที่ 7 เมษายน พ.ศ. 2520 มีสมาชิก 30 คน และตั้งคณะกรรมการกลุ่ม 5 คน ต่อมาคณะกรรมการกลุ่มแม่บ้านเปลี่ยนชื่อเป็น "คณะกรรมการพัฒนาสตรีหมู่บ้าน (กพส.)" มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ คือ

1. ส่งเสริมให้แม่บ้านเข้าร่วมกิจกรรมอาชีพเสริมให้เกิดรายได้ในครอบครัว
2. เพื่อให้มีความสามัคคี ร่วมมือกันระหว่างสมาชิกในหมู่บ้าน
3. ส่งเสริมให้แม่บ้านมีส่วนร่วมช่วยเหลือกิจกรรมส่วนรวม

หน่วยงานราชการอื่นๆ มีกิจกรรมเสริมกลุ่มแม่บ้าน เช่น เคหกิจเกษตร อบรมการถนอมอาหาร การศึกษานอกโรงเรียน (กศน.) อบรมอาชีพพระยาสัน หน่วยงาน UNICEF ให้งบประมาณ 5,000 บาท เป็นทุนหมุนเวียนเลี้ยงหมู ปัจจุบันมีทุนหมุนเวียนเลี้ยงหมูรวมทั้งสิ้น 90,000 บาท

ช่วงที่ 2 การเข้ามาปฏิบัติงานขององค์กรพัฒนาเอกชน ในปี พ.ศ. 2526 มีนักพัฒนาจากโครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท (คปช.) ซึ่งเป็นคนหมู่บ้านทุ่งยาว เข้ามาดำเนินการพัฒนามูลบ้าน โดยประสานความร่วมมือกับหน่วยงานราชการในระยะแรกของการดำเนินงาน "โครงการแผ่นดินธรรม-แผ่นดินทอง" ในปี พ.ศ. 2527 และประกวดหมู่บ้านตัวอย่างพัฒนาดีเด่น 4 กระทรวงหลัก

การทำงานกับกลุ่มแม่บ้านนั้น คปช. เข้ามาเสริมกิจกรรมที่หน่วยงานพัฒนาชุมชนดำเนินการแล้วมีปัญหา และช่วยแก้ไขปัญหามา เช่นกลุ่มเลี้ยงหมู สนับสนุนงบประมาณให้แก่กลุ่มเป็ดตอก กลุ่มทอดผ้า นอกจากนั้นกลุ่มแม่บ้านยังจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เมื่อปี พ.ศ. 2528 มีสมาชิก 80 คน ออมติดต่อกันเป็นเวลา 10 ปี มีเงินสะสม 280,000 บาท

ผลสำเร็จในกิจกรรมของกลุ่มแม่บ้านนั้น ส่วนหนึ่งมาจากกระบวนการส่งเสริมขององค์กรพัฒนาเอกชนซึ่งเน้นการมีส่วนร่วมและวางแผนกิจกรรมจากล่างสู่บน (Bottom-up Planning) ที่แตกต่างจากโครงการของหน่วยงานราชการที่มีการวางแผนจากส่วนกลางสำเร็จรูปแล้วมากำหนดให้แม่บ้านทำ การติดตามงานไม่ต่อเนื่องทำให้เกิดปัญหา

ถึงแม้ว่ากระบวนการทำงานของ คปช. จะมีความแตกต่างจากหน่วยงานราชการอย่างไรก็ตามยังมีมุมมองต่อผู้หญิงคล้ายกัน ก็คือ ผู้หญิงขาดการมีส่วนร่วมในการพัฒนา ขาดโอกาสในการแสวงหาความรู้ ทักษะในการประกอบอาชีพ คปช. จึงเน้นในการจัดกระบวนการศึกษาโดยการฝึกอบรม ศึกษาดูงาน แลกเปลี่ยนประสบการณ์กับกลุ่มอื่นๆ เพื่อวางแผนการดำเนินกิจกรรมต่อไป มุมมองที่คล้ายกันนี้ ทำให้ คปช. ให้ความสำคัญในการรวมกลุ่มแบบแยกตามเพศ

ช่วงที่ 3 ผู้หญิงได้อะไรจากการพัฒนา กิจกรรมที่หน่วยงานราชการและองค์กรพัฒนาเอกชนสนับสนุนกลุ่มแม่บ้านเริ่มมีผลขึ้นเป็นรูปธรรม กลุ่มทอผ้าดำเนินการมาระยะหนึ่งก่อนฤดูเกี่ยวข้าว สามารถทำได้ในยามพักฝน ทำได้กระทั่งเด็กจนถึงคนแก่ ในการดำเนินงานสมาชิกจะรวมกลุ่มซื้อไม้ไผ่ในเดือนพฤศจิกายน เอามาจักตอกแล้วตากให้แห้ง หลังฤดูเกี่ยวข้าวสมาชิกจะนำตอกแห้งมาเปีย เมื่อเปียได้ตามจำนวนแล้ว จะมีพ่อค้ามารับซื้อ ในปัจจุบัน ปี พ.ศ. 2543 กลุ่มเปียตอกกำลังเตรียมนำวิทยากรมาอบรมการเย็บหมวกขาย หมวกมีความจำเป็นในการสวมใส่ไปทำนาทำสวน ทุกครอบครัวต้องมีไว้ประจำบ้าน ดังนั้นกิจกรรมกลุ่มเปียตอกสามารถดำเนินงานได้เนื่องจากมีความสอดคล้องกับวิถีการผลิตในชุมชน คนยากจนโดยเฉพาะเด็กผู้หญิงได้รับประโยชน์

กลุ่มเลี้ยงหมู ระยะแรกดำเนินงานไปได้ดี เพราะสมาชิกเลี้ยงหมูจะเลี้ยงแบบอมสิน หมายถึงเลี้ยงหมูจำนวน 2-4 ตัว โดยใช้เศษอาหารที่เหลือในครอบครัวและที่หาได้ในท้องถิ่น ปัจจุบันสมาชิกเปลี่ยนมาเลี้ยงหมูฟาร์ม การเลี้ยงหมูฟาร์มต้องเลี้ยงหมูจำนวนมาก มีการลงทุนสูง ทั้งอาหาร โรงเรือน ยารักษาโรค ต่อมาสมาชิกที่ยืมทุนไปไม่สามารถนำทุนที่ยืมมาคืนได้ตามกำหนด เนื่องจากสมาชิกประสบปัญหาหมูราคาตกต่ำ ขณะที่ต้นทุนยังสูง ทำให้ขาดทุน

กองทุนเลี้ยงหมูจึงไม่สามารถตอบสนองความต้องการของผู้เลี้ยงหมูขนาดเล็กได้ ภายใต้ระบบการเลี้ยงหมูฟาร์มที่ต้องขึ้นต่อระบบตลาดภายนอก สมาชิกบางส่วนกำลังหาทางออกโดยการทำกิจกรรมแปรรูปเนื้อหมู เช่น การทำลูกชิ้น แหนม ไส้กรอก และหมูหยอง กิจกรรมแปรรูปนี้จะเริ่มทดลองทำภายในชุมชนก่อน ถ้าได้ผลดีจึงจะขยายไปสู่ชุมชนข้างเคียง

กลุ่มออมทรัพย์แม่บ้าน ในปี พ.ศ. 2528 หลังจากที่ถูกกลุ่มแม่บ้านได้ไปศึกษาดูงานธนาคารแห่งขุนเขาบ้านคีรีวงค์ อำเภออลานสะกา จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยนำแนวคิดออมทรัพย์

เพื่อสวัสดิการชุมชนมาปรับใช้ในบ้านทุ่งยาว ที่ประชุมกลุ่มมีความเห็นให้ดำเนินการออมทรัพย์เป็นเวลา 10 ปี เมื่อครบกำหนดเวลาแล้วถึงมาสรุปผลในปี พ.ศ. 2538 และสมาชิก 80 คนได้ลาออก และขอถอนหุ้น 40 คน

ต่อมากลุ่มออมทรัพย์ประสบกับปัญหา กรรมการกลุ่มบางคนนำเงินกลุ่มไปใช้ส่วนตัว โดยอ้างชื่อสมาชิกคนอื่นเป็นผู้กู้ แล้วไม่สามารถคืนเงินกู้ได้ตามกำหนด ทำให้สมาชิกเกิดความไม่มั่นใจต่อการดำเนินงานของกลุ่มและยุติการออม ขณะเดียวกันกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ก็ถูกสมาชิกกดดันให้จัดการติดตามเงินที่ค้างมาคืน

จากปัญหาที่เกิดขึ้นดังกล่าว ในส่วนของเจ้าหน้าที่ได้สรุปว่าเมื่อกลุ่มออมทรัพย์แม่บ้านประสบกับปัญหา ผู้ชายและผู้ที่เกี่ยวข้องในระดับชุมชนไม่สามารถเข้ามาช่วยคลี่คลายปัญหา ด้วยคิดว่าเป็นปัญหาของผู้หญิง เป็นเรื่องเฉพาะภายในกลุ่ม บางครั้งมีผลกระทบให้เกิดความไม่เข้าใจกันภายในครอบครัว

ปี พ.ศ. 2540 คปช. ได้ปรับแนวทางการดำเนินงานโครงการภายใต้โครงการเสนอแหล่งทุน BILANCE ประเทศเนเธอร์แลนด์ มาเป็นแนวทางความร่วมมือหญิง-ชายกับการพัฒนา (Gender and Development) กิจกรรมอันดับแรก คือ การฟื้นฟูกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นใหม่ในชื่อ "ธนาคารหมู่บ้าน" เน้นกระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างผู้หญิงกับผู้ชาย และเป็นเวทีการเรียนรู้ของผู้หญิงต่อปัญหาต่างๆ ในชุมชน เนื่องจากเวทีการประชุมระดับชุมชนไม่เปิดโอกาสให้ผู้หญิงแสดงความคิดเห็น และตัวผู้หญิงเองคิดว่าเนื้อหาการประชุมไม่เกี่ยวข้องกับผู้หญิง จึงไม่ให้ความสนใจ

ธนาคารหมู่บ้านทุ่งยาว ได้จัดตั้งเมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2541 มีสมาชิกก่อตั้งจำนวน 155 คน มีทุนที่เป็นเงินออมของสมาชิกเริ่มแรกจำนวน 5,500 บาท มีกรรมการที่ได้รับเลือกตั้ง 12 คน เป็นชาย 6 คน หญิง 6 คน คือ

1. นายผอง หมุดสัก (ประธาน)
2. นายสอน นันทาคักดี (รองประธาน)
3. นายอภัย ขาสัก (เหรัญญิก)
4. นางจันทร์เพ็ญ สามารถกุล (ฝ่ายการออม)
5. นางอุบลรัตน์ ปันทะธง (ฝ่ายการออม)
6. นายผัด ตีป็น (ฝ่ายพิจารณาเงินกู้)
7. นางจันทิมา จินมัยยา (ฝ่ายการออม)
8. นายสีทน โนโชติ (ฝ่ายทะเบียน)

9. นายถาวร แก้วโขง (ฝ่ายคีนเงินกู้-ดอกเบี้ย)
10. นางจันทร์เพ็ญ สารกาศ (ฝ่ายพิจารณาเงินกู้)
11. นางนราวัลย์ นำปนัส (ฝ่ายคีนเงินกู้-ดอกเบี้ย)
12. นางกนกวรรณ พยัคฆ์ลัก (ฝ่ายพิจารณาเงินกู้)

การฟื้นฟูเป็นธนาคารหมู่บ้านทุ่งยาวได้มีการปรับปรุงการบริหารจัดการกลุ่มโดยศึกษาบทเรียนที่ล้มเหลวของการบริหารจัดการกลุ่มออมทรัพย์แม่บ้านที่ผ่านมา เปลี่ยนสถานที่ดำเนินการกลุ่มที่บริเวณวัดทุ่งยาวอันเป็นที่สาธารณะเปิดเผย ที่ชาวบ้านทำกิจกรรมชุมชนร่วมกัน สมาชิกสามารถตรวจสอบได้ง่าย และมีการสรุปผลการดำเนินงานของกลุ่มประจำทุกเดือน จนชาวบ้านมีความเชื่อมั่นในธนาคารหมู่บ้านมากขึ้น ปัจจุบัน (เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2543) ธนาคารหมู่บ้านฯ มีสมาชิก 440 คน มีทุนเฉพาะที่เป็นเงินออมหมุนเวียนทั้งสิ้น 575,004 บาท ดอกเบี้ยที่ได้จากการปล่อยให้สมาชิกกู้ยืมแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนที่หนึ่งเป็นเงินปันผลให้กับสมาชิก ส่วนที่สองจัดสรรให้กองทุนสวัสดิการชุมชน เป็นทุนการศึกษา ทำบุญเมื่อสมาชิกถึงแก่กรรม ช่วยเหลือผู้ติดเชื้อเอช.ไอ. วี. และสมทบกิจกรรมป่าชุมชน

การส่งเสริมให้ผู้หญิงกับผู้ชายได้ทำงานธนาคารหมู่บ้านร่วมกันก่อให้เกิดความร่วมมือยอมรับความคิดเห็นซึ่งกันและกัน สมาชิกที่เป็นหญิงจะพูดคุยปัญหาครอบครัวตนเองกับกรรมการผู้หญิง เพราะคิดว่าผู้หญิงจะเข้าใจปัญหาง่ายกว่าผู้ชาย ทำให้ธนาคารหมู่บ้านมีบทบาทแก้ไขปัญหาคือครอบครัวสมาชิกและผู้หญิงได้รับประโยชน์จากธนาคารหมู่บ้านมากขึ้น นอกจากนั้นบทบาทกิจกรรมของผู้หญิงไม่ใช่เฉพาะเป็นแค่วัยได้เสริม การแต่งดอกไม้ และการทำอาหารเท่านั้น แต่ยังรวมถึงโอกาสการเข้าถึงทุน การแก้ไขปัญหานี้สิน และการจัดการป่าชุมชนอีกด้วย

กิจกรรมป่าชุมชน จากกิจกรรมธนาคารหมู่บ้านเป็นเวทีที่ผู้ชายกับผู้หญิงได้แลกเปลี่ยนปัญหาเรื่องป่าชุมชน ที่ผ่านมาผู้หญิงเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่ามากกว่าผู้ชาย แต่ไม่มีบทบาทในเวทีป่าชุมชนของหมู่บ้าน กรรมการธนาคารหมู่บ้านที่เป็นผู้หญิงได้เข้าไปผลักดันให้กลุ่มแม่บ้านทำการศึกษาอาหารจากป่าชุมชนโดยการสำรวจผลผลิตจากป่าที่ไม่ใช่ไม้ (Non-timber Product) ตลอดทั้งปี โดยแบ่งสมาชิกกลุ่มแม่บ้านตามกลุ่มบ้านรวม 12 กลุ่ม สมาชิกแต่ละกลุ่มทำการบันทึกชนิดของพืชและสัตว์ที่สมาชิกกลุ่มบ้านหามาได้ โดยแบ่งตามเวลาเป็นเดือน ปริมาณที่หาได้ และมูลค่าตามราคาขายในท้องถิ่น เมื่อครบรอบปีจึงสรุปรวบรวมและรายงานผลการศึกษาคือที่ประชุมป่าชุมชนในหมู่บ้าน

ผลการศึกษาสำรวจครั้งนี้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงระเบียบกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ขณะเดียวกันบทบาทของผู้หญิงเริ่มได้รับการยอมรับและได้รับแต่งตั้งให้

เป็นคณะกรรมการป่าชุมชนด้วย และผลการศึกษาอาหารจากป่าของผู้หญิงนี้ยังนำไปเผยแพร่ในเวทีเครือข่าย เวทีการอภิปรายในระดับภาค และเป็นวิทยากรบรรยายเรื่องคนอยู่กับป่าได้อย่างไรด้วย

ในการขยายผลป่าชุมชนโดยอาศัยฐานประสบการณ์ความสำเร็จจากหมู่บ้านทุ่งยาวไปยังหมู่บ้านแห่งอื่นๆ มีคณะศึกษาดูงานป่าชุมชน ทั้งชาวบ้าน ช่างราชการ นักวิชาการ และองค์กรพัฒนาเอกชน เข้ามาศึกษาดูงานตลอดระยะเวลา 10 ปี ซึ่งสรุปออกมาว่าเป็นการขยายผลเชิงตั้งรับ ดังนั้นผู้นำหมู่บ้านทุ่งยาวจึงขยายผลในเชิงรุก จัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูนเป็นเวทีการเรียนรู้ ทำความเข้าใจป่าชุมชนร่วมกันใน 5 อำเภอ 60 หมู่บ้าน ทางเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูนได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากกองทุนเพื่อสังคม (Social Investment Fund) มาดำเนินการขยายผล ซึ่งผู้รับผิดชอบการจัดการงบประมาณโครงการเครือข่ายการเรียนรู้ป่าชุมชนนี้เป็นผู้หญิงที่มีประสบการณ์การจัดการทุนจากธนาคารหมู่บ้าน ตลอดจนผู้หญิงได้เข้าร่วมเป็นกรรมการจำนวนครึ่งหนึ่งของกรรมการเครือข่ายป่าชุมชน ทำให้ความเข้าใจเรื่องป่าชุมชนมีมุมมองจากผู้หญิงร่วมด้วย

3.5 สรุป

การก่อตัวของกลุ่มผู้หญิงบ้านทุ่งยาวในการเคลื่อนไหวเรื่องป่าชุมชนนั้น ส่วนหนึ่งเกิดจากองค์กรภายนอก ทั้งภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน มีส่วนในการส่งเสริมบทบาทสตรีให้เข้าร่วมกิจกรรมชุมชนในรูปแบบโครงการพัฒนาต่างๆ ตลอดระยะเวลากว่า 20 ปี ภายใต้แนวทางการพัฒนาสตรีที่มีแผนดำเนินการเชื่อมโยงจากระดับหมู่บ้านถึงระดับชาติและระดับสากลตามแนวทางสตรีในการพัฒนา (Women in Development: WID) แนวทางการพัฒนาแนวนี้นมองว่าความทันสมัยคือการพัฒนาให้เกิดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจแล้วจึงมีผลต่อการพัฒนาสังคม ซึ่งผู้หญิงต้องเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาจึงจะเกิดความเสมอภาคทางเพศระหว่างหญิง-ชาย ดังนั้นจึงต้องเพิ่มประสิทธิภาพทางการผลิตและเพิ่มรายได้ให้แก่สตรี

ต่อมาแนวทางสตรีในการพัฒนาประสบกับปัญหา เนื่องจากเน้นให้ผู้หญิงมีส่วนร่วมและได้รับประโยชน์จากการพัฒนาเท่านั้น แต่ไม่ได้ให้ความสำคัญในการวิเคราะห์เชิงโครงสร้างเศรษฐกิจและสังคมซึ่งเอารัดเอาเปรียบและสร้างความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างหญิงกับชาย โดยไม่เน้นเฉพาะผู้หญิงฝ่ายเดียวให้มีบทบาทในฐานะเป็นผู้กระทำการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจของหญิงกับชายให้เท่าเทียมกัน ให้ผู้หญิงมีโอกาสเข้าถึงทุน เทคโนโลยี การศึกษา สุขภาพ และมีการกระจายผลประโยชน์ที่เป็นธรรม

สำหรับประเทศไทย มีความพยายามต่อสู้เพื่อเปลี่ยนแปลงสถานภาพสตรีให้ดีขึ้น รวมทั้งจัดปัญหาอุปสรรคที่ปิดกั้นไม่ให้ผู้หญิงเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา โดยการจัดตั้งคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติในการทำแผนหลักสตรีระยะยาว 20 ปี (พ.ศ. 2535-2544) เพื่อใช้เป็นฐานในการจัดทำแผนพัฒนาสตรีในแผน 5 ปี ของสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ นอกจากนั้น ในทางปฏิบัติ ได้มีหน่วยงานของราชการและองค์กรพัฒนาเอกชน ได้ใช้แนวทางการพัฒนาสตรีไปสู่กลุ่มสตรีในชนบท โดยเฉพาะกรมพัฒนาชุมชนกับโครงการปฏิบัติการเกษตรและพัฒนาชนบท ซึ่งมีโครงการพัฒนาเข้าไปในหมู่บ้านทุ่งยาว

แต่แนวทางการพัฒนาสตรีของรัฐได้รับการวิจารณ์เป็นอย่างมาก เพราะการพัฒนาสตรีของรัฐให้ความสำคัญกับการเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต และการเพิ่มรายได้ของสตรี เป็นการสนับสนุนแนวทางการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยหรือการพัฒนาระบบทุนนิยม โดยไม่ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์เชิงโครงสร้าง เพื่อให้เกิดความเข้าใจปัญหาการเอาเปรียบผู้หญิงที่นำไปสู่ความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างเพศ ทำให้ผู้หญิงไม่เข้าใจในสิทธิของตนที่จะมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว นอกจากนั้น การจัดตั้งองค์กรพัฒนาสตรีของรัฐ ดำเนินการแบบจากบนลงสู่ล่าง (Top-down Approach) ที่ยังเน้นเอาหน่วยงานรัฐเป็นศูนย์กลาง สตรีมีหน้าปฏิบัติตามให้ความร่วมมือในกิจกรรมของรัฐเท่านั้น ดังนั้น แนวทางการพัฒนาสตรีของรัฐ จึงยังไม่สอดคล้องกับแนวทางหญิง-ชายกับการพัฒนา ซึ่งกำลังได้รับความสนใจในระดับสากล แนวทางดังกล่าวยังไม่ปรากฏชัดเจนในแผนพัฒนาสตรีของรัฐ

ถึงแม้ว่าแนวคิดการพัฒนาสตรีของกรมพัฒนาชุมชนกับโครงการปฏิบัติการเกษตรและพัฒนาชนบท ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชน จะไม่มีความขัดแย้งกันมากนัก แต่ก็มีความแตกต่างกันในวิธีการทำงาน เนื้อหา และกลุ่มสตรีเป้าหมาย ส่งผลต่อการหนุนเสริมให้มีการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของหญิง-ชายในชุมชน

ในกรณีป่าไม้ ทางหน่วยงานรัฐจะไม่สนับสนุนให้กลุ่มแม่บ้านจัดด้านประกาศป่าชุมชนเป็นวนอุทยาน ขณะที่องค์กรพัฒนาเอกชนสนับสนุนให้กลุ่มแม่บ้านออกมาคัดค้าน เพราะการประกาศเป็นวนอุทยานเป็นการปิดกั้นไม่ให้ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากป่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาหาร อันมีผลกระทบต่อภาระหน้าที่ความรับผิดชอบในครอบครัวของผู้หญิง ดังนั้น แนวคิดและวิธีการดำเนินงานขององค์กรพัฒนาเอกชนจึงมีส่วนสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงบทบาทของผู้หญิงในการเคลื่อนไหวในกิจกรรมชุมชน ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าชุมชน

บทที่ 4

ความรู้และการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนของหญิง-ชาย

ความรู้หญิง-ชายในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนไม่ได้เกิดขึ้นลอยๆ แต่เป็นความรู้ที่วางรากฐานลงภายในระบบนิเวศน์ของท้องถิ่น และพัฒนาในกระบวนการที่คนทั้งหญิง-ชายและชุมชนได้ปรับตัวเข้ากับระบบนิเวศน์หนึ่ง ซึ่งระบบนิเวศน์ท้องถิ่นนี้ประกอบขึ้นจากต้นไม้ พืช สัตว์ ดิน น้ำ และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ซึ่งมีลักษณะเฉพาะ มีพืชสมุนไพร ยา และอาหารเฉพาะถิ่นที่สั่งสมและพัฒนากลายเป็นองค์ความรู้ของหญิง-ชายเฉพาะถิ่นโดยเฉพาะ

ในประเด็นเรื่องสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรป่าชุมชนนั้น ได้ครอบคลุมความสัมพันธ์ทางสังคม รวมถึงความสัมพันธ์ของหญิง-ชายที่เกี่ยวข้องกับความรู้ในมิติต่างๆ ด้วย ความรู้จึงถูกมองว่าเป็นทรัพย์สินร่วมของชุมชน และเกี่ยวพันเชื่อมโยงกับบทบาทหน้าที่ของหญิง-ชายในชุมชน ซึ่งได้รับการถ่ายทอดไปสู่คนอื่นๆ ในชุมชน ดังนั้นสิทธิในการควบคุมและเข้าถึงป่าชุมชนจึงถูกนำมาใช้เพื่อกำหนดสิทธิในการเข้าถึงความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยเช่นกัน

ในบทที่ 4 ผู้ศึกษาพยายามอธิบายถึงองค์ความรู้ที่สัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในมิติหญิง-ชาย เพื่อทำความเข้าใจถึงประสบการณ์ความรู้ของหญิง-ชายต่อระบบนิเวศน์ทางกายภาพ ชนิดประเภทของพืชและสัตว์ที่ถูกนำมาใช้ประโยชน์ ทั้งทางด้านอาหาร ยาสมุนไพร การใช้สอย รวมทั้งประโยชน์ทางด้านจิตใจ และความรู้จากการใช้ประโยชน์ของหญิง-ชายนี้ ยังมีความสัมพันธ์กับการควบคุมและเข้าถึงป่าชุมชนขององค์กรป่าชุมชน ที่ปรับเปลี่ยนจากองค์กรทางประเพณีเป็นองค์กรที่มีรูปแบบเป็นทางการมากขึ้น ภายใต้เงื่อนไขการพัฒนาสตรีขององค์กรจากภายนอกและนโยบายป่าไม้ของประเทศไทย

4.1 ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประเภทป่า

ความรู้ความเข้าใจเรื่องป่าช่วยให้ชาวบ้านสามารถจำแนกประเภทป่าสำหรับการอนุรักษ์และประโยชน์ใช้สอยด้านต่างๆ 3 ประเภท คือ

1. ป่าน้ำจืด บ้านทุ่งยาวมีพื้นที่ป่าเป็นที่ราบจำนวน 60 ไร่ เป็นป่าเบญจพรรณ มีต้นสักขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก บริเวณที่มีน้ำผุดออกมา มีต้นตะเคียนใหญ่ ซึ่งเปรียบเสมือนพญาไม้ของป่า จากการซักถามคนแก่ในหมู่บ้านๆ บอกว่าสาเหตุที่ต้นตะเคียนไม่ถูกโค่นจากบริษัททำไม้ เพราะพ่อหลวงเครื่องเป็นคนขอร้องไม่ให้ตัด เพื่อจะได้มีน้ำออกมามาตลอดปี

เมื่อชาวบ้านช่วยกันขุดเหมืองผ่านบริเวณป่าน้ำจ๋า พ่อหลวงเครื่องได้ประกาศอนุรักษ์ห้ามตัดไม้ทุกชนิดในเขตป่าน้ำจ๋า ด้วยเหตุที่บริเวณป่าน้ำจ๋าเป็นที่ราบ ลักษณะดินเป็นดินดำปนทรายที่อุดมสมบูรณ์ เหมาะสำหรับการเพาะปลูก จึงมีกลุ่มบุคคลจากภายนอกพยายามบุกรุกเข้ามาช่วงชิงพื้นที่ป่าแห่งนี้ให้เป็นพื้นที่เกษตรกรรม ชาวบ้านทุ่งยาวจึงทำการต่อต้านรักษาพื้นที่ป่าไว้

การมีน้ำผุดออกมา ชาวบ้านทุ่งยาวถือว่าป่าน้ำจ๋านี้เป็นป่าศักดิ์สิทธิ์ และเชื่อว่ามีวิญญาณของเจ้าพ่ออยู่คำสั่งสถิตอยู่ และช่วยปกปักษ์รักษาผืนป่าแห่งนี้ เอื้ออำนวยความอุดมสมบูรณ์ ความสงบร่มเย็นแก่ชุมชนหมู่บ้านทุ่งยาว ชาวบ้านจะทำพิธีเช่นไหว้ พร้อมกับพิธีกรรมเลี้ยงผีฝ่าย ในเดือน 9 (เหนือ) ขึ้น 9 ค่ำของทุกปี

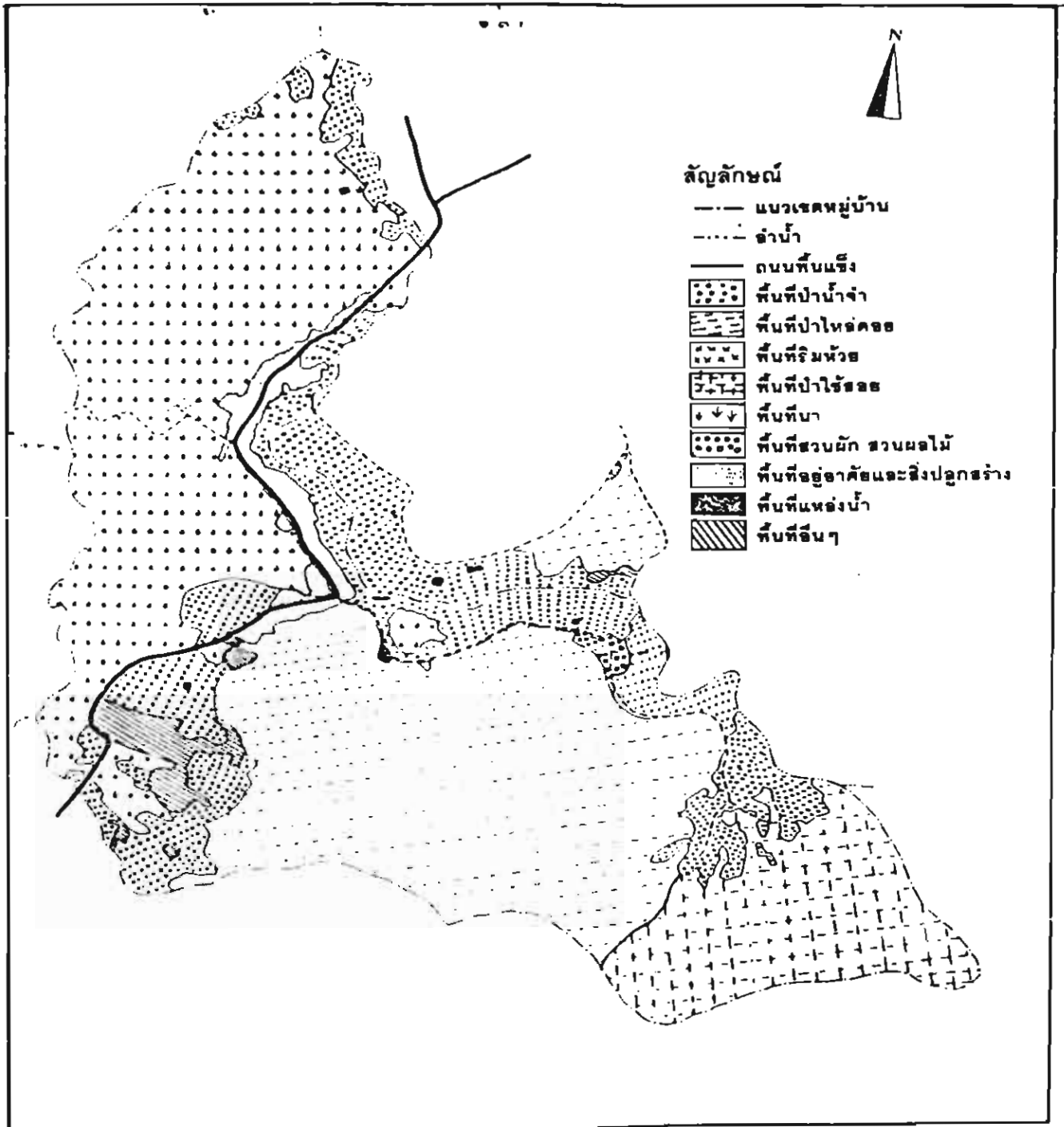
ในการใช้ประโยชน์จากป่าน้ำจ๋านั้น นอกจากป่าจะช่วยรักษาความชุ่มชื้น มีน้ำไหลลงเหมืองฝายตลอดปี ยังมีความสัมพันธ์กับระบบเหมืองฝาย เพราะมีลำเหมืองผ่านใจกลางบริเวณป่า ชาวบ้านจึงถือว่าป่าน้ำจ๋ามีความจำเป็นต่อการเกษตร หากไม่มีป่าต้นน้ำ จะไม่มีน้ำใช้ในการเกษตร ซึ่งจะมีผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้าน ชาวบ้านจึงไม่รบกวนสภาพป่าตามธรรมชาติ หากจะใช้ก็พยายามใช้แต่น้อย ซึ่งชุมชนมีการออกกฎเกณฑ์ห้ามตัดไม้ทุกชนิดในป่าน้ำจ๋า และอนุญาตให้เก็บเห็ด หน่อไม้ และผักต่างๆ นำไปบริโภค โดยการใช้เหล่านี้ไม่มีผลกระทบต่อทรัพยากรที่เป็นต้นทุน ซึ่งเป็นไม้ยืนต้น ทำให้การใช้ประโยชน์จากป่าน้ำจ๋ามีความยั่งยืน

2. ป่าไผ่ดอยหรือป่าดอย พื้นที่ป่าประเภทนี้มีความลาดชันสูงจำนวน 2,400 ไร่ ลักษณะเป็นป่าแล้ง สภาพดินปนหิน ดังนั้นพื้นที่ป่าดอยจึงประกอบด้วยต้นไม้ประเภททนแล้ง จำพวกเหียง ไม้เปา ในยุคการตัดไม้ มีการสร้างทางรถไฟผ่านบริเวณป่าดอย มีการสัมปทานทำไม้ ต่อมาชาวบ้านเข้ามาตัดไม้เผาถ่านขายจนเทือกดอยโล่งเตียน เกิดความแห้งแล้ง ไม่มีเห็ด หน่อไม้ ผักป่าต่างๆ ให้บริโภค

ปี พ.ศ. 2512 ชาวบ้านจึงได้ริเริ่มฟื้นฟูสภาพป่าไม้โดยธรรมชาติ โดยอาศัยการงอกจากตอไม้ที่ถูกตัด ชาวบ้านทุ่งยาวใช้ประโยชน์จากป่าประเภทนี้ในด้านเป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร ไม้ฟืน หรือไม้เพื่อการสร้างบ้าน ซึ่งชุมชนบ้านทุ่งยาวมีกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์จากป่าดอย คือ ห้ามตัดไม้ยืนต้น ชุมชนได้แบ่งป่าสำหรับใช้สอยประมาณ 500 ไร่ ให้ชาวบ้านทุ่งยาวตัดเพื่อการสร้างบ้านภายใต้การกำกับดูแลของคณะกรรมการป่าชุมชน

3. ป่าริมห้วย เป็นป่าที่ขึ้นอยู่ริมน้ำแม่สาร ต้นไม้ที่เติบโตขึ้นในบริเวณนี้จะเป็นไม้ยืนต้นผสมกับไม้พุ่ม ไม้ล้มลุก รวมถึงผักชนิดต่างๆ ที่ชอบขึ้นอยู่ริมน้ำ จำพวกกุศ ผักหนาม บอน ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากป่าประเภทนี้ ทั้งในด้านที่เป็นอาหารและการใช้สอย (ดูแผนที่ 4.1)

แผนที่ 4.1 แสดงประเภทป่าสำหรับการอนุรักษ์และใช้สอย

ที่มา: อีระพงษ์ เสาวภาคย์และกิตติ ตูลพงศ์ การใช้ประโยชน์ที่ดินในป่าชุมชน บ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน โครงการจัดตั้งภาควิชาทรัพยากรป่าไม้ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน จังหวัดลำพูน, 2543: 15

4.2 ความรู้หญิง-ชายในการใช้ประโยชน์จากพืชและสัตว์ในป่าชุมชน

ความรู้หญิง-ชายในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ในเรื่องของอาหาร ยาสมุนไพร และสิ่งใช้สอย เป็นส่วนหนึ่งของปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และพัฒนาการวัฒนธรรมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของประสบการณ์การสั่งสม การเรียนรู้ในการดำรงชีพเพื่อความอยู่รอด และถ่ายทอดกันมาหลายชั่วอายุคน ตามตารางที่ 4.1, 4.2, 4.3, 4.4, และ 4.5 แสดงถึงความรู้หญิง-ชายที่ได้จากการนำพืชมาใช้ ประโยชน์ โดยการจัดแบ่งตามประเภทต่างๆ ได้ดังนี้

ประเภทของพืช	: ไม้ยืนต้น	54 ชนิด
	: ไม้พุ่ม พืชล้มลุก	36 ชนิด
	: เห็ด	22 ชนิด
	รวมทั้งสิ้น	112 ชนิด

ประเภทพื้นที่ป่า	: ป่าน้ำจืด
	: ป่าดอย
	: ป่าริมห้วย

ประเภทการใช้ประโยชน์	: อนุรักษ์
	: สร้างบ้าน และใช้สอย
	: อาหาร
	: ยาสมุนไพร
	: พิธีกรรม เครื่องประดับ

ในตารางที่แสดงถึงความรู้หญิง-ชายในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนนี้ ได้จากการสัมภาษณ์หญิง-ชายที่มีประสบการณ์เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าตลอดปี การที่ผู้หญิงมีความรู้เกี่ยวกับผลผลิตที่ไม่ใช่ไม้ (Non-timber Products) เป็นเพราะผู้หญิงมีหน้าที่รับผิดชอบในการหาอาหารเลี้ยงครอบครัว จึงเข้าไปหาผลผลิตจากป่ามาเป็นอาหารมากกว่าผู้ชาย ขณะที่ผู้ชายมีความรู้ความเข้าใจในการตัดไม้ใช้สอยมากกว่าผู้หญิง ดังนั้นตารางที่แสดงการใช้ประโยชน์จากป่า จึงไม่ได้แสดงการแบ่งแยกการใช้ประโยชน์ระหว่างหญิง-ชายออกจากกันหรือไม่ได้แสดงว่าผู้ชายใช้พืชที่เป็นอาหารน้อยจะไม่รู้จักพืชชนิดนั้น แต่มีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์จากป่าระหว่างเพศอย่างสิ้นไหลไปมา ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่างๆ เช่น ในช่วงเวลาเศรษฐกิจขยายตัว ผู้ชายได้ออกไป

ทำงานรับจ้างนอกหมู่บ้านกันมาก ผู้หญิงจึงเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่ามากกว่า แต่พอเกิดภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจ ไม่มีการจ้างงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อการค้า ผู้ชายก็เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่ามากขึ้น

ในการใช้ประโยชน์จากไม้ประเภทยืนต้นส่วนใหญ่เป็นการใช้เพื่อการสร้างบ้าน ที่อยู่อาศัย ส่วนไม้ในป่าน้ำจืดจะอนุรักษ์ห้ามตัด ซึ่งผู้ชายจะมีบทบาทในการจัดการ โดยมีพื้นที่ที่สามารถตัดไม้ได้ในเขตป่าใช้สอยเป็นป่าจำนวน 500 ไร่ ซึ่งอนุญาตให้เฉพาะสมาชิกในชุมชนที่แต่งงานแล้วออกไปตั้งครอบครัวใหม่

ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา การสร้างบ้านในบ้านทุ่งยาว จะสร้างบ้านด้วยคอนกรีตตามสมัยนิยม ขณะเดียวกันไม้สำหรับสร้างบ้านก็หาได้ยากและจำหน่ายราคาแพง สมาชิกในชุมชนจึงไม่ขออนุญาตตัดไม้เหมือนอดีตแล้ว

ส่วนไม้พุ่ม ไม้ล้มลุก ผู้หญิงจะเข้ามาใช้ประโยชน์มากกว่าชาย โดยผู้หญิงใช้พืชจำนวน 16 ชนิด ขณะที่ผู้ชายใช้พืชเพียง 4 ชนิด และใช้ทั้งหญิงและชาย 16 ชนิด พืชที่ผู้หญิงใช้เพื่อประกอบอาหาร ขณะที่พืชทั้งหญิงและชายใช้จะเป็นจำพวกสมุนไพร

สำหรับพืชจำพวกเห็ด ซึ่งมีอยู่ 22 ชนิด ในช่วงก่อนเกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจ ผู้ชายจะไปรับจ้างทำงานก่อสร้างในเมือง ผู้หญิงจึงเป็นผู้เก็บหาเห็ดแต่ฝ่ายเดียว หลังจากเกิดวิกฤตเศรษฐกิจตกต่ำ ผู้ชายตกงานจึงกลับมาช่วยเก็บหาเห็ด ในช่วงฤดูฝน เห็ดในป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวจะออกเป็นจำนวนมาก ผู้ชายจะออกไปหาเห็ดได้มากกว่าผู้หญิง เป็นเพราะว่าผู้ชายจะเน้นการเก็บเห็ดไปขาย จึงต้องไปเก็บหาในขณะที่ยังตูมอยู่ เพราะจะได้ราคาดี ผู้ชายจึงสามารถตื่นตอนเวลาตี 4 ออกไปหาเห็ดตอนกลางคืนได้ ถ้าไปเก็บหาเห็ดเมื่อตอนสว่างมีแสงอาทิตย์ส่องแล้ว ดอกเห็ดจะบานซึ่งจะขายได้ราคาต่ำ อย่างไรก็ตามผู้หญิงที่ไปเก็บหาเห็ดมาเพื่อบริโภคในครัวเรือนจะมากกว่าผู้ชาย (ดูตารางที่ 4.1 และ 4.2)

4.2.1 ความรู้เกี่ยวกับการนำพืชและสัตว์ในป่าชุมชนมาประกอบอาหารของผู้หญิงตามฤดูกาล ความรู้ในการนำพืชผักและสัตว์ในป่าชุมชนมาประกอบเป็นอาหาร มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงฤดูกาลในรอบปี ทั้งในฤดูแล้ง ฤดูฝน และฤดูหนาว ซึ่งแต่ละฤดูจะมีผลผลิตที่เป็นอาหารจากป่าไม่เหมือนกัน ในฤดูแล้ง ผู้หญิงจะรู้ว่าในป่าชุมชนมีไผ่ผดแดง ผักหวานป่า ผักสาบ ผักนางจุม ผักอี เขียด แมงมัน และจิกจั่น พืชและสัตว์แต่ละชนิดมีวิธีการเก็บหาไม่เหมือนกัน เช่น

ตารางที่ 4.1 ชนิดของพันธุ์พืชที่ใช้เป็นอาหารในป่าชุมชนทุ่งยาว:
จำแนกตามการเก็บใช้สอยแต่ละเพศ

ชื่อ	ประเภทป่า	ประเภทอาหาร	ส่วนที่นำมาใช้	ชาย	หญิง	ชาย-หญิง
ไม้ยืนต้น						
1. ชีเหล็ก	ป่าน้ำจืด	แกง	ยอด/ใบอ่อน		/	
2. เต็ง	"		ใบ		/	
3. มะกอก	"	ส้มตำ/ผักลาบ	ผล/ยอด		/	
4. ค้า	"		เปลือก	/		
5. สะเดา	"	จิ้ม น้ำพริก	ดอกอ่อน		/	
6. นกเขา	ป่าน้ำจืด/ห้วย	ยำ/จิ้ม น้ำพริก	ผักอ่อน		/	
7. เลียบ	ป่าดอย	จิ้ม น้ำพริก	ยอด		/	
8. มะเดื่อป่อง	"	"	ยอด		/	
9. มะตูม	ป่าน้ำจืด	กับลาบ/ผลไม้	ใบอ่อน/ผล			/
10. มะแตง	ป่าดอย	จิ้ม น้ำพริก	ยอด		/	
11. ฝั	ป่าริมห้วย	แกง/จิ้ม น้ำพริก	"		/	
12. ผักลาบ	"	จิ้ม น้ำพริก	"	/		
13. ผักสลัด	"	แกงแค	"		/	
14. ผักหนาม	"	ต้มจืด	"		/	
15. ผักกูด	"	จิ้ม น้ำพริก	"		/	
16. ผักแว่น	"	แกง	"		/	
17. ผักใบเบา	ป่าดอย	แกงเห็ดถอบ	"		/	
18. ผักหวานป่า	"	แกง	"		/	
19. มะระขี้นก	ป่าริมห้วย	จิ้ม น้ำพริก	ยอด/ผล		/	
20. มะอึก	"	"	ยอด/ผล		/	
21. สะแล	ป่าน้ำจืด	แกงส้ม	ผล		/	
22. มะแค้ว	"	แกงเผ็ด/อ่อม	ผล		/	
23. ผักปุย	ป่าดอย	จิ้ม น้ำพริก	ยอด		/	
24. ผักติ้ว	"	"	ใบอ่อน, ยอด		/	

(ต่อหน้าถัดไป)

ชื่อ	ประเภทป่า	ประเภทอาหาร	ส่วนที่นำมาใช้	ชาย	หญิง	ชาย-หญิง
25. ผักยอดเน่า	ป่าริมห้วย	จิ้ม น้ำพริก	ยอดอ่อน		/	
26. ผักพ้อคำดีเมีย	"	แกงเผ็ด	ยอดอ่อน		/	
27. ผักปุย	"	จิ้ม น้ำพริก	ยอดอ่อน		/	
28. ผักดอกขาว	ป่าดอย	แกง/ลวก	ดอก		/	
เห็ด						
29. เห็ดถอบ	ป่าดอย	แกง/ต้ม	ดอกขาว			/
30. เห็ดไคร้	ริมห้วย	แกงส้ม	ดอกคล้ำ	/		
31. เห็ดลม	ริมห้วย	แกงคั่ว	ดอกน้ำตาล	/		
32. เห็ดถ่าน	ป่าน้ำจืด	ต้ม	ดอกดำ			/
33. เห็ดดิน	ป่าเชิงดอย	นึ่ง	ดอก			/
34. เห็ดทะโล้	ป่าดอย	ต้ม/แกง	ดอกสีครีม			/
35. เห็ดหนาม้อย	น้ำจืด/ดอย	ต้ม/แกง/นึ่ง	ดอกม่วง			/
36. เห็ดปุยหนู	"	"	ดอกเหลือง			/
37. เห็ดขมิ้น	ป่าริมดอย	ผัด	ดอกส้ม		/	
38. เห็ดข่า	"	"	"		/	
39. เห็ดปูโจ	"	ต้ม/แกง	ดอกขาวเหลือง			/
40. เห็ดไชนก	"	"	ดอกขาว-เทา		/	
41. เห็ดน้ำขาว	ริมห้วย	"	ดอกขาว			/
42. เห็ดขนขาว	"	ผัด	"			/
43. เห็ดโคน	ป่า/สวน	ผัด/แกง	ดอกเทา			/
44. เห็ดไข่เหลือง	ป่าดอย	ต้ม/ผัด	ดอกเหลือง			/
45. เห็ดป้อ	ริมห้วย	ต้ม	ดอกอมเทา			/
46. เห็ดแดง	"	นึ่ง	ดอกแดง			/
47. เห็ดกระด้าง	ป่าดอย	ใช้ประดับ	ดอกลาย	/		
48. เห็ดรังผึ้ง	"	แกงส้ม	ดอกแดง			/
49. เห็ดฟาน	"	นึ่งจิ้ม น้ำพริก	ดอกเหลือง			/

(ต่อหน้าถัดไป)

ชื่อ	ประเภทป่า	ประเภทอาหาร	ส่วนที่นำมาใช้	ชาย	หญิง	ชาย-หญิง
50. เห็ดเหียง	ป่าดอย	แกง/ต้ม	ดอกสีขาว	/		
50. เห็ดห้า	ริมห้วย	แกงส้ม	ดอกดำคล้ำ	/		
51. เห็ดข้าวตอก	"	ต้ม	ดอกสีขาว		/	
52. เห็ดหล่ม	ป่าดอย	ตำน้ำพริก/ผัด	ดอกขาวเขียว			/

ที่มา: สัมภาษณ์นางราชณี พิงคะสัน แม่แก้ว นันใจลัก นายอินเนตร ต๊ะนา และนายผจญ พิงคะสัน

ตารางที่ 4.2 ผลไม้ที่เป็นอาหารในป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว

ชื่อ	ลักษณะผล	เดือนที่เก็บ	ผู้เก็บหา
1. นมแมว	กลมรี/สีแดง/เป็นพวง	ธ.ค.	ญ.-ช.
2. มะขวิด	กลม/แก้มม่วงดำ	พ.ย.	ช.
3. นมวัว	กลมรี/สีแดง/เถา	ก.ย. - ต.ค.	ช.
4. มะห้าฟาน	กลม/ยาว/สีแดง/เถา	ก.ย. - ต.ค.	ช.
5. มะมื่น (บก)	แบนรี/เมล็ด	ก.ย. - ต.ค.	ญ.-ช.
6. ก่อเดือย	กลมรี/สีขาว	ต.ค. - พ.ย.	ช.
7. มะม่วงป่า	ผลเล็ก/สีเขียว	เม.ย. - พ.ค.	ช.
8. ตานขอ	ผลเล็ก/สีดำ/กลม	ธ.ค.	ช.
9. มะกั้ม	ผลรียาว/ทุบเม็ด	พ.ย. - ธ.ค.	ญ.-ช.
10. มะนะ	ผลกลมรี/ผลสีเขียว	ธ.ค.	ญ.-ช.
11. มะป่อง	ผลสีแดง/กลม/กินเมล็ด	ธ.ค.	ช.
12. มะค่า	ฝักยาว/กินเมล็ด	ก.ย. - ต.ค.	ญ.-ช.
13. ตะขบ	ผลเล็ก/สีแดง	ตลอดปี	ญ.-ช.

ที่มา: สัมภาษณ์นางราชณี พิงคะสัน แม่แก้ว นันใจลัก นายอินเนตร ต๊ะนา และนายผจญ พิงคะสัน

การหาไข่มดแดง การหาไข่มดแดง ผู้หญิงจะมีบทบาทในการเก็บหามากที่สุด และรู้ว่ารังมดแดงจะมีไข่มดแดงในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนมีนาคม ถ้าเลยช่วงเวลาดังกล่าว ไข่มดแดงจะออกเป็นตัว หรือกลายเป็นแมลงที่เรียกว่า "แม่แป้ง" ซึ่งชาวบ้านไม่นิยมนำมารับประทาน อุปกรณ์ในการหาไข่มดแดงนั้น ผู้หญิงจะใช้กระสอบถุงปุ๋ยเคมี เอาดอกไม้ทำวงกลมเพื่อถ่างให้ปากถุงเปิด

แล้วนำไปห้อยบนปลายไม้ ใปลายไม้แห้งเข้าไปในรังมดแดง ทำให้ไขมันแดงร่วงลงไปในถุงที่ใส่แป้งมัน เมื่อแยกตัวมดแดงออกจากไขมันแล้ว จึงทำการผัดเอาแป้งออกเหลือแต่ไขมันแดง

การจับจ๊กจั่น ในปลายเดือนเมษายน ชาวบ้านรู้ว่าตอนสายประมาณ 10.00 น. จะมีจ๊กจั่นพากันบินจากป่าลงมากินน้ำในลำน้ำสาร ดังนั้นการจะจับจ๊กจั่นนำมาประกอบอาหารจึงต้องเตรียมอุปกรณ์เพื่อจับแมลงชนิดนี้ โดยทำกาบแป้งข้าวเหนียว โดยนำข้าวสารเหนียวมาโขกให้ละเอียด แล้วผสมน้ำ นำขึ้นตั้งไฟ คนจนแป้งสุก ก็จะได้แป้งเปียกที่มีความเหนียว จากนั้นก็เตรียมท่อนไม้ขนาด 1 เมตร นำไปปักริมฝั่งน้ำแม่สาร ทาแป้งเปียกที่เตรียมมารอบไม้หลักที่ปักไว้ แล้วทิ้งไว้สักครู่ แมลงจ๊กจั่นที่บินมาจะลงกินน้ำ จะบินมาเกาะหลักไม้ แมลงก็จะติดแป้งเปียก บินหนีไม่ได้

การเก็บรังต่อ ต่อเป็นแมลงที่มีพิษร้ายแรง พิษของมันส่งผลให้ผู้ถูกกัดมีอาการไข้ เจ็บปวดทรมาน ถ้าตำแหน่งที่ถูกต่อยอยู่บริเวณใบหน้า จะต้องรีบนำส่งโรงพยาบาลโดยด่วน สำหรับเด็กเล็กถูกต่อยมดต่อ อาจทนพิษต่อไม่ไหว ทำให้เสียชีวิตได้ ดังนั้นผู้ใหญ่มักจะห้ามไม่ให้เด็กๆ เข้าไปในป่าตามลำพัง ถ้าไม่ระมัดระวังอาจโดนต่อ แตนต่อยได้

แม้ต่อจะเป็นแมลงที่มีพิษร้ายแรงก็ตาม แต่ไข่ต่อซึ่งอยู่ในรังต่อเป็นอาหารอันโอชะของชาวบ้าน เช่น เอาไข่ต่อมานึ่งทำน้ำพริกต่อ จิ้มกับหน่อไม้ ดังนั้นชาวบ้านผู้ขายบางคนนิยมออกไปหารังต่อเพื่อเอามาเลี้ยงในบริเวณบ้าน ซึ่งต้องมีความรู้ความเข้าใจนิสัยของต่อ ฤดูกาล ระยะเวลาสถานที่ที่จะมีต่อ

จากประสบการณ์ของพี่ชายคำ หนู่มใหญ่บ้านทุ่งยาว ที่มีความชำนาญในการเก็บรังต่อ กล่าวว่า ต่อมักจะทำรังกับต้นไม้เขียวตลอดปี ไม่ชอบทำรังกับต้นไม้ผลัดใบ ช่วงเวลาเก็บรังต่อประมาณเดือนเมษายนถึงกันยายน และจะไปเก็บรังตอนกลางคืน เพราะต่อจะมีอาการสงบ ไม่ดุร้าย และเอาสำลิจูดรูเข้าออกต่อ แล้วนำถุงยางพลาสติกค่อยๆ ห่อรังต่อ นำมาผูกโยงกับหลักไม้ เอาน้ำมันมาทาหลักเพื่อกันมดไต่ต่อมรัง การเก็บรังต่อจะเลือกเก็บเฉพาะรังใหญ่ เมื่อรังต่อมีอายุครบ 6 เดือน ประมาณเดือนตุลาคม ก็จะนำรังต่อมาเผา โดยอุดรูเข้าออกแล้วใช้ไฟครอก ทำให้ตัวต่อที่อยู่ภายในรังตายหมด เมื่อแน่ใจว่าตัวต่อตายหมดแล้ว จึงเอาไข่มาประกอบอาหาร

การที่เอาไฟมาครอก ทำให้ต่อตายหมด อาจทำให้ปริมาณต่อลดน้อยลงนั้น พี่ชายคำบอกว่าจำนวนต่อไม่ได้ลดลง เพราะเวลาก่อนจะเอาไฟครอกรังต่อ ได้สังเกตเห็นนางพญาต่อออกจากรังและหยอดไข่ลงไปในดิน ไข่จะฝังตัวในดิน แล้วออกเป็นนางพญาต่อและนำต่อไปสร้างรังใหม่ต่อไป

ฤดูฝน จะมีพืชผักหลายชนิดเกิดขึ้น และมีมากเป็นพิเศษ คือ ดอกอว ผักกูด ผักหนาม ผักพอด้า หน่อไม้ เห็ดชนิดต่างๆ และจิ้งหรีด โดยเฉพาะเห็ด ทั้งหญิงและชายมีความรู้ความเข้าใจ

เรื่องเห็ด และสามารถจำแนกลักษณะของเห็ดว่ากินได้หรือกินไม่ได้ รู้ว่าตำแหน่งแห่งที่ของเห็ดแต่ละชนิดที่ขึ้นไม่เหมือนกัน เช่น เห็ดห้า มักจะขึ้นตามรากต้นฮ้างในป่าน้ำจืด เห็ดถอบจะขึ้นในบริเวณที่มีไฟไหม้ ตรงไหนมีเห็ดถอบ จะสังเกตเห็นเส้นใยราขึ้นบนผิวดิน ถ้าเห็ดถอบโผล่ขึ้นบนดิน แสดงว่าสปอร์เห็ดแก่ ข้างในดอกเห็ดเป็นสีดำ เปลือกแข็งเหนียว ชาวบ้านไม่นิยมนำมารับประทาน ส่วนเวลาเห็ดหล่ม ออก เห็ดจะออกภายหลังฝนตกหนัก และก่อนเห็ดจะออก ผู้หญิงบางคนจะมีความรู้สึกสัมผัสอากาศอบอ้าว บางทีมีอาการครั่นเนื้อครั่นตัว อาการความรู้สึกนี้เป็น เหมือนสัญญาณบ่งบอกว่าจะมีเห็ดออกในไม่ช้า ความรู้สึกนี้มักจะเกิดขึ้นทุกปี และเทียบเคียงกับเหตุการณ์ที่เห็ดออกจริง จนเกิดความแม่นยำในการทำนาย โดยไม่ต้องพิสูจน์อีกแล้ว (ดูตารางที่ 4.3)

ตารางที่ 4.3 ชนิดของเห็ดกับเดือนที่เก็บ

ชื่อเห็ด	เดือนที่เก็บ
1. เห็ดหล่ม	มิ.ย. - พ.ย.
2. เห็ดปูโจ	ก.ค. - ก.ย.
3. เห็ดขม้น	ก.ค.
4. เห็ดโคน	มิ.ย. - ต.ค.
5. เห็ดแดง	ก.ค.
6. เห็ดฟาน	ก.ค.
7. เห็ดฮ้าง	พ.ค.
8. เห็ดไคไร่	พ.ค.
9. เห็ดหนูหนู	ต.ค.
10. เห็ดตะมอด	ต.ค.
11. เห็ดถอบ	พ.ค.

ที่มา: สัมภาษณ์กลุ่มแม่บ้านทุ่งยาว

กรณีศึกษาครั้งนี้ อายุ 48 ปี มีประสบการณ์เก็บเห็ดตั้งแต่วัยเด็ก จนสามารถรู้ว่าเห็ดมีกี่ชนิด เห็ดที่กินได้มีลักษณะอย่างไร ลักษณะพื้นที่ที่เห็ดออก เวลา อุณหภูมิ เป็นอย่างไร ความรู้เหล่านี้ได้ประมวลจากชุดประสบการณ์ของชาวบ้านในระบบนิเวศน์แห่งนี้เป็นเวลานาน ราชันบอกว่างสภาพพื้นที่ ดินก่อนเห็ดจะออก ดินจะชุ่ม มีราขึ้นเป็นเส้นใยคลุมดินใบไม้ และเห็ดแต่ละชนิดจะออกจากลักษณะดินที่ไม่เหมือนกัน เช่น

เห็ดหล่มจะออกจากดินที่เป็นดินแดงปนทรายข้างลำห้วย
 เห็ดปูโจจะออกจากดินดำหรือสีน้ำตาลแดงที่ไผ่ป่าไผ่บนดอย
 เห็ดโคนจะออกในที่ราบ ตามรากไม้ ข้างลำเหมือง หรือจอมปลวก
 เห็ดขมิ้นจะออกจากดินดำในป่าเชิงดอย
 เห็ดถอบจะออกจากดินร่วนดำที่ไผ่ป่าไผ่
 เห็ดลมหรือเห็ดหนูจะออกจากขอนไม้ จำพวกไม้เต็ง ไม้รัง ไม้เหียง ไม้เป่า

นอกจากนั้นสภาพภูมิอากาศที่เห็ดจะออก หลังฝนตก 2-3 วัน จะรู้สึกร้อนอบอ้าว มี
 เหมื่อออกตอนหัวค่ำและใกล้รุ่ง จะมีเห็ดปูโจ เห็ดถอบ และอีก 4 วันหลังฝนตก จะมีเห็ดโคน เห็ด
 ไคร้ และอีก 7 วัน เห็ดดิน เห็ดขมิ้นจะออกตามมา ส่วนเห็ดลมจะออกเมื่อมีหมอกลง อากาศเย็น มี
 ลมพัดเอื่อยๆ

ผู้หญิงบ้านทุ่งยาวได้แสดงความรู้ในการนำผลผลิตจากป่ามาใช้ประโยชน์ บางอย่างก็
 นำมาใช้ทันทีโดยตรง เช่น นำมาประกอบอาหารตามฤดูกาล อาหารบางอย่างจำเป็นต้องผ่านการ
 แปรรูป เพื่อเก็บไว้บริโภคนอกฤดูกาลหรือเก็บไว้เผื่ออาหารขาดแคลน ตัวอย่างการปรุงอาหารตาม
 ฤดูกาล มีดังนี้

ฤดูร้อน (เดือนมีนาคม-เมษายน)

แกงผักหวานใส่ไข่มดแดง ต้มน้ำให้เดือด ใส่เครื่องปรุง พริก กะปิ หอม กระเทียม
 ไชกเข้าด้วยกัน ใส่ปลาร้า ผักหวาน และใส่ไข่มดแดง หรือใส่ผักชะอมนิดหน่อย

แกงแคใส่เหี้ยด ไชลกขมิ้น ตะไคร้ ใบมะกรูด พริกแห้ง กะปิ เข้าด้วยกัน แล้วลงผัด น้ำ
 มัน ใส่เหี้ยดที่สับไว้แล้ว ใส่ผักตำลึง ผักคราด (คนภาคเหนือเรียกจักจาด) ผักแค ผักชะอม ถั่ว
 ผักยาว มะเขือพวง เห็ดลมแห้ง และผักชีฝรั่ง

แมงมันจ่อม นำแมงมันมาคลุกเกลือ ทิ้งไว้ 1-2 คืน แล้วนำมาปรุง ใส่พริกคั่ว

แกงแมงมัน ต้มน้ำใส่พริก กะปิ กระเทียม ใส่แมงมัน หอมต้น แล้วปรุงรส

ผัดจักจั่น เด็ดปีกจักจั่นแล้วลวก ไชลกข่า หอม กระเทียม พริกดิบ และเกลือ นำมาผัด
 แล้วใส่จักจั่น

ฤดูฝน

แกงหน่อไม้ ขอยหน่อไม้แล้วต้ม รินน้ำออก เติมน้ำใหม่ ใส่เครื่องปรุง พริกดิบ
 กระเทียม กะปิ ปลาร้า แล้วใส่กระดูกหมู พร้อมหน่อไม้ ใส่ผักชะอม ผักแค

ยำดอกฮาว ล้างดอกฮาว แล้วสลัดเพื่อให้ทรายที่ติดมาหลุดออก ต้มให้สุก ไชลกเครื่อง
 ปรุง พริกอ่อน กะปิ กระเทียม แล้วนำมาผัด ใส่แคบหมูหรือหมูสับ แล้วใส่ดอกฮาว

จอบักกูด, ผักหนาม ต้มน้ำ ใส่เครื่องปรุง กะปิ กระเทียม แล้วใส่กระดูกหมู ต้มจนเดือด ใส่ผักกูด ผักหนาม ใส่มะเขือเทศหรือมะขามเปียก แล้วเติมกระเทียมเจียว

ลาบจิ้งหรีด สับจิ้งหรีด แล้วคั่ว ใส่ดอกหรือยอดผักทอง เติมเครื่องปรุง กะปิ น้ำพริก ลาบ ใบสะระแหน่ แล้วเติมกระเทียมเจียว

แกงเห็ด ต้มน้ำ ใส่เครื่องปรุง พริกดิบ กระเทียม กะปิ ปลาแร่ แล้วใส่เห็ด

สำหรับหน่อไม้ ในฤดูฝนมีอยู่เป็นจำนวนมากจนเหลือบริโภค ผู้หญิงจะนำมาถนอมอาหาร เก็บไว้บริโภคในยามขาดแคลน โดยการทำหน่อไม้ดอง มีวิธีการทำ 2 วิธี คือ

1. นำหน่อบง หน่อไร่ หน่อสีสุก เลือกที่อ่อนๆ นำมาสับ แล้วล้าง แช่กับน้ำขาวข้าว 2 คืน นำมาบริโภคได้

2. นำหน่อไม้มาสับ แล้วคลุกกับเกลือ จากนั้นก็นำมาอัดในไห เก็บไว้ได้นานเป็นปี

ฤดูหนาว

ช่วงฤดูหนาว ผลผลิตที่ได้จากป่าชุมชน นำมาประกอบอาหารได้ลดลง รายการอาหารจากป่าจึงมีน้อยด้วย อาหารประเภทผักจึงได้มาจากผักสวนครัวเป็นส่วนใหญ่

แกงคั่วเห็ด ผัดหมูสามชั้น ใส่พริก กะปิ และใส่เห็ดเหมาหรือเห็ดลม เมื่อสุกแล้ว จึงใส่ยอดแมงลัก

4.2.2 ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรของหญิง-ชาย ความรู้ในการใช้สมุนไพรหลากหลายชนิดด้วยกัน เพื่อแก้อาการเจ็บป่วยประเภทต่างๆ ส่วนใหญ่การใช้สมุนไพรของชาวบ้านมักเป็นการใช้สมุนไพรตัวเดียว หรือมีการใช้ร่วมกับพืชชนิดอื่นๆ เพื่อเสริมฤทธิ์ยาให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ความรู้เกี่ยวกับการใช้สมุนไพรจึงเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันของชาวบ้าน โดยเฉพาะผู้หญิงมักจะมีบทบาทสำคัญในการหาอาหารและยา เพราะต้องดูแลอาการเจ็บป่วยของคนในครอบครัว รวมทั้งการดูแลลูก ทำให้ผู้หญิงจำต้องแสวงหาความรู้และเทคนิควิธีการรักษาพยาบาลอาการเจ็บป่วยของคนในครอบครัว ดังนั้นเมื่อลูกเป็นไข้ แม่จึงมักไปหายายหรือผู้รู้คนอื่น เพื่อขอคำแนะนำเกี่ยวกับการใช้สมุนไพร

ความรู้เกี่ยวกับการใช้สมุนไพรในการรักษาพยาบาล จึงถูกถ่ายทอดจากยายไปสู่แม่ จากการสำรวจสมุนไพรในป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวจำนวน 22 ชนิด ในข้อมูลตารางที่ 4.4 จะเห็นว่าจำนวนสมุนไพรที่ผู้หญิงรู้จำนวน 14 ชนิด สมุนไพรที่ผู้ชายรู้จำนวน 13 ชนิด และรู้ร่วมกัน 5 ชนิด

ตารางที่ 4.4 การใช้สมุนไพรจากป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว

ชื่อ	สรรพคุณ	ประเภทป่า	ส่วนที่นำมาใช้	การเข้าถึงและใช้ประโยชน์
1. เตือป่อง	แก้ท้องร่วง	ป่าห้วย	ใบ/ผล	ช.
2. เตือเกลี้ยง	แก้ท้องอืด	"	เปลือก	ญ.
3. มะกอก	ร้อนใน/แก้ไอ	ทั่วไป	ใบอ่อน/ผล	ญ. – ช.
4. เปล้าน้อย	ทาแผล	ป่าน้ำจាំ	ยาง	ญ. – ช.
5. ย่อมดินหมา	เบื่อหมา	ทั่วไป	ราก	ช.
6. ฮ่อสพายควาย	บำรุงกำลัง	ป่าน้ำจាំ	ต้น	ช.
7. ฟ้าทะลายโจร	แก้ไข้	"	ใบ	ญ. – ช.
8. ขมิ้นขึ้น	แก้บวม	ป่าน้ำจាំริมห้วย	หัว	ช.
9. ไพล (ปูลุย)	แก้ท้องอืด เพื่อ	"	หัว	ญ. – ช.
10. บอระเพ็ด	อายุวัฒนะ	"	เครือ	ช.
11. สدابเสือ	ห้ามเลือด	ทั่วไป	ใบ	ญ. – ช.
12. หญ้าควยงู	แก้เนื้ว	ป่าห้วย	ราก/ต้น	ญ. – ช.
13. หญ้าฝากควาย	แก้ร้อนใน	ป่าน้ำจាំ	ราก	ญ. – ช.
14. หญ้าเอ็นยืด	คลายเส้น	น้ำจាំ/ดอย/ห้วย	ใบ/ราก	ญ. – ช.
15. หญ้าหลับมีน	ถ่ายพยาธิ	"	ใบ/ยอด	ญ. – ช.
16. แฉนาง	แก้แผลงอาหาร	ป่าน้ำจាំ	ใบ/ราก	ญ.
17. รางจืด	พิษงู/แก้เมา	"	ใบ/เครือ	ช.
18. ข่อย	ใส่ยาเส้น	น้ำจាំ/ดอย/ห้วย	ต้น/เปลือก	ญ. – ช.
19. โตไม่รู้ล้ม	บำรุงกำลัง	ป่าน้ำจាំ	ต้น	ญ. – ช.
20. มะเกลือ	ถ่ายพยาธิ	"	ผล	ญ.

ที่มา: สัมภาษณ์แม่แก้ว นันใจลัก พ่อผอง หมุดลัก และพ่อขาว กันไชยลัก

ในจำนวนสมุนไพรที่ผู้หญิงรู้ 14 ชนิดส่วนใหญ่จะเป็นสมุนไพรที่ใช้รักษาอาการเจ็บป่วยของเด็ก เช่น อาการไข้ ไข้ชัก ท้องอืด ท้องเสีย อาการออกตุ่มหัด และสมุนไพรที่ใช้กับโรคที่เกิดเฉพาะสตรี เช่น ขับเลือด เพิ่มน้ำนม ผิดเดือน ส่วนผู้ชายซึ่งรู้จักสมุนไพร 13 ชนิด สมุนไพรส่วนใหญ่จะใช้สำหรับแก้อาการที่เกิดจากอุบัติเหตุ เช่น ถูกของมีคม อาการฟกช้ำ เส้นพลิก เป็นต้น

และเป็นยาบำรุงกำลังให้ร่างกายแข็งแรง นอกจากนั้นอาการเจ็บปวดที่เกิดในชีวิตประจำวัน เช่น เบื่ออาหาร เป็นไข้ เจ็บคอ ปวดท้อง หญิง-ชายมีความรู้ในการใช้สมุนไพรมารักษามรรเทาได้เป็นอย่างดี การใช้สมุนไพรเหล่านี้มักจะใช้เป็นยาเดี่ยว นอกจากรักษาอาการเจ็บป่วยไปสักระยะหนึ่ง แต่ไม่มีทีท่าว่าจะดีขึ้น จึงไปขอความช่วยเหลือจากหมอยาแผนปัจจุบัน

กรณีพ่อบอง ซึ่งมีประสบการณ์ในการเก็บสมุนไพรในป่า ต้องรู้จักวิธีการเอาส่วนของสมุนไพรและช่วงเวลาต่างๆ เพื่อให้มีสมุนไพรเพียงพอ ไม่ร่อยหลอ ได้ใช้ตลอดไป ดังนี้

1. การเอาสมุนไพรส่วนที่เป็นเปลือก ให้เอาข้างใดข้างหนึ่ง ไม่เอารอบต้น เพราะจะเป็นการกานไม้ จะทำให้สมุนไพรตายได้
2. การเอาสมุนไพรส่วนที่เป็นราก ให้เอาทิศตะวันตก และตัดรากให้ห่างจากโคนต้น ประมาณ 1 คืบ
3. ให้เอาสมุนไพรที่โตเต็มที่หรือมีเมล็ดพอจะสืบพันธุ์ได้
4. ช่วงเวลาที่เหมาะสมในการเอาสมุนไพรคือช่วงระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ถึงมีนาคม เพราะโตเต็มที่หรือตัวยาในสมุนไพรจะสมบูรณ์มีประสิทธิภาพในการรักษา

ส่วนป่าแก้ว อายุ 67 ปีสุขภาพยังแข็งแรง สามารถเดินขึ้นดอยไปเก็บผักป่า/เห็ดได้ ป่าแก้วไม่มีที่ดินทำกิน ยังชีพได้จากการไปหาของป่าที่เป็นอาหาร ทั้งเอามากินและขายในชุมชน ขณะเดียวกันป่าแก้วก็มีความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรบางตำรับ ซึ่งได้รับการถ่ายทอดจากสามี ซึ่งเป็นหมอเมืองที่ถึงแก่กรรมแล้ว มีชาวบ้านมาหาวานขอสมุนไพรรักษาโรคที่เกิดกับเด็กและสตรีโดยเฉพาะ เช่น ลั่นเป็นฝี ปวดหลัง สมุนไพรทำให้หมดลูกเข้าอยู่ เช่น

- ลั่นเป็นฝีในเด็กใช้เปลือกและเถาวัลย์ต้มน้ำ แดงแล้วดื่ม ทาลิ้นและ มี คาถาเป่าด้วย หรือใช้กิ่งเปล้าหลวง กิ่งพุทราขม กิ่งจันทาล และ รากปากปุด อย่างละ 2 อัน มัดรวมกัน ต้มใส่ข้าวเจ้า 5-10 นาที
- ปวดหลัง ปวดเอวใช้รากเหลืองต้มใส่ข้าวเจ้าและดื่ม
- หลังคลอดลูกใช้เถาเครือออน กิ่งเปล้าหลวง ก้านกล้วยดิบ เอามามัด ต้มอาบ จะทำให้หมดลูกเข้าอยู่เร็ว และใช้ใบเปล้าหลวงอังเตาไฟให้ไอระเหยขึ้นมาทำให้หมดลูกเข้าอยู่เร็ว

4.2.3 ความรู้ในการใช้ประโยชน์จากป่าใช้สอย ในประเภทของป่าใช้สอยนั้น ลักษณะพื้นที่ป่านี้อยู่บนดอยไม่สามารถทำการเกษตรได้ เพราะเป็นดินปนหิน พันธุ์ไม้ยืนต้นส่วนใหญ่เป็นไม้เหียง ไม้แงะ ไม้เปา และไม้แดง พันธุ์ไม้เหล่านี้มีขนาดลำต้นไม่ใหญ่มากนักเพราะเพิ่งได้รับการฟื้นฟูขึ้นมตั้งแต่ปี พ.ศ. 2512 หลังจากที่พื้นที่เหล่านี้เคยเป็นพื้นที่ตัดไม้เผาถ่านจนไม่เหลือไม้ใหญ่

ชาวบ้านจะกันพื้นที่ป่าดอยที่อยู่ไกลจากชุมชนไว้สำหรับผู้ที่ต้องการนำไม้ไปปลูกสร้างที่อยู่อาศัย แต่เดิมนั้นพื้นที่ป่าใช้สอยจะครอบคลุมพื้นที่ป่าทั้งหมดของหมู่บ้าน ยกเว้นพื้นที่ป่าน้ำจํานวน 80 ไร่ ต่อมาในสมัยพ่อหลวงจรัส ชาติ ได้ประกาศห้ามตัดไม้ยืนต้น และกันพื้นที่ป่าที่อนุญาตให้ตัดไม้ได้จํานวน 500 ไร่

ในชุมชนบ้านทุ่งยาวมีกฎเกณฑ์ในการตัดไม้ใช้สอยดังนี้

1. ผู้ที่ขออนุญาตตัดไม้ต้องเป็นคนยากจน อาศัยอยู่บ้านทุ่งยาว และแยกออกมาตั้งครอบครัวใหม่
2. จํานวนไม้ที่ขออนุญาตให้ตัดได้ 9 ต้น ต่อมาได้เปลี่ยนระเบียบใหม่ เป็นขออนุญาตตัดได้ 15 ต้น
3. ผู้ขออนุญาตจะขอได้เพียงครั้งเดียว เนื่องจากไม้ที่ตัดมาสร้างที่อยู่อาศัยนั้นเป็นไม้เนื้ออ่อน ใช้ได้ 3 ปีก็จะผุ การสร้างที่อยู่อาศัยจึงทำชั่วคราว เมื่อตั้งตัวได้จึงค่อยสร้างบ้านอย่างถาวรต่อไป
4. ห้ามนำไม้ที่ขอได้ไปขาย ถ้าครอบครัวหย่าร้างกัน ไม้จะถูกริบอยู่ในความดูแลของคณะกรรมการ

การขออนุญาตตัดไม้ ผู้ขอต้องไปขอกับพ่อหลวง พ่อหลวงจะมอบหมายให้กรรมการป่าชุมชนจํานวน 5 คนเป็นคนดูแลควบคุมการตัดไม้ในป่า ก่อนการตัดไม้ นอกจากผู้ขอจะต้องไปขอ กับพ่อหลวงและไปกับกรรมการป่าชุมชนแล้ว ผู้ขอยังต้องไปขอกับเจ้าป่าและแม่ธรณีอีกด้วย โดยบอกกล่าวว่า “ขอไม้ไปปลูกสร้างบ้าน ขอให้อยู่ดีมีสุขและเจริญรุ่งเรืองในกาลข้างหน้า”

ความรู้ในการตัดไม้ เริ่มจากการเลือกไม้ที่จะตัดต้องเป็นไม้ที่ตรง มีขนาดยาว 8-10 ศอก (4-5 เมตร) ซึ่งพอเหมาะในการทำเสาบ้าน การตัดไม้นั้นจะตัดสูงจากพื้นดินประมาณ 8-12 นิ้ว เพื่อให้หน่อของต้นไม้ที่ตัดแตกออกจากข้างตอไม้ได้เพราะรากของมันยังไม่ตาย ไม้จะฟื้นตัวขึ้นภายใน 1-3 เดือนในกรณีที่ตอไม้ยังไม่แห้งและทนต่อไฟป่าที่เกิดขึ้นในฤดูแล้ง สำหรับตอไม้แห้งจะมีเห็ดที่งอกขึ้นตามขอนไม้ เช่น เห็ดลม เห็ดหน้ามอด เห็ดหนู เป็นต้น ขึ้นอยู่ตามโคนต้น

ช่วงเวลาตัดไม้ยืนต้นที่เหมาะสมคือช่วงเดือนมกราคม มีนาคม พฤษภาคม ผู้อาวุโส บอกว่าเป็นเดือนที่ดีสำหรับการสร้างบ้าน สอดคล้องกับช่วงเวลาหลังการทำนา ซึ่งชาวบ้านมีเวลาว่างพอที่จะสร้างบ้าน ประกอบกับเป็นช่วงฤดูแล้ง ไม้กำลังผลัดใบ ทำให้ป่าโปร่งขึ้น ง่ายต่อการตัดไม้และขนลำเลียงไม้อีกด้วย ส่วนไม้ที่จะตัดนั้น ลำดับแรกจะต้องตัดไม้ที่ขึ้นซ้อนหรือใกล้ชิดกันก่อน เมื่อจะตัดต้นต่อไป ให้วัดระยะห่างทะแยงไปประมาณ 5-10 เมตร เพื่อให้มีพื้นที่ว่างที่ไม้ต้นใหม่จะขึ้นอีก

ความรู้ความเข้าใจการตัดไม้ นั้นเป็นความรู้ของผู้ชาย เพราะสมัยก่อน การตัดไม้มาสร้างบ้านเป็นหน้าที่ของผู้ชาย ผู้หญิงจะสนใจด้านการทำมาหากินและรับภาระในการเลี้ยงลูก ซึ่งถือว่าเป็นงานที่หนักเนื่องจากครอบครัวหนึ่งๆ จะมีลูกไม่ต่ำกว่า 5 คน กว่าลูกแต่ละคนจะโตพอช่วยเหลือตัวเองได้ต้องใช้เวลาเลี้ยงลูกนาน ทำให้ผู้หญิงสมัยก่อนทำงานอยู่ภายในบ้าน ไม่ค่อยได้ออกไปนอกบ้านเหมือนผู้ชาย

ในส่วนของผู้ชาย นอกจากจะถนัดในเรื่องการตัดไม้แล้ว ยังต้องทำหน้าที่ตรวจเหมืองฝาย ตรวจป่า เข้าป่าล่าสัตว์ และป้องกันการลักลอบตัดไม้ด้วย ดังนั้นความรู้ในการควบคุมและใช้ประโยชน์ในป่าชุมชนของผู้ชายจึงเป็นความรู้ในเรื่องการจัดการป่าชุมชนที่เน้นการดูแลการตัดใช้ไม้ อันเป็นพื้นฐานในการกำหนดกฎเกณฑ์การจัดการป่าชุมชนในบางทุ่งยาวจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

นอกจากการใช้ประโยชน์จากการสร้างบ้านแล้ว การทำหลังคาและมุงฝายังทำจากใบไม้ด้วย ซึ่งนิยมใช้ใบตึงกับใบเหียง สำหรับใบตึง จะเอาใบที่แก่จัดร่วงลงพื้นดิน จะเก็บในช่วงเดือนมกราคมถึงมีนาคม การทำหลังคา จะสานไม้ไผ่เป็นตาราง แล้วปูด้วยใบตึง จัดเรียงให้ใบตึงซ้อนกันให้เป็นระเบียบ แล้วประกบด้วยไม้ไผ่สานอีกอันหนึ่ง และใช้ขอนไม้ทาบใบตึงให้ราบ ส่วนใบเหียงนั้น ชาวบ้านจะเก็บตอนที่ใบแก่ยังเขียว ซึ่งต้องเก็บบนต้น และเก็บได้ตลอดปี นำมาทำหลังคาแบบเดียวกับใบตึง ชาวบ้านนิยมหลังคาที่ทำจากใบเหียงมากกว่า เพราะใช้ได้ทนถึงปีครึ่งถึงเปลี่ยนหลังคา ในปัจจุบันชาวบ้านไม่นิยมมุงหลังคาด้วยใบตึงใบเหียง เปลี่ยนไปใช้กระเบื้องมุงแทน เพราะใช้ได้ทนทาน ไม่ต้องเปลี่ยนหลังคาบ่อย ที่บ้านทุ่งยาวมีชาวบ้านที่ยังมุงหลังคาด้วยใบตึงใบเหียงเพียง 2 ราย ซึ่งเป็นชาวบ้านที่ไม่มีที่ดินทำกิน ต้องพึ่งพาป่าชุมชนตลอดปี

4.2.4 ความรู้เกี่ยวกับไม้พืชที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมความเชื่อ การใช้พืชต่างๆ ในป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว ถูกกำหนดโดยประเพณี ความเชื่อ และพิธีกรรม ตลอดจนกฎเกณฑ์ ข้อห้ามสำหรับผู้เข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่า พืชหลายชนิดมีบทบาทสำคัญในงานประเพณี/พิธีกรรมหลายประการ เช่น การนำส้มป่อยมาใส่น้ำเพื่อสรงน้ำหรือทำน้ำมนต์ โดยนำฝักส้มป่อยมาล้างแล้วแช่ในน้ำ ใช้สรงน้ำพระพุทธรูป และรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่เพื่อขอพรและขอขมาโดยเชื่อว่าจะเป็นสิริมงคล การนำไม้เป่ามาใช้ในพิธีสืบชะตา เพื่อเรียกขวัญที่เสียไปกลับคืนมาจากการเจ็บป่วย หรือทำให้มีอายุยืนนาน ซึ่งใช้ได้ทั้งกับคน สัตว์ หรือในป่าชุมชน โดยจะทำไม้เป่าให้ค้ำกันในรูปแบบทรงปิรามิด ซึ่งมีความหมายของการค้าสิ่งต่างๆ ให้ดำรงอยู่ สำหรับการทำพิธีสะเดาะเคราะห์ เพื่อขจัดปัด

เปาโรคภัยให้กับคนป่วย เช่น นำกากกล้วยมาทำสละตวงบรรจุอาหารคาวหวาน เพื่อนำมาเช่นไหว้ พร้อมกับใส่ยอดส้มป่อยและมะขาม ก่อให้เกิดความเกรงขาม (ดูตาราง 4.5)

ในพิธีกรรมการสร้างบ้าน ก่อนลงเสาเอก จะนำใบไม้ค้ำวางลงกันหลุม โดยเชื่อว่าบ้านที่สร้างขึ้นจะคำนวณชีวิตของผู้อยู่อาศัยให้มีความรุ่งเรืองยิ่งขึ้นไป ความรู้ในการใช้ไม้พืชนานี้เกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับประเพณีพิธีกรรมความเชื่อ โดยมักเลือกเอาพืชที่มีชื่อเป็นมงคล ก่อให้เกิดความมั่นคงในทางจิตใจของชาวบ้าน และพืชที่เกี่ยวข้องกับประเพณีความเชื่อเหล่านี้ มีบทบาทสำคัญต่อปราชญ์ชน และมีคุณค่าต่อวัฒนธรรมท้องถิ่น และได้รับการรักษาสืบทอดมาจนปัจจุบัน

นอกจากนั้นความเชื่อของชาวบ้านทุ่งยาวยังมีส่วนกำหนดกฎเกณฑ์ ข้อห้าม ข้อควรปฏิบัติระหว่างอยู่ในป่า เช่น ไม่เด็ดใบไม้มาพัด เพราะจะทำให้จิตใจไม่ดี หมายความว่าในใบไม้นั้นอาจจะมีแมลงที่มีพิษ เป็นอันตรายต่อคนอาศัยอยู่ จึงให้ระวังไว้ หรือไม่ให้ร้องตะโกนเรียกกันระหว่างอยู่ในป่าในดอย เพราะจะมีผีร้องตอบ หมายความว่า การร้องตะโกนจะทำให้เกิดเสียงสะท้อน กลับคล้ายกับมีคนร้องตอบ อาจจะทำให้เกิดการพลัดหลงกันได้

ความเชื่อของชาวบ้านเกี่ยวกับป่ายังเชื่อมโยงกับพื้นดินที่เรียกว่า "พระแม่ธรณี" ที่ช่วยปกปักรักษาผืนป่าและชีวิต ดังนั้นเมื่อจะกินข้าวในป่า ทั้งหญิงและชายจะต้องปั้นข้าวสองก้อน ก่อนแรกต้องวางให้ "ผีตายหยาก" (ผีเปรต) ในป่าให้มากิน ไม่เช่นนั้นมันจะมาทักทาย ก่อนที่สองให้แม่ธรณีให้ช่วยรักษาคุ่มครองไม่ให้ประสบภัยอันตรายระหว่างอยู่ในป่า

เมื่อปลื้มลาในป่า จะต้องขอขมาแม่ธรณีที่ทำให้ของไม่ดีไปถูกแม่ธรณี โดยขอขมาในใจว่า "สุมาเตีอะ ถ้าแม่ธรณีอยู่ที่นั่น ก็ขอให้อ้ายออกไป" และการใช้ประโยชน์ในป่าไม่ว่าจะเป็นการตัดไม้ก็ดี การไปเก็บผักเก็บเห็ดเก็บหน่อก็ดี ต้องขอจากแม่ธรณี เพราะพืชเหล่านี้ออกมาจากดินที่แม่ธรณีเป็นเจ้าของ

จากประสบการณ์และการสังเกตของชาวบ้านทุ่งยาว ทำให้เกิดการสะสมความรู้เกี่ยวกับประโยชน์และความรู้เกี่ยวกับโทษหรือเป็นพิษของพืช อันเป็นความเชื่อที่ถูกถ่ายทอดติดต่อกันมา ผักหวานป่า ผักชะอม เป็นของแสลง ห้ามรับประทานตอนเวลาเป็นไข้ สำหรับผู้หญิงอยู่ไฟ ห้ามกินแตงกวา ผักหวานป่า และกล้วยน้ำว้า ลักษณะเห็ดพิษห้ามรับประทานคือไม่มีหนอนหรือแมลงมาตอมดอกเห็ด เห็ดพิษมีลักษณะโคนติดดินไม่มีรูกลวง

จากกฎเกณฑ์ตามประเพณีต่างๆ ที่ชาวบ้านใช้จัดการทรัพยากร แสดงให้เห็นชัดว่าชาวบ้านสังเกตและเข้าใจความเป็นไปในสภาพแวดล้อม สะสมความรู้และประสบการณ์ เป็นวิธีคิดของหญิงและชาย ทั้งที่เหมือนกันและแตกต่างกัน ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง ความรู้ที่สำคัญได้แก่

ตารางที่ 4.5 พันธุ์ไม้ใช้สอย อนุรักษ์ และพิธีกรรมในป่าชุมชนทุ่งยาว

ชื่อไม้	ประเภทป่า	การใช้ประโยชน์	ส่วนที่ใช้	การใช้และการควบคุม		
				ชาย	หญิง	ญ.-ช.
1. เปา	ป่าดอย/ใช้สอย	ที่อยู่อาศัย	ลำต้น	/		
2. สัก	ป่าน้ำจืด	อนุรักษ์	-			/
3. แะ	ป่าดอย	ที่อยู่อาศัย	ลำต้น	/		
4. ประดู่	ป่าน้ำจืด	อนุรักษ์	-			/
5. สารเงิน	"	"	-			/
6. เหียง	ป่าดอย	ที่อยู่อาศัย	ลำต้น	/		
7. หวาย	ป่าน้ำจืด	จักสาน	"	/		
8. มะเกลือ	ป่าดอย	ย้อมผ้า	ผล		/	
9. มะค่าแต้	ป่าน้ำจืด/ดอย	อนุรักษ์	-			/
10. กาสะลอง	น้ำจืด/ริมห้วย	"	-			/
11. มะกั่ม	ป่าดอย	"	-			/
12. ยาง	ป่าน้ำจืด	"	-			/
13. มะเคราะห์	ป่าริมห้วย	"	-			/
14. แดง	ป่าน้ำจืด	"	-			/
15. เป้ย/ป้อ	"	"	-			/
16. ปี่	ป่าดอย	"	-			/
17. เสร้า	ป่าน้ำจืด	"	-			/
18. ห้า	น้ำจืด/ริมห้วย	"	-			/
19. ตีนนก	ป่าน้ำจืด	"	-			/
20. ลมแล้ง	ทุกป่า	"	-			/
21. สกฟ้า	ป่าน้ำจืด	"	-			/
22. ตะเคียน	"	"	-			/
23. ตะเคียนหนู	"	"	-			/
24. สมอภินาก	"	"	-			/

ที่มา: สัมภาษณ์นายจรัส ขาสัก นายจักรคำ วรณลัก และพ่อผัด ตีป็น

1. ความรู้ความเข้าใจความสัมพันธ์ของป่า น้ำ ดิน และคน ภายในระบบนิเวศของชุมชนท้องถิ่น หญิง-ชายทุกคนเข้าใจว่า ถ้าไม่มีผืนป่า จะไม่มีน้ำ ไม่มีอาหาร มีแต่ความแห้งแล้ง และคนในชุมชน ไม่ว่าหญิง ชาย เด็ก คนชรา จะประสบกับความเดือดร้อน เช่นที่เคยประสบในช่วงที่มีการตัดไม้เผาถ่านขายจนเหลือแต่ดอยหัวโล้น

นอกจากนั้น จากประสบการณ์ของชาวบ้านที่ปล่อยให้ไม้ที่ถูกตัดได้เติบโตขึ้นเองตามธรรมชาติเป็นเวลา 5 ปี มีการสะสมอินทรีย์วัตถุเพียงพอกจนเกิดมีเห็ดขึ้นนานาชนิด มีผักป่า สัตว์เข้ามาอาศัยอยู่ จากประสบการณ์ของชาวบ้านในฐานะผู้ทำลายกลายมาเป็นผู้อนุรักษ์ป่า ทำให้เกิดความตระหนักถึงความสำคัญของผืนป่า ที่สัมพันธ์กับชีวิตของชาวบ้านและความอยู่รอดของชุมชนที่ผู้หญิงในหมู่บ้านทุ่งยาวกล่าวไว้สั้นๆ ว่า **"มีป่า ทำให้เรามีอาหาร"**

2. ความรู้ด้านความหลากหลายของป่า ชาวบ้านชาย-หญิงจะเข้าใจการจัดประเภทของพืชพรรณในป่า ตามความแตกต่างของลักษณะพื้นที่ที่ราบ ที่ลาดชัน ซึ่งสัมพันธ์กับลักษณะความสมบูรณ์ของดิน ความชุ่มชื้น และสรุปออกมาโดยการจำแนกประเภทของป่าเพื่อการอนุรักษ์และประโยชน์ใช้สอย

3. ความรู้เรื่องขีดจำกัดความสามารถของป่าที่จะให้ประโยชน์และฟื้นฟูขึ้นมาชดเชย (Carrying capacity) ซึ่งแสดงออกมาในกฎเกณฑ์การใช้ป่า เช่น การอนุญาตให้สมาชิกเก็บเห็ดและหน่อไม้มาบริโภคและขาย แต่ห้ามขุดหน่อเอาแบบผิดวิธี เพราะจะทำให้หน่อไม้รุ่นต่อไปไม่เกิดอีก รวมถึงอนุญาตให้สมาชิกตัดไม้ได้เฉพาะที่กันเขตไว้ โดยพยายามให้กระทบต่อไม้ที่เป็นต้นทุนให้น้อยที่สุด

4. ความรู้เรื่องพันธุ์ไม้ที่ให้คุณประโยชน์ด้านคุณค่าทางจิตใจ เช่นพันธุ์ที่มีชื่อเป็นมงคล ถูกนำมาใช้ในทางประเพณีพิธีกรรมและความเชื่อ โดยทั่วไปชาวบ้านคนหนึ่งรู้จักชื่อพันธุ์ไม้ในป่าและใช้ประโยชน์ของมันไม่น้อยกว่า 100 ชื่อ โดยส่วนใหญ่ผู้หญิงจะรู้จักพันธุ์ไม้ที่ใช้เป็นอาหารสมุนไพร ผู้ชายจะรู้จักชื่อพันธุ์ไม้ที่ใช้สอย สร้างบ้าน และสมุนไพร

4.3 การครอบครองพื้นที่ป่าชุมชนของหญิง-ชาย

แนวคิดในเรื่องสิทธิในการเข้าถึงและควบคุมทรัพยากรมีนัยสำคัญ กล่าวคือ สิ่งมีชีวิตที่อยู่อาศัยอยู่ในระบบนิเวศชุดหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งมนุษย์ มีพันธะรับผิดชอบในการทำความเข้าใจและรักษาดุลยภาพหรือสายสัมพันธ์อันเหมาะสมระหว่างสรรพชีวิตทั้งมวลในระบบนิเวศชุดนั้น

แนวคิดดังกล่าวข้างต้นนี้เอง ทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีพื้นฐานแนวคิดเชิงศีลธรรมและเชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่องสิทธิการใช้หรือสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร ซึ่งหมายรวมถึงพันธะหน้าที่

ในการดูแลจัดการระบบนิเวศน์ไปพร้อมกัน สิทธิในการใช้หมายถึงสิทธิร่วมเหนือทรัพยากรหรือทรัพย์สินร่วมของชุมชน สมาชิกชุมชนเท่านั้นจึงจะมีสิทธิในการเข้าถึงหรือใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของชุมชนโดยนัยนี้

แนวคิดเรื่องสิทธิให้ความสำคัญกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว ดังนั้นแม้ว่าโดยหลักการสมาชิกจะมีสิทธิตามธรรมชาติในการใช้ทรัพยากรส่วนรวม แต่ชุมชนก็สามารถใช้อำนาจออกกฎเกณฑ์ โดยคำนึงถึงความเป็นธรรมในสังคมเป็นสำคัญ เช่น กฎเกณฑ์อนุญาตให้เฉพาะครอบครัวที่แต่งงานใหม่และยากจนเท่านั้น จึงจะมีสิทธิตัดไม้เพื่อสร้างบ้านได้ ขณะที่ครอบครัวอื่นๆ ที่มีฐานะดีจะไม่ได้รับสิทธินั้น กฎเกณฑ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นหลักการทางศีลธรรม ที่เน้นความเป็นธรรมและความมั่นคงในการยังชีพของชุมชน เหนือผลประโยชน์ส่วนตัว นอกจากนั้น แม้ว่าสมาชิกทุกคนมีสิทธิใช้ทรัพยากรส่วนรวม แต่สิทธิการใช้ยังกำหนดโดยความยั่งยืนหรือความเป็นธรรมต่อระบบนิเวศน์ ซึ่งเป็นหลักการสำคัญกำหนดให้สมาชิกใช้ประโยชน์จากธรรมชาติหรือระบบนิเวศน์ได้เฉพาะบริเวณจำกัด และไม่เป็นอันตรายต่อระบบนิเวศน์ เช่น ไม่ตัดไม้ในป่าต้นน้ำ หรือป่าน้ำจืด เป็นต้น

ยิ่งกว่านั้น ในประเด็นเรื่องสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรนั้น ครอบคลุมความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งหมด รวมทั้งส่วนที่เกี่ยวข้องกับความรู้ในมิติต่างๆ ด้วยเช่นกัน ดังนั้น ความรู้จึงถูกมองว่าเป็นทรัพย์สินร่วมของชุมชนเช่นเดียวกัน ความรู้เกี่ยวพันเชื่อมโยงกับหน้าที่ความรับผิดชอบและอำนาจในการจัดระเบียบของสังคม

การครอบครองพื้นที่ป่าชุมชนของหญิง-ชายในหมู่บ้านทุ่งยาว สามารถพิจารณา/วิเคราะห์ข้อมูลจากบทบาทภายในองค์กรป่าชุมชนของหญิง-ชาย ตลอดจนกฎระเบียบแบบใหม่ และกฎระเบียบตามประเพณี ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

4.3.1 การครอบครองพื้นที่ป่าชุมชนโดยผ่านองค์กร ในทุกหมู่บ้านที่มีการอนุรักษ์และจัดการป่าชุมชน ชาวบ้านมีจารีตประเพณีซึ่งถือว่าเป็นกฎเกณฑ์ในการดูแลป่า อันเป็นสิ่งบ่งบอกถึงอำนาจชุมชน บางครั้งก็จะแสดงออกผ่านองค์กรชาวบ้าน ทั้งที่เป็นองค์กรที่เป็นทางการและองค์กรที่มีมาแต่เดิมตามประเพณี เช่น คณะกรรมการเหมืองฝาย คณะกรรมการหมู่บ้าน เป็นต้น

บ้านทุ่งยาวในอดีต ผู้นำชุมชนจะเป็นผู้ริเริ่มการทำระบบเหมืองฝายยาว 4 กิโลเมตร เพื่อจัดการนำน้ำจากลำน้ำแม่สารมาใช้ในการทำนา ลำเหมืองที่ถูกขุดนั้นผ่านป่าไม้ของชุมชนและผ่านป่าน้ำจืดซึ่งเป็นป่าศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้นกรรมการเหมืองฝาย นอกจากจะมีหน้าที่ดูแลจัดการเหมืองฝายแล้ว ยังต้องดูแลรักษาป่าอีกด้วย ในปัจจุบันผู้นำองค์กรที่เป็นทางการจะเป็นตัวตั้งตัวตีในการ

อนุรักษ์ป่ามากขึ้น เนื่องจากชุมชนหมู่บ้านต้องเผชิญกับปัญหาการแย่งชิงพื้นที่ป่ากับกลุ่มต่างๆ ที่อยู่ภายนอกชุมชน ที่ต้องการนำพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านช่วยกันรักษามาทำเกษตรกรรม

องค์กรตามประเพณี อย่างเช่นคณะกรรมการเหมืองฝายเอง มีข้อจำกัดในด้านการเป็นองค์กรนำการเคลื่อนไหว เพราะองค์กรนี้มีบทบาทหน้าที่หลักเฉพาะการควบคุมระบบการจัดการน้ำเพื่อการเกษตร ไม่สามารถระดมสมาชิกเข้าร่วมได้มากพอ ดังนั้นจึงต้องใช้คณะกรรมการหมู่บ้าน (กม.) ซึ่งเป็นองค์กรที่เป็นทางการ จัดตั้งโดยรัฐ มีพหุหลวงเป็นประธานโดยตำแหน่ง กม. สามารถประสานความร่วมมือกับผู้อาวุโสและกลุ่มต่างๆ ได้มากกว่า และทางหน่วยงานราชการให้การยอมรับ

ขณะเดียวกันในชุมชนมีมติให้ขยายพื้นที่รักษาป่าจากเดิม 80 ไร่ เป็น 800 ไร่ ในสมัยพหุหลวงประจวบ กันไชยสัก และขยายเต็มพื้นที่หมู่บ้านเป็น 2,500 ไร่ ในสมัยพหุหลวงจรัส ขาสัก การขยายพื้นที่ป่าอย่างกว้างขวางเช่นนี้ เกินกำลังความสามารถของคณะกรรมการเหมืองฝายที่จะดูแลรักษาป่าได้อย่างทั่วถึง บทบาทการดูแลรักษาป่าจึงเปลี่ยนมาเป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน

อย่างไรก็ตาม คณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งเป็นองค์กรที่มีหน้าที่ดูแลรักษาป่า ยังคงถูกควบคุมโดยผู้ชาย เพราะในสมัยก่อน งานดูแลจัดการป่าเป็นงานของผู้ชายเป็นงานหนัก ส่วนงานของผู้หญิงเป็นงานบ้าน เลี้ยงลูก ไม่มีเวลาว่างพอจะไปทำงานส่วนรวมของชุมชนได้เหมือนดังคำกล่าวของผู้นำสตรีบ้านทุ่งยาวว่า “สมัยก่อนผู้หญิงไม่ยุ่งกับป่า เพราะต้องเลี้ยงลูกอยู่ตลอดเวลา มีลูกเป็นสิบ จะมีเวลาไปทำอะไร มีแต่อยู่กับบ้าน แคเลี้ยงลูกก็หนักอยู่แล้ว จะไปประชุมได้หรือ? ผู้หญิงสมัยก่อนไม่มีโอกาส ตอนประชุมก็เอาผู้ชายว่า ผู้หญิงก็เป็นคนตามอย่างเดียว การจัดการป่าสมัยก่อนมองว่าผู้หญิงจัดการไม่ได้ การรักษาป่า ตัดไม้เป็นเรื่องของผู้ชาย การจัดการป่าจึงเป็นการตัดไม้มาสร้างบ้าน ต้องมีการควบคุมให้เป็นระเบียบ”

คำกล่าวของผู้นำสตรีสะท้อนให้เห็นว่า บทบาทการดูแลรักษาป่าในสมัยก่อนเป็นงานของผู้ชาย เพราะผู้ชายถนัดในเรื่องการตัดไม้ เฝ้าถ่าน ล่าสัตว์ การป้องกันการลักลอบตัดไม้ จึงรู้เรื่องป่าเป็นอย่างดี มุมมองของผู้ชายต่อเรื่องป่าไม้ จึงเป็นมุมมองที่เกี่ยวข้องกับการนำไม้ในป่ามาใช้ประโยชน์ในการสร้างบ้านเรือน ซึ่งไม้ที่นำมาใช้นั้นเป็นไม้ประเภทยืนต้น มุมมองต่อการจัดการป่าดังกล่าวจึงเป็นพื้นฐานในการกำหนดพื้นที่ให้ผู้หญิงเป็นผู้รับผิดชอบดูแลเฉพาะภายในบ้าน และผู้ชายรับผิดชอบพื้นที่นอกบ้าน ผู้หญิงไม่สมควรได้รับเลือกเป็นกรรมการดูแลป่า

ในช่วงสถานการณ์ป่าไม้ของไทยเกิดวิกฤต พื้นที่ป่าลดลงเป็นจำนวนมาก กรมป่าไม้ถูกตั้งคำถามจากสังคม ถึงความไม่มีประสิทธิภาพในการจัดการป่าไม้ให้คงสภาพอุดมสมบูรณ์ การจัดการป่าไม้แบบรวมศูนย์หรือการจัดการป่าไม้โดยกลไกของรัฐแต่เพียงฝ่ายเดียวไม่สามารถรักษาผืนป่าให้คงอยู่ได้ จึงมีการนำเสนอแนวความคิดการกระจายอำนาจการจัดการป่าให้ชุมชนท้องถิ่น

มีส่วนร่วมในรูปแบบของป่าชุมชน มีการค้นหาแบบอย่างการรักษาป่าโดยชาวบ้านที่เป็นรูปธรรม ซึ่งมีอยู่กระจายในภาคเหนือ และภาคอีสาน

จากการเผยแพร่ประสบการณ์การรักษาป่าของชาวบ้านทุ่งยาว โดยเจ้าหน้าที่โครงการ ปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท ทำให้ป่าน้ำจืดเป็นที่รู้จักของสาธารณชน ผ่านสื่อมวลชน คณะศึกษาดูงานจากชาวบ้าน นักวิชาการ ข้าราชการ ทั้งชาวไทยและต่างประเทศ เข้ามาดูงานเป็นจำนวนมาก ตลอดระยะเวลา 15 ปีที่ผ่านมา การมาศึกษาดูงานป่าชุมชนแต่ละครั้งจะต้องมีผู้นำชาวบ้าน ผู้อาวุโสทำหน้าที่เป็นวิทยากรบรรยายประสบการณ์ในความรู้การรักษาป่า ส่วนผู้หญิงที่อยู่ในกลุ่มแม่บ้านมีหน้าที่ทำอาหารเลี้ยง ไม่มีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยน ทั้งภายในและภายนอกชุมชน

การที่ผู้หญิงได้รับเลือกเป็นกรรมป่าชุมชน เกิดจากการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขภายนอกที่เข้ามาสัมพันธ์กับชุมชน นั่นคือชุมชนบ้านทุ่งยาวเป็นชุมชนต้นแบบ และเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ป่าชุมชนทั่วประเทศ ผู้หญิงไม่เพียงแต่เป็นคนทำหน้าที่ทำอาหารเลี้ยงผู้มาดูงานเท่านั้น แต่ยังสามารถเป็นวิทยากรบรรยายเรื่องป่าอีกด้วย มีตัวตนในพื้นที่ป่าชุมชนมากขึ้น ดังคำกล่าวของป้าภาติ วรรณลัก ประธานกลุ่มแม่บ้านและกรรมการป่าชุมชนว่า “แต่ก่อนผู้หญิงไม่ได้เป็นกรรมการป่า การที่ผู้หญิงได้เป็นกรรมการป่า เพราะเวลาเขามาดูงานป่าชุมชน มีโอกาสเป็นวิทยากรนำเสนอพร้อมพ่อนหลวง เราก็สามารถพูดได้ เพราะเราพูดออกมาจากใจ แต่เราก็พูดเรื่องป่าในมุมมองของผู้หญิงเกี่ยวกับอาหาร ส่วนผู้ชายก็พูดแต่เรื่องการจัดการไม้ คนที่มาดูงาน เขาจะสนใจเรื่องอาหารมากกว่าเรื่องการจัดการไม้ ไปดูที่ไหนก็เหมือนกัน”

คำกล่าวข้างต้นหมายความว่ามุมมองการจัดการป่าชุมชนทุกแห่งไม่แตกต่างกัน คือเน้นการจัดการไม้ใหญ่ จะไปดูงานป่าชุมชนที่ไหนก็เหมือนกันทุกที่ ป้าภาติบอกว่าในอนาคตเราจะต้องผู้หญิงคนอื่นมาเป็นกรรมการและเข้าร่วมประชุมกรรมการป่าเพิ่มขึ้น ไม่ใช่ป้าภาติคนเดียว ผู้หญิงหลายคนมีแววเริ่มกล้าพูดได้แล้ว

ประมาณกลางปี พ.ศ. 2542 หมู่บ้านทุ่งยาวได้แยกพื้นที่การปกครองออกเป็น 2 หมู่บ้าน ชื่อหมู่บ้านทุ่งยาวเหนือ หมู่ที่ 12 ตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือ และหมู่บ้านทุ่งยาว หมู่ที่ 7 ซึ่งเป็นหมู่บ้านเดิม คณะกรรมการหมู่บ้านทุ่งยาว ซึ่งเป็นองค์กรที่เป็นทางการ ขึ้นอยู่กับพื้นที่ปกครองของรัฐ ไม่สามารถมีบทบาทในการจัดการป่าชุมชนได้อีกต่อไป เนื่องจากป่าชุมชนเป็นป่าหน้าหมู่บ้าน พื้นที่ป่าส่วนใหญ่อยู่ในเขตบ้านทุ่งยาว หมู่ที่ 7 ชาวบ้านทุ่งยาวทั้งสองหมู่บ้านมีสิทธิชุมชนในการดูแลจัดการป่าร่วมกัน และมีคณะกรรมการหมู่บ้านที่ดูแลป่า 2 ชุด ส่งผลต่อความสับสนในการดูแลรักษาป่าตามกฎหมายเกณฑ์ประเพณีกับบทบาทของคณะกรรมการหมู่บ้านที่ขึ้นอยู่กับพื้นที่การปกครอง จึงมีการปรับองค์กรชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชนขึ้นใหม่ ชื่อ “คณะกรรมการป่าชุมชนบ้าน-